

ΔΗΜ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΔΑΚΤΩΡ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ

Αντιγραφής το μεγαλείο...

ή

*πως με αυτολεξεί αντιγραφή
αποκτιέται διδακτορική διατριβή
στην Ιστορία της Ιατρικής του
Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.*

Αθήνα 2005

ΔΗΜ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΔΑΚΤΩΡ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ

Αντιγραφής το μεγαλείο...

ή

*πως με αυτολεξεί αντιγραφή
αποκτιέται διδακτορική διατριβή
στην Ιστορία της Ιατρικής του
Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.*

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΥΓΕΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΑΤΡΙΚΗΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΑΝΑΤΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΑΘΟΛΟΓΙΚΗΣ ΑΝΑΤΟΜΙΚΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΙΑΤΡΙΚΗΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΓΙΓΗΣ

ΠΑΝΕΠ. ΕΤΟΣ 2001-2002

Αριθμ. 1639

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΑΤΡΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΡΟΜΑΝΤΙΣΜΟΥ

ΧΡΙΣΤΙΝΑΣ Μ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΟΜΕΑ
ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ Α.Π.Θ.

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΥΠΟΒΛΗΘΗΚΕ ΣΤΟ ΤΜΗΜΑ ΙΑΤΡΙΚΗΣ
ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΥΓΕΙΑΣ
ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2001

Αθήνα 2005

Αντιγραφής το μεγαλείο...

Αθήνα, 2005

ISBN: 960-630-448-5

Δημήτριος Απ. Καραμπερόπουλος:

Παιδίατρος

Διδάκτωρ Ιστορίας της Ιατρικής,

Μιλτιάδου 3, 145 62 Κηφισιά

Τηλ.-Φαξ: 210 8011066

www.karaberopoulos.gr, e-mail: karamber@otenet.gr

«Ουδέν κρυπτόν υπό τον ήλιον»

Για τη σύνταξη της «Ελληνικής Βιβλιογραφίας Ιστορίας της Ιατρικής», τα λήμματα της οποίας μέχρι σήμερα έχουν υπερβεί τις τρεις χιλιάδες, συγκεντρώνονται άρθρα από περιοδικά και μονογραφίες. Στην προσπάθεια αυτή προ μηνών ήρθε στα χέρια μου η τυπωμένη διδακτορική διατριβή στην Ιστορία της Ιατρικής της φιλόλογου κ. Χριστίνας Μεν. Παπαδημητρίου. Το όνομα φάνηκε γνωστό και κοιτάζοντας το αρχείο μου διαπιστώθηκε ότι από τον πατέρα της κ. Μεν. Παπαδημητρίου, καθηγητή Παθολογίας στην Ιατρική της Θεσσαλονίκης, παρακλήθηκα να του αποστείλω για την κόρη του τις μελέτες μου στην Ιστορία της Ιατρικής καθώς και τη διδακτορική μου διατριβή «Η μεταφορά της επιστημονικής ιατρικής γνώσης μέσω των εντύπων ελληνικών βιβλίων κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού», τον Ιούνιο του 1996, που είχε υποστηριχθεί στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και βαθμολογήθηκε με άριστα. Πράγματι στάλθηκαν στις 21 Οκτωβρίου 2001 και μετά από λίγες ημέρες, 30 Οκτωβρίου 2001, έλαβα τη δημοσιευόμενη παρακάτω ευχαριστήριο επιστολή.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
Β' ΠΡΟΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΑΘΟΛΟΓΙΚΗ ΚΛΙΝΙΚΗ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Μ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Θεσσαλονίκη, 30-10-2001

ΥΠΕΥΘΥΝΟΙ
ΤΜΗΜΑΤΩΝ

ΑΙΜΑΤΟΛΟΓΙΚΟ
Β. Γαρμπίδου

ΑΛΛΕΡΓΙΟΛΟΓΙΚΟ
Π. Μαργάφη

ΓΑΣΤΡΕΝΤΕΡΟΛΟΓΙΚΟ
Ν. Ευγενίδης

ΔΙΑΒΗΤΟΛΟΓΙΚΟ
Δ. Καραμήτσος

ΕΝΔΟΚΡΙΝΟΛΟΓΙΚΟ
Φ. Χαροούλης

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ
Α. Βυζαντιάνης

ΚΑΡΔΙΟΛΟΓΙΚΟ
Α. Κοντόπουλος

ΥΠΕΡΤΑΣΙΟΛΟΓΙΚΟ
Χ. Ζαμπούλης

Κύριον
Δημήτριο Καραμπερόπουλο
Παιδίατρο
Μιλτιάδου 3
14562 Κηφισιά
Αθήνα

Αγαπητέ κύριε Καραμπερόπουλε,

Κατ' αρχήν θέλω να σας ευχαριστήσω από μέρους της κόρης μου Χριστίνας για το πολύτιμο υλικό που της στείλατε με αφιέρωση.

Επτελείτε ένα έργο πραγματικής αξίας που χρειάζεται κόπο και χρόνο για να συντελεστεί αλλά συγχρόνως και μεράκι και ενθουσιασμό για τη δουλειά αυτή.

Χρόνια πολλά για την ονομαστική σας εορτή και σύντομα η Χριστίνα θα επικοινωνήσει μαζί σας για να σας ευχαριστήσει προσωπικά.

Φιλικότατα

Καθηγητής Μεν. Παπαδημητρίου

Μετά την παραλαβή των εργασιών μου τυπώνεται και η διδακτορική διατριβή της, της οποίας ο τίτλος είναι «Ελληνικά ιατρικά βιβλία της εποχής του Διαφωτισμού και του Ρομαντισμού». Γνωρίζω ο τίτλος κατά το πρώτο μέρος, εφ' όσον μοιάζει με τη διατριβή μου. Σκέφθηκα πως η κ. Χριστίνα Παπαδημητρίου ως φιλόλογος θα εξετάζει κάποιο φιολογικό θέμα των ιατρικών βιβλίων, ίσως τους ελληνικούς ιατρικούς όρους της εποχής του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, ένα πρωτότυπο θέμα, που θα ήταν μία σημαντική συμβολή στη μελέτη της ελληνικής ιατρικής ορολογίας. Η κ. Χριστίνα Μεν. Παπαδημητρίου στον πρόλογο της διατριβής, σελ. 12, εκφράζει ευχαριστίες και σ' εμένα ίσως για την αποστολή των μελετών και της διατριβής μου: «...*Ευχαριστίες ακόμη ανήκουν στον παιδίατρο και διδάκτορα της Ιστορίας της Ιατρική κ. Δημήτριο Καραμπερόπουλο (Αθήνα) ...για τις πολύτιμες οδηγίες και την άμεση συμπαράσταση στην αναζήτηση της βιβλιογραφίας*».

Στη συνέχεια άρχισα να μελετώ τη διατριβή της και στο Ειδικό Μέρος από τη σελ. 37 και έως την 79 διαπίστωσα ότι τα κείμενα ήταν γνωστά. Τα αντιπαραβάλλω με κείμενα από μελέτες μου και τη διατριβή μου και με έκπληξη διαπίστωσα ότι αντιγράφηκαν αυτολεξεί, χωρίς όμως τις υποσημειώσεις, όπως διαπιστώνει και ο αναγνώστης κατά την αντιπαραβολή των κειμένων, που παρατίθενται παρακάτω.

Σημειώνουμε ότι η Τριμελής και Επταμελής Επιτροπή κρί-

Η ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΓΙΓΗΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, ΑΝΑΠΛ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ (επιβλέπων)

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΜΑΝΘΟΣ, ΑΝΑΠΛ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

Η ΕΠΤΑΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΓΙΓΗΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, ΑΝΑΠΛ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΜΑΝΘΟΣ, ΑΝΑΠΛ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΧΡΥΣΗ ΚΕΡΑΜΕΩΣ-ΦΟΡΟΓΛΟΥ, ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΖΑΖΗΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΕΛΕΝΗ ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΛΕΤΡΑ, ΛΕΚΤΟΡΑΣ

σεως της διδακτορικής διατριβής της κ. Χριστίνας Μεν. Παπαδημητρίου αποτελούνταν από τους καθηγητές, τα ονόματα των οποίων αναγράφονται στη σελ. 2 της τυπωμένης διατριβής.

Και διερωτάται κανείς αν τα μέλη της Επταμελούς Επιτροπής κρίσεως της διδακτορικής διατριβής της κ. Χριστίνας Μεν. Παπαδημητρίου διάβασαν το κείμενο της και αν παρατήρησαν ότι δεν ήταν τεκμηριωμένο, χωρίς τις απαραίτητες υποσημειώσεις σε τόσες πληροφορίες, που παρατίθενται. Δεν πρόσεξαν τις ελλείψεις ούτε ο επιβλέπων καθηγητής κ. Δημ. Χριστοδούλου, ούτε ακόμη και οι φιλόλογοι Καθηγητές κ. Ιωάννης Καζάκης και η κ. Ελένη Χριστοπούλου-Αλετρά, λέκτωρ τότε στην Ιστορία της Ιατρικής και σήμερα επίκουρος Καθηγήτρια στην Ιστορία της Ιατρικής. Μάλιστα η κ. Αλετρά είχε επιμεληθεί τα πρακτικά του Συνεδρίου «Ιατρικά παλαιότυπα περιόδου 1525-1900», University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1999, όπου περιέχονται οι δύο εργασίες: Δημ. Καραμπερόπουλος, Σπ. Μαρκέτος, «Εντυπα ιατρικά βιβλία από Μακεδόνες συγγραφείς κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού (1750-1821)» σελ. 45-54 και «Ιατρικές δημοσιεύσεις στον Ερμή το Λόγιο, 1811-1821», σελ. 68-78 και οι οποίες αντιγράφηκαν αυτολεξεί στη διατριβή της κ. Χριστίνας Μεν. Παπαδημητρίου.

Πάντως η κ. Χριστίνα Μεν. Παπαδημητρίου με τη διατριβή της στην Ιστορία της Ιατρικής ήταν υποψήφια για τη θέση λέκτορος στο Τμήμα Φιλολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, και η σχετική Εισηγητική Έκθεση παρατίθεται κατωτέρω:

2

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Για την κ. Χριστίνα Παπαδημητρίου η Επιτροπή μας δεν είναι σε θέση να δώσει παρά ελάχιστες πληροφορίες, διότι η υποψήφια δεν κατέθεσε αναλυτικό Υπόμνημα αλλά ένα σύντομο βιογραφικό σημείωμα, χωρίς καν τις απαραίτητες χρονολογικές ενδείξεις, από το οποίο προκύπτει ότι είναι πτυχιούχος του Τομέα Μ.Ν.Ε.Σ. του Τμήματος Φιλολογίας του Α.Π.Θ. (βαθμός λίαν καλώς), ότι γνωρίζει αγγλικά και γαλλικά και τη χρήση Η/Υ.

Είναι διδάκτωρ του Τμήματος Ιατρικής του Α.Π.Θ. και, από τον Σεπτέμβριο του 2000, εργάζεται ως υπεύθυνη της Βιβλιοθήκης του Ιατρικού Διαβαλκανικού Κέντρου Θεσσαλονίκης και έχει τη φιλολογική επιμέλεια έκδοσης του περιοδικού *Ελληνική Νεφρολογία*.

Από το σημείωμα της κ. Παπαδημητρίου δεν προκύπτει να διαθέτει την απαιτούμενη από τον νόμο διδακτική ή ερευνητική εμπειρία.

Η κ. Παπαδημητρίου υπέβαλε δύο εργασίες: πρώτον, τη διδακτορική της διατριβή, με τίτλο *Ελληνικά ιατρικά βιβλία της εποχής του Διαφωτισμού και του ρομαντισμού*, Α.Π.Θ., Σχολή Επιστημών Υγείας - Τμήμα Ιατρικής, Θεσσαλονίκη 2001, και, δεύτερον, σε συνεργασία με τους Μ. Παπαδημητρίου και Αικ. Παπαγιάννη, το δημοσίευμα «Ο βιολογικός ρόλος του μονοξειδίου του αζώτου (ΝΟ). Από το εργαστήριο στην κλινική πράξη», περ. *Ελληνική Νεφρολογία*, 11 (1999) 26-29. Μία τρίτη, υπό δημοσίευση, εργασία της, με τίτλο «Οργάνωση μιας σύγχρονης βιβλιοθήκης», δεν υποβλήθηκε.

Όπως είναι φανερό, για την υποψηφιότητα της κ. Παπαδημητρίου η Επιτροπή μας έλαβε υπόψη της μόνο τη διδακτορική της διατριβή, διότι η δεύτερη εργασία της ουδόλως σχετίζεται με επιστημονική περιοχή της θέσης που διεκδικεί. Ωστόσο, εκφράζει την απορία της για την ενασχόληση της υποψηφίας με θέματα βιολογίας.

Η διδακτορική διατριβή της κ. Παπαδημητρίου υποβλήθηκε στο Τμήμα Ιατρικής της Σχολής Επιστημών Υγείας του Α.Π.Θ. και εγκρίθηκε (άγνωστο πότε ακριβώς και με ποιο βαθμό) από την προβλεπόμενη επιταμειή επιτροπή, στην οποία μετείχαν έξι μέλη ΔΕΠ της Ιατρικής και ο καθηγητής της κλασικής φιλολογίας του Τμήματός μας, κ. Ι. Ν. Καζάκης.

Οι 128 σελίδες της εργασίας χωρίζονται σε δύο μέρη: Το πρώτο, με τίτλο «Γενικό μέρος» (σ. 15-34), αποτελεί μια γενική εισαγωγή για τις αξίες και το πνεύμα του ευρωπαϊκού και ελληνικού Διαφωτισμού και Ρομαντισμού.

Η κ. Παπαδημητρίου φαίνεται να έχει κατανοήσει επαρκώς το κλίμα και τις τάσεις των δύο εποχών. Ωστόσο, εντύπωση προκαλεί η πολύ περιορισμένη χρήση της εκτενούς σχετικής βιβλιογραφίας: απουσιάζουν, για παράδειγμα, ακόμη και οι εργασίες του Κ. Θ. Δημαρά, ενώ παραπέμπει σε ξενόγλωσσα εγκυκλοπαιδικά λήμματα, τα οποία αποτέλεσαν το κύριο βοήθημά της.

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας της, με τίτλο «Ειδικό μέρος», η κ. Παπαδημητρίου παρουσιάζει με χρονολογική σειρά τους λογίους που σε συγγράμματά τους ασχολήθηκαν με ιατρικά θέματα. Σε μερικές περιπτώσεις αναφέρεται στο περιεχόμενο των βιβλίων· συνήθως όμως περιορίζεται σε στοιχειώδεις πληροφορίες για τους συγγραφείς και τα βιβλία. Μάλιστα κάποτε δίνει την εντύπωση ότι η γνώση της των βιβλίων είναι έμμεση. Αλλιώς δεν μπορεί να

ερμηνεύσει κανείς το ότι, π.χ., για το βιβλίο του καθηγητή της Ιστορίας της Ιατρικής Αναστασίου Γεωργιάδη *Ιατροφιλοσοφική Ανθρωπολογία* (Βιέννη 1810) περιορίζεται στο να σημειώσει ότι το «μετέφρασε από τα γερμανικά» και ότι έχει «εκτενή πρόλογο που αναφέρεται στη σημασία της μετάφρασης» (σ. 43), ενώ παραλείπει ν' αναφέρει το όνομα του γερμανού συγγραφέα (J. D. Metzger) και τον τίτλο του πρωτοτύπου (*Medizinisch-philosophische Anthropologie für Aerto und Nichtärzte*, 1790)· παραλείπει επίσης να μιλήσει για το περιεχόμενο του βιβλίου, όπως κάνει σε άλλες περιπτώσεις, και την κριτική που δέχτηκε (*Ερμής ο Λόγιος*, 2, 15 Ιαν. 1911, 131-133). Αλλά και για το δεύτερο βιβλίο του Γεωργιάδη που είχε εκδοθεί λίγους μήνες νωρίτερα, την *Αντιπανάκεια* (Βιέννη, 1810), η παρουσίαση είναι ελλιπέστατη και περιορίζεται στην επισήμανση της πλούσιας βιβλιογραφίας που παραθέτει και της χρήσης, για πρώτη φορά, όρων «που έκτοτε καθιερώνονται στην ελληνική ορολογία» (σ. 43-44).

Στον πρόλόγο της η κ. Παπαδημητρίου προειδοποιεί ότι «ένα μεγάλο μέρος άλλων ιατρικών κειμένων, των οποίων οι συγγραφείς παραμένουν άγνωστοι ακόμη και σήμερα, δεν περιλήφθηκαν στο πόνημα αυτό.»

Επ' αυτού θα είχε κανείς να παρατηρήσει ότι το επιχείρημα της ανωνυμίας των συγγραφέων/μεταφραστών δεν μπορεί να δικαιολογήσει επαρκώς την εξαιρέση των έργων, διότι, τι κυρίως ενδιαφέρει την εργασία της είναι τα ιατρικά βιβλία. Εξάλλου, μερικά τουλάχιστον από τα βιβλία που παραλείπει να εξετάσει η υποψήφια δεν ανήκουν σε άγνωστους συγγραφείς. Έτσι, για παράδειγμα, δεν γίνεται λόγος ούτε για την ανώνυμη μετάφραση του βιβλίου *Εἰς τὸ παρὸν τοῦτο σύγγραμμα ομιλεῖ ἓνα Δεσπότης Αἰγυπτίος ... ομιλεῖ δὲ διὰ το νεοτέρημα το πολλὰ οφείμων τῆς ευλογίας τῆς Γελαδός [...]*, (Κέρκυρα 1810 ή 1811), αλλά ούτε και για τα εξής βιβλία:

1. *Γεωπονικόν. Εἰς τὸν ὁποῖον περιέχονται ...*. Ἐτι δὲ καὶ ἱατρικά διάφορα ἀληθέστατα, συναχθέντα ἀπὸ ἱατροῦς σοφωτάτους [...]. Συντεθέν παρὰ Ἀγαπίου Μοναχοῦ τοῦ Κρητός, Βενετία, Ν. Γλυκὺ, 1806.
2. *Εγχειρίδιον περὶ Συντηρήσεως υγείας τοῦ Στομάχου, [...]* εκδοθέν διὰ φιλοτίμου Δαπάνης Τοῦ ευγενεστάτου Ἀρχοντος μεγάλου Ποστελνίκου Κυρίου Αλεξάνδρου τοῦ Μαυροκορδάτου, ἐπιμελεία Μανουήλ Βερνάρδου τοῦ Κρητός, Ἰάσιο 1814.
3. *Ἱπποκράτους Τὸ περὶ Ἀέρων, Υδάτων, Τόπων [...]*, Παρίσι 1816.
4. *Νουθεσίαι πρὸς τοὺς εγκατοίκους τῆς ἐσχχῆς Περί Φαρμακίων*, καταστροφθεῖσαι παρὰ τοῦ ἱατροῦ Λαζάρου Δεμόρδου [...], Κορφοί 1818.

Τα ιατρικά βιβλία του Διαφωτισμού (που παρουσιάζει η κ. Παπαδημητρίου στο πρώτο κεφάλαιο του «Ειδικού μέρους» της διδακτορικής διατριβής της) είχαν προσφάτως αποτελέσει θέμα ογκώδους (293 σελίδων) διδακτορικής διατριβής του παιδίατρο Δημ. Καραμπερόπουλου με τίτλο *Η μεταφορά της επιστημονική ιατρικής γνώσης μέσω των εντύπων ελληνικών βιβλίων κατά την εποχή του νεοελληνικού διαφωτισμού*, Αθήνα, 1996. Σημειωτέον ότι ο κ. Καραμπερόπουλος δημοσίευσε και πολλές άλλες συναφείς εργασίες, όπως λ.χ. «Η ιατρική μέσα από βιβλία Φυσικής της προεπαναστατικής περιόδου» – εργασίες τις οποίες γνωρίζει η κ. Παπαδημητρίου και τις χρησιμοποιεί (κάποτε αντιγράφοντάς τις), χωρίς όμως να παραπέμπει πάντοτε σε αυτές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τα όσα λέγει για τον Άνθιμο Γαζή (σ. 55-56), τα οποία μεταφέρει αυτολεξεί από την εργασία του Δημ. Καραμπερόπουλου *Γνώσεις ανατομίας και φυσιολογίας του Θεσσαλού Διδασκάλου του Γένους Ανθίμου Γαζή (1757-1828)*,

Αθήνα 1993, σ. 7-11 – εργασία που η Παπαδημητρίου δεν αναφέρει καν στη βιβλιογραφία της (βλ. συνημμένες φωτοτυπίες).

Είναι εμφανές ότι, ως προς τον Διαφωτισμό, η διδακτορική διατριβή της υποψηφίας δεν προσφέρει τίποτε νεότερο ή διαφορετικό σε όσα έχουν γραφεί ως τώρα· απλώς αντλεί πληροφορίες και στοιχεία από την υπάρχουσα βιβλιογραφία. Η «συμβολή» της θα περιοριζόταν στο δεύτερο κεφάλαιο (σ. 87-108) του «Ειδικού μέρους», στο οποίο εξετάζεται η περίοδος του ελληνικού ρομαντισμού, αλλά κι εδώ η πραγμάτευση είναι εντυπωσιακά φτωχή. Εδώ η αναφορά σε ιατρικά θέματα περιορίζεται στον Σολωμό (απλώς και μόνο επειδή στη *Γυναίκα της Ζάκυνθος* αναφέρεται στη φυματίωση), στον Βαλαωρίτη (σ. 87-96) και στον Βιζυηνό (σ. 96-108), ενώ η *Ανατομία του ανθρώπινου σώματος* του Δημ. Αλ. Μαυροκορδάτου απλώς μνημονεύεται (σ. 108).

Από την εργασία της κ. Παπαδημητρίου λείπει κάθε συνθετική διάθεση. Το μόνο συνθετικό μέρος είναι αυτό που αναφέρεται στα ιατρικά δημοσιεύματα του προεπαναστατικού περιοδικού *Ερμής ο Αόγιος*, τα οποία όμως έχουν ήδη ταξινομηθεί θεματογραφικά από προηγούμενους μελετητές· αντών την ταξινόμηση μεταφέρει στην εργασία της. Ίσως θα μπορούσε ν' ακολουθήσει το παράδειγμά τους και για το υπόλοιπο υλικό της εργασίας της. Δυστυχώς η φιλολογική της ιδιότητα δεν την ώθησε ν' ασχοληθεί ούτε με το κύριο φιλολογικό ζήτημα του θέματός της, το ζήτημα της ορολογίας και της γλώσσας της εποχής. Αλλά ακόμη και ως προς τις παραπομπές η εργασία της χωλαίνει: είτε λείπουν εντελώς, είτε είναι ατελείς· δεν παραπέμπει ποτέ σε σελίδα και κάποτε ούτε σε τίτλο/έκδοση, όπως π.χ. στα δύο χωρία από τον Κοραή (σ. 9 και 10).

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι η εργασία της κ. Παπαδημητρίου, πέρα από την αμφίβολη πρωτοτυπία της, ουδόλως ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις μιας φιλολογικής ιστορικής ή και απλώς βιβλιογραφικής μελέτης.

ΣΟΦΙΑ

Επειδή η Ιστορία της Ιατρικής έχει διακονηθεί από μεγάλες προσωπικότητες της Ιατρικής και της Ιστορίας δεν πρέπει να καταντήσει «σημαία ευκαιρίας» για την απόκτηση του τίτλου του διδάκτορος Πανεπιστημίου. Δεν είναι δυνατόν «αβρόχοις ποσίν», χωρίς κόπο και μόχθο να θέλει κανείς να περάσει τη δοκιμασία της διδακτορικής διατριβής με την αντιγραφή ήδη δημοσιευμένων μελετών. Για αυτό και δίδεται στη δημοσιότητα για να αποκαλυφθεί η αντιγραφή, η οποία μάλιστα είναι και αυτολεξεί.

Παρατίθεται ο Πίνακας Περιεχομένων της διατριβής, ώστε παραστατικά να φανεί το μέγεθος της αντιγραφής. Από το Ειδικό Μέρος οι σελ. 37-85 και από το μέσον της σελ. 115 μέχρι την αρχή της σελ. 117, όπως διαπιστώνεται παρακάτω κατά την παράλληλα παράθεση των κειμένων, είναι αυτολεξεί

αντιγραφή από τις μελέτες μου και τη διδακτορική μου διατριβή. Συγκεκριμένα έχουν αντιγραφεί αυτολεξεί από τις ήδη παραπάνω εργασίες:

α) Δημ. Καραμπερόπουλος, Σπ. Μαρκέτος, «Εντυπα ιατρικά βιβλία από Μακεδόνες συγγραφείς κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού (1750-1821)», πρακτικά του Συνεδρίου «Ιατρικά παλαίτυπα περιόδου 1525-1900», University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 45-54.

β) Δημ. Καραμπερόπουλος, Σπ. Μαρκέτος, «Ιατρικές δημοσιεύσεις στον Ερμή το Λόγιο, 1811-1821», πρακτικά του Συνεδρίου «Ιατρικά παλαίτυπα περιόδου 1525-1900», University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 68-78.

γ) Δημ. Καραμπερόπουλος, «Η ιατρική σκέψη μέσα από τα βιβλία φυσικής της προεπαναστατικής περιόδου», που περιέχεται στον τόμο *Οι επιστήμες στον ελληνικό χώρο*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 1997, σελ. 223-248,

δ) Δημ. Καραμπερόπουλος, «Η αποδοχή της ευρωπαϊκής ιατρικής επιστήμης μέσω των ελληνικών βιβλίων της προεπαναστατικής περιόδου», στον τόμο *Η επιστημονική σκέψη στον ελληνικό χώρο 18ος-19ος αι.*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 1998, σελ. 331-346,

ε) Δημ. Καραμπερόπουλος, *Γνώσεις ανατομίας και φυσιολογίας του Θεσσαλού Διδασκάλου του Γένους Ανθίμου Γαζή (1758-1828)*, Αθήνα 1993, σελ. 7-12 και

στ) Δημ. Καραμπερόπουλος, *Η μεταφορά της επιστημονικής ιατρικής γνώσης μέσω των εντύπων ελληνικών βιβλίων κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1996, σελ. 8-10.

Επίσης οι σελίδες 80-85 της διδακτορικής διατριβής της κ. Χριστίνας Μεν. Παπαδημητρίου είναι αυτολεξεί αντιγραφή από τη μελέτη του κ. Χαρίτωνα Καρανάσιου, «Τα ιατρικά έργα του ιατροφιλοσόφου Γεωργίου Σακελλαρίου βάσει των αυτογράφων χειρογράφων του στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης», στον τόμο *Η επιστημονική σκέψη στον ελληνικό χώρο 18ος-19ος αι.*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 1998, σελ. 347 και 351-356.

Ενδιαφέρον έχει να παρατεθεί μία χαρακτηριστική παράγραφος από την Εισαγωγή της διδακτορικής μου διατριβής «Η μεταφορά της επιστημονικής ιατρικής γνώσης...», Αθήνα

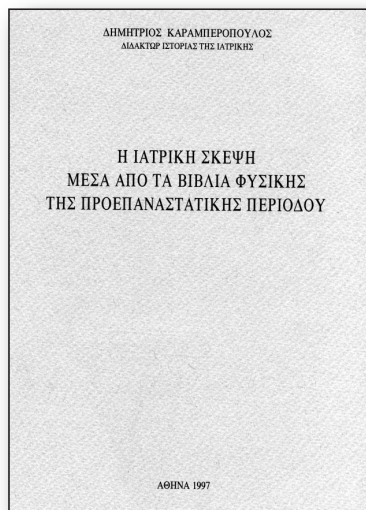
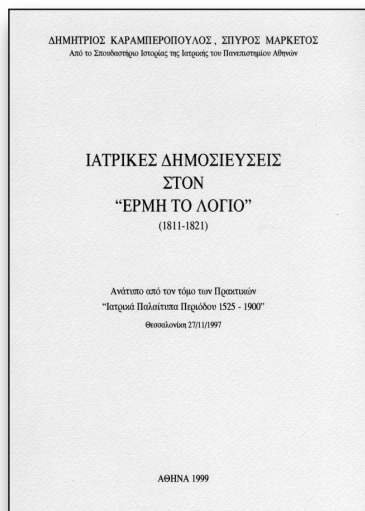
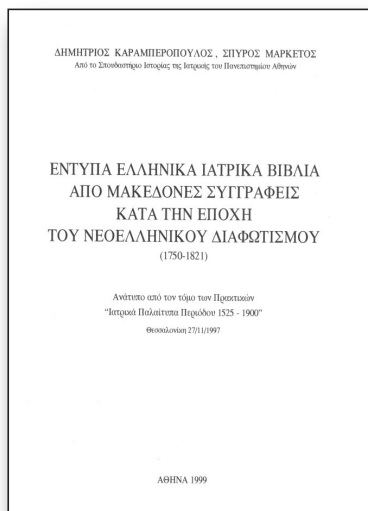
1996, σελ. 8-10, καρπός πολυετούς έρευνας: «Μέχρι τώρα, δεν είχε συστηματικά διερευνηθεί το επίπεδο των ιατρικών γνώσεων που "κυκλοφορούσαν" στον ελληνικό χώρο, μέσω των εντύπων βιβλίων ιδίως κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού...». Και η φράση αυτή αυτολεξεί αντιγράφεται στη σελίδα 116 της διατριβής της κ. Χριστίνας Μεν. Παπαδημητρίου, λες και η έρευνα είχε γίνει όχι το 1996 αλλά το 2001 (!!!): «Μέχρι τώρα, δεν είχε συστηματικά διερευνηθεί το επίπεδο των ιατρικών γνώσεων που "κυκλοφορούσαν" στον ελληνικό χώρο, μέσω των εντύπων βιβλίων, κυρίως κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού...»!!!

Στη συνέχεια παρατίθενται παράλληλα στην μεν δεξιά σελίδα τα κείμενα της διδακτορικής διατριβής της κ. Χριστίνας Μεν. Παπαδημητρίου και στη δε αριστερή σελίδα τα κείμενα από τις μελέτες που αντιγράφει αυτολεξεί. Στις εργασίες μου υπάρχουν πολλές υποσημειώσεις τις οποίες η αντιγράφουσα δεν χρησιμοποίησε. Από τις σελίδες που ακολουθούν, ο αναγνώστης θα αντιληφθεί το μέγεθος της αντιγραφής.

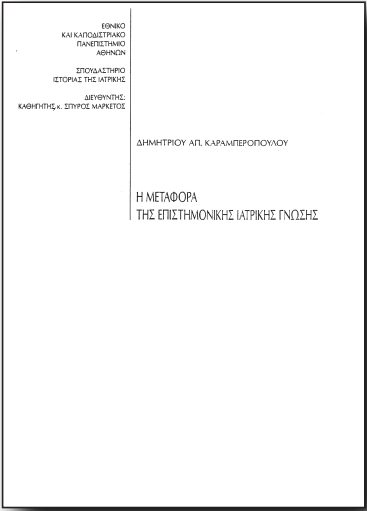
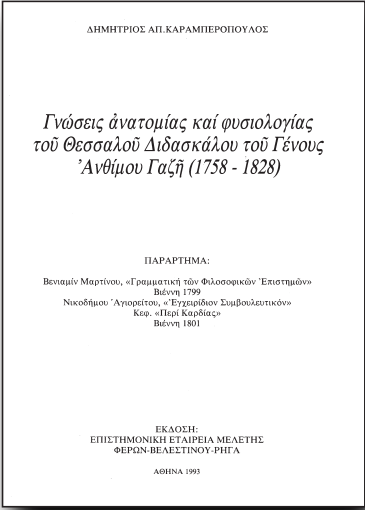
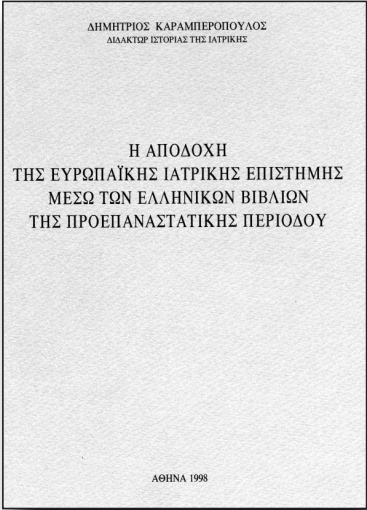
Κατ' αυτόν τον τρόπο καυτηριάζεται η πράξη αυτή και επί πλέον αποκαλύπτεται η οικειοποίηση της πνευματικής μου εργασίας. Επί πλέον οι αρμόδιοι φορείς των Πανεπιστημιακών Σχολών, που θα πάρουν το βιβλίο, θα πρέπει ανάλογα να ενεργήσουν, όπως επίσης και οι ασχολούμενοι με την Ιστορία της Ιατρικής των άλλων Πανεπιστημίων.

Αθήνα, Μάρτιος 2005

Δημήτριος Καρμπερόπουλος
Παιδίατρος
Διδάκτωρ Ιστορίας της Ιατρικής

ΟΙ ΤΙΤΛΟΙ ΤΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ
ΤΟΥ ΔΗΜ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΟΙ ΤΙΤΛΟΙ ΤΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ
ΤΟΥ ΔΗΜ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΥΓΕΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΑΤΡΙΚΗΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΑΝΑΤΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΑΘΟΛΟΓΙΚΗΣ ΑΝΑΤΟΜΙΚΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΙΑΤΡΙΚΗΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΓΙΓΗΣ

ΠΑΝΕΠ. ΕΤΟΣ 2001-2002

Αριθμ. 1639

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΙΑΤΡΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΡΟΜΑΝΤΙΣΜΟΥ

ΧΡΙΣΤΙΝΑΣ Μ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΠΤΥΧΙΟΥΧΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΟΜΕΑ
ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ Α.Π.Θ.

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΥΠΟΒΛΗΘΗΚΕ ΣΤΟ ΤΜΗΜΑ ΙΑΤΡΙΚΗΣ
ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΥΓΕΙΑΣ
ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2001

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	9

ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ	15
Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΡΟΜΑΝΤΙΣΜΟΥ	25

ΕΙΔΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΥΛΙΚΟ-ΜΕΘΟΔΟΙ-ΕΥΡΗΜΑΤΑ	37
ΕΠΟΧΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ (Προεπαναστατική περίοδος)	37
1. Θωμάς Μανδακάσης	37
2. Δημήτριος Καρακάσης	38
3. Γεώργιος Ζαβίρας	38
4. Ιωάννης Νικολίδης	39
5. Κωνσταντίνος Μιχαήλ	41
6. Κωνσταντίνος Δάρβαρις	43
7. Ιωάννης Αδάμης	43
8. Αναστάσιος Γεωργιάδης	43
9. Ερμής ο Λόγιος	44
10. Η ιατρική σκέψη μέσα από τα βιβλία φυσικής	56
10.1. Μεθοδίου Ανθρακίτη, <i>Οδός Μαθηματικής</i>	57
10.2. Νικηφόρου Θεοτόκη, <i>Στοιχεία Φυσικής</i>	58
10.3. Ευγενίου του Βουλγάρεως, <i>Τα Αρέσκοντα τοις Φιλοσόφοις</i>	60
10.4. Ρήγα Βελεστινλή, <i>Φυσικής Απάνθισμα</i>	62
10.5. Ανθίμου Γαζή, <i>Γραμματική των Φιλοσοφικών Επιστημών</i>	62
10.6. Κωνσταντίνος Μ. Κούμας, <i>Σειράς στοιχειώδους των μαθηματικών και φυσικών πραγματειών</i>	63

Σελίδες με την αυτολεξεί αντιγραφή

10.7. Κων/νου Μ. Κούμα, <i>Σύνοψις Φυσικής</i>	66
10.8. Δημητρίου του Δαρβάρεως, <i>Επιτομή Φυσικής</i>	66
10.9. Κωνσταντίνου Βαρδαλάχου, <i>Φυσική Πειραματική</i>	68
11. Αντωνίου Στρατηγού, <i>Διδασκαλία θεωρηκοπρακτική περί των πυρετών</i>	73
12.1. Γεωργίου Βεντότη, <i>Ανναισμού επιτομή</i>	74
12.2. Γεωργίου Βεντότη, <i>Νουθεσίαι εις τον λαόν εις διαφύλαξιν της σωματικής υγείας πάνν ωφέλιμοι</i>	74
13. Κηρύκου Χαιρέτου, <i>Εγχειρίδιον της των ζώων οικονομίας</i> ...	75
14. Γεωργίου Χρυσοβελόνη, <i>Ομιλία φυσιολογική</i>	75
15. <i>Διδασκαλία παραινετική περί της χρήσεως της δαμαλίδος</i> ...	75
16.1. Γεωργίου Κοζάκη Τυπάλδου, <i>Διατριβή περί των εν γένει χολερικών πυρετών</i>	76
16.2. Γεωργίου Κοζάκη Τυπάλδου, <i>Περί του καθαρισμού του αέρος δια του αλικού οξέος</i>	77
17. Πέτρου Ηπήτη, <i>Λοιμολογία ή περί της πανώλης προφυλάξεως και εξολοθρεύσεως αυτής</i>	77
18. Σεργίου Ιωάννου, <i>Πραγματείας ιατρικής, τόμος πρώτος, περιέχον επίτομον Ιστορίαν της Ιατρικής τέχνης</i>	78
19. Διονύσιος Πύρρος, <i>Φαρμακοποιία Γενική</i>	78
20. Σπυρίδωνος Βλαντή, <i>Υγιεινατάριον</i>	79
21. Γεώργιος Σακελλάριος	80
ΕΠΟΧΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΡΟΜΑΝΤΙΣΜΟΥ	87
Διονύσιος Σολωμός	87
Αριστοτέλης Βαλαωρίτης	87
Γεώργιος Βιζυηνός	96
Α) <i>Το αμάρτημα της μητρός μου</i>	97
Β) <i>Αι συνέπειαι της παλαιάς ιστορίας</i>	104
Δημητρίου Αλ. Μαυροκορδάτου, <i>Ανατομία του ανθρωπίνου σώματος</i>	108
ΣΥΖΗΤΗΣΗ	111
ΠΕΡΙΛΗΨΗ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	119
SUMMARY - CONCLUSIONS	123
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	125

Δημ. Καραμπερόπουλος, Σπ. Μαρκέτος, «Εντυπα ιατρικά βιβλία από Μακεδόνες συγγραφείς κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού (1750-1821)», πρακτικά του Συνεδρίου *Ιατρικά παλαιότυπα περιόδου 1525-1900*, University Studio Press, επιμ. Ελ. Χριστοπούλου - Αλετρά, Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 45-54.

Κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού παρατηρείται σημαντική πρόοδος στην έκδοση εντύπων ελληνικών βιβλίων των θετικών επιστημών, με τα οποία οι συγγραφείς προσπαθούν να μεταφέρουν την ευρωπαϊκή επιστημονική γνώση στον ελληνικό χώρο, προς φωτισμό του Γένους. Τα ιατρικά βιβλία της προεπαναστατικής περιόδου (1750-1821), όπως έχει δειχθεί σε σχετική εργασία, αποτελούν το 15% από τα βιβλία των θετικών επιστημών.

Δημ. Καραμπερόπουλος, «Η αποδοχή της ευρωπαϊκής...», σελ. 331.

Τα περισσότερα ιατρικά βιβλία τυπώθηκαν κυρίως στη Βιέννη, τη Βενετία, την Άλλη και το Παρίσι, ενώ λίγα στην Πέστη, την Κωνσταντινούπολη, τη Λειψία, τη Νίζνη, την Κέρκυρα και το Ιάσιο. Αξιον παρατηρήσεως είναι το γεγονός ότι κατά τις δύο προεπαναστατικές δεκαετίες εκδόθηκαν τόσα ιατρικά βιβλία όσα και κατά το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα. Επιπλέον, όπως έχει δειχθεί, η ευρωπαϊκή ιατρική γνώση «κυκλοφορούσε» στον ελληνικό χώρο με την έκδοση στα ελληνικά των ιατρικών βιβλίων κατά μέσο όρο σε 6,5 χρόνια από την αντίστοιχη έκδοση των ευρωπαϊκών ιατρικών βιβλίων.

Δημ. Καραμπερόπουλος, Σπ. Μαρκέτος, «Εντυπα ιατρικά βιβλία από Μακεδόνες συγγραφείς κατά την εποχή...», σελ. 45-54.

1. Ο ιατροφιλόσοφος Θωμάς Μανδακάσης, (1709-1796), από τη Κατορία, εξέδωσε ελληνικά-λατινικά το βιβλίο *“Ομοια των ελλειπόντων ο-*

ΥΛΙΚΟ - ΜΕΘΟΔΟΙ - ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Το υλικό της παρούσας διδακτορικής διατριβής βασίσθηκε σε πηγές ανασκοπήσεων, πρωτότυπων βιβλίων, ποιημάτων και πεζογραφημάτων της εποχής πριν και μετά την Ελληνική Επανάσταση του 1821. Επιλέχθηκαν μερικά από τα αντιπροσωπευτικότερα δείγματα ελληνικών ιατρικών κειμένων, αντλώντας υλικό ακόμη και από περιοδικές εκδόσεις υψηλού επιπέδου. Η βιβλιογραφία γράφτηκε με τροποποιημένο σύστημα Vancouver.

ΕΠΟΧΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ (Προεπαναστατική περίοδος)

Κατά την περίοδο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού παρατηρείται σημαντική πρόοδος στην έκδοση εντύπων ελληνικών βιβλίων των θετικών επιστημών, με τα οποία οι Έλληνες επιστήμονες και λόγιοι προσπαθούν να μεταφέρουν την ευρωπαϊκή επιστημονική γνώση στον ελληνικό χώρο. Πράγματι, τα ιατρικά βιβλία της προεπαναστατικής περιόδου (1750-1821), αποτελούν το 15% από τα βιβλία των θετικών επιστημών (*Καραμπερόπουλος, 1996*). Τα περισσότερα ιατρικά βιβλία τυπώθηκαν κυρίως στη Βιέννη, τη Βενετία, την Άλλη και το Παρίσι, ενώ λίγα στην Πέστη, την Κωνσταντινούπολη, τη Λειψία, τη Νίζνη, την Κέρκυρα και το Ιάσιο. Αξίζει πάντως να παρατηρηθεί ότι κατά τις δύο προεπαναστατικές δεκαετίες εκδόθηκαν τόσα ιατρικά βιβλία όσα και κατά το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα. Επιπλέον, όπως έχει δειχθεί, η ευρωπαϊκή ιατρική γνώση "κυκλοφορούσε" στον ελληνικό χώρο με την έκδοση στα ελληνικά των ιατρικών βιβλίων κατά μέσο όρο σε 6,5 χρόνια από την αντίστοιχη έκδοση των ευρωπαϊκών ιατρικών βιβλίων (*Καράς, 1991*). Παρακάτω, λοιπόν, θα γίνει εκτενής αναφορά σε ιατρούς και λόγιους που έχουν συγγράψει τέτοια κείμενα, είτε πρωτότυπα, είτε ως μεταφράσεις από έργα διακεκριμένων ιατρών του ευρωπαϊκού χώρου.

1. Ο ιατροφιλόσοφος **Θωμάς Μανδακάσης**, (1709-1796), από την Καστοριά, εξέδωσε ελληνικά-λατινικά το βιβλίο «Όμοια των ελλειπόντων

μοίων ιάματα”, Λειψία 1757. Ήταν η διδακτορική του διατριβή, υπό την εποπτεία του διάσημου Γερμανού ιατρού της εποχής Ern. Hebenstreit (1703-1757), ο οποίος, μάλιστα, την ίδια χρονιά είχε εκδόσει ελληνικά-λατινικά το κεφάλαιο 28 “Περί ειλεού και χορδαψού” από το *Ένατο Βιβλίο* του Αετίου. Την έκδοση αυτή μνημονεύουν ο Σκεύος Ζερβός σε έκδοση λόγου του Αετίου και ο Ευλόγιος Κορίλας στην Ιστορική Βιβλιογραφία του.

Στο βιβλίο του Μανδακάση, από όσο είναι μέχρι τώρα γνωστό, για πρώτη φορά γίνεται αναφορά, σε έντυπο ελληνικό βιβλίο, των ερυθρών αιμοσφαιρίων ως “ερυθροίς του αίματος σφαιριδίοις”, που πριν από εκατό χρόνια περίπου παρατηρήθηκαν, στα 1658, από τον Jan Swammerdan (1637-1680) και αργότερα, στα 1665, από τον Marc. Malpighi (1628-1694).

Ας σημειωθεί ότι ο ιατροφιλόσοφος Μανδακάσης συνέχισε τον διαφωτιστικό του ρόλο με την επιμέλεια και χρηματοδότηση της εκδόσεως διαφόρων σημαντικών βιβλίων.

2. Ο ιατρός από τη Σιάτιστα Δημήτριος Καρακάσσης, (1734-1804), κυκλοφόρησε τη διδακτορική του διατριβή, στα λατινικά και ελληνικά, με τον τίτλο, *Περί της φλεβοτομίας ως ουκ αεί αναγκαίας εν τοις οξέσιν άμα και κακοηθέσι πυρετοίς*, Άλλη, 1760, υπό την εποπτεία του Γερμανού καθηγητού της Άλλης Andrea Buchner (1701-1769), προς τιμήν του οποίου ο διάσημος Λινναίος έδωσε το όνομά του σε ένα φυτό. Ο καθηγητής Μπύχνερ είχε υπό την εποπτεία του και άλλων Ελλήνων ιατρών τις διδακτορικές διατριβές. Επισημαίνεται ότι στη διατριβή του Καρακάσση καταχωρίζεται ο όρος “παθολογία”, που έκτοτε, μάλλον, καθιερώνεται στην ελληνική ιατρική ορολογία.

4. Από τη Σιάτιστα κατάγονταν ο λόγιος Γεώργιος Ζαβίρας, (1744-1804), ο οποίος έχοντας διαπιστώσει ότι “ολιγώτατα συγγράμματα έχομεν περί Ιατρικής” - πράγματι μόνο οκτώ βιβλία ιατρικά είχαν εκδοθεί μέχρι τότε - και την κατάσταση με τους τσαρλατάνους και κομπογιαννίτες ιατρούς, τους οποίους αποκαλεί “κυκλοφόρους” και “σακκουλαραίους”, μετέφρασε και εξέδωσε στα 1787 το βιβλίο με τίτλο *Ιατρικοί παραινέσεις*, για να βοηθήσει τους συμπατριώτες του στα θέματα υγείας. Και ο Ζαβίρας παρατηρεί πως “ταύτην την έλλειψιν βλέπων εγώ εις το γένος μας, και από πολλών λίαν παρακινήθεις ηθέλησα να κάμω ολίγον τούτον κόπον δια να μεταφράσω το σοφόν τούτο βιβλιάριον το οποίον είναι πόνημα του εξοχωτάτου ιατρού Ρατζ Σαμουήλ”.

Ο Samouel Ratz (1744-1807) ήταν καθηγητής της ανατομίας στο Πα-

ομοίων ιάματα», Λειψία 1757. Ήταν η διδακτορική του διατριβή, υπό την εποπτεία του διάσημου Γερμανού ιατρού της εποχής Ern. Hebenstreit (1703-1757), ο οποίος, μάλιστα, την ίδια χρονιά είχε εκδώσει ελληνικά-λατινικά το κεφάλαιο 28 «Περί ειλεού και χορδαψού» από το Ένατο Βιβλίο του Αετίου. Την έκδοση αυτή μνημονεύουν ο Σκεύος Ζερβός σε έκδοση λόγου του Αετίου και ο Ευλόγιος Κορύλας στην Ιστορική Βιβλιογραφία του (*Κορύλας, 1938*).

Στο βιβλίο του Μανδακάσης, από όσο είναι μέχρι τώρα γνωστό, για πρώτη φορά γίνεται αναφορά, σε έντυπο ελληνικό βιβλίο, των ερυθρών αιμοσφαιρίων ως «ερυθροίς του αίματος σφαιριδίσις», που πριν από εκατό χρόνια περίπου, στα 1658, παρατηρήθηκαν από τον Jan Swammerdan (1637-1680) και αργότερα, στα 1665, από τον Marc. Malpighi (1628-1694).

Ας σημειωθεί ότι ο ιατροφιλόσοφος Μανδακάσης συνέχισε τον διαφωτιστικό του ρόλο με την επιμέλεια και χρηματοδότηση της έκδοσης και άλλων σημαντικών μη ιατρικών βιβλίων (*Legrand, 1928*).

2. Ο ιατρός από τη Σιάτιστα **Δημήτριος Καρακάσης**, (1734-1804), κυκλοφόρησε τη διδακτορική του διατριβή, λατινικά και ελληνικά, με τον τίτλο «Περί της φλεβοτομίας ως ουκ αεί αναγκαίας εν τοις οξείσιν άμα και κακοηθέσι πυρετοίς», Άλλη, 1760, υπό την εποπτεία του Γερμανού καθηγητού της Άλλης Andrea Buchner (1701-1769). Ο καθηγητής Μπύχνερ είχε υπό την εποπτεία του τις διδακτορικές διατριβές και άλλων Ελλήνων ιατρών. Επισημαίνεται ότι στη διατριβή του Καρακάσης καταχωρίζεται ο όρος «παθολογία», που έκτοτε, μάλλον, καθιερώνεται στην ελληνική ιατρική ορολογία (*Καραμπερόπουλος και Μαρκέτος, 1999*).

3. Ο λόγιος από τη Σιάτιστα **Γεώργιος Ζαβίρας**, (1744-1804), έχοντας διαπιστώσει ότι «ολιγώτατα συγγράμματα έχομεν περί Ιατρικής» - πράγματι μόνο οκτώ βιβλία ιατρικά είχαν εκδοθεί μέχρι τότε - και την κατάσταση με τους τσαρλατάνους και κομπογιαννίτες ιατρούς, τους οποίους αποκαλεί «κυκλοφόρους» και «σακκουλαραίους», μετέφρασε και εξέδωσε στα 1787 το βιβλίο με τίτλο «Ιατρικά παραινέσεις», για να βοηθήσει τους συμπατριώτες του στα θέματα υγείας. Και ο Ζαβίρας παρατηρεί πως «ταύτην την έλλειψιν βλέπων εγώ εις το γένος μας, και από πολλών λίαν παρακινήθεις ηθέλησα να κάμω ολίγον τούτον κόπον δια να μεταφράσω το σοφόν τούτο βιβλίάριον το οποίον είναι πόνημα του εξοχωτάτου ιατρού Ρατζ Σαμουήλ».

Ο Samuel Ratz (1744-1807) ήταν καθηγητής της ανατομίας στο Πα-

νεπιστήμιο της Πέστης και στη βιβλιοθήκη του Ζαβίρα εντοπίστηκαν δύο έργα του: *Σύννοψις φυσιολογίας*, Πέστη 1789 και *Η άσκησης της Ιατρικής*, Βούδα 1801. Το πρωτότυπο βιβλίο των Ιατρικών Παραινήσεων εκδόθηκε στα Ουγγρικά στα 1778, δηλαδή εννέα χρόνια αργότερα μεταφράζεται στα ελληνικά, και μάλιστα στην απλή γλώσσα, για να είναι το βιβλίο κατανοητό στους αναγνώστες. Επιπλέον, ο Ζαβίρας μετέφρασε το όνομα των βοτάνων στη λαϊκή γλώσσα κοντά στην ελληνική ονομασία τους. Ακόμη, έγραψε 183 συνταγές στα ελληνικά και στα λατινικά, έτσι ώστε, όπως παρατηρεί, ο καθένας να πηγαίνει στα φαρμακοπωλεία να αγοράζει τα ιατρικά του. Καταχωρίζει, ωστόσο, και ένα λεξιλόγιο με 173 ιατρικές και φαρμακολογικές λέξεις.

Ο Γεώργιος Ζαβίρας εξέδωσε την ίδια χρονιά εξέδωσε, ακόμη, την *Ονοματολογία Βοτανική τετραγλωττο*, Πέστη 1787, που περιέχει 771 λήμματα με φαρμακευτικά βότανα και που θεωρείται ως η πρώτη απόπειρα περί βοτανικής στην εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Είναι έργο του ίδιου του Γεωργίου Ζαβίρα και όχι του αδελφού του, όπως αναγράφεται στον τίτλο του βιβλίου. Για τη σύνταξη της Ονοματολογίας Βοτανικής χρησιμοποίησε πολλά ξένα επιστημονικά βιβλία της εποχής του. Έγραψε αυτό το βιβλίο μετά από τη δική του εμπειρία, μια και ήταν αναγκασμένος να αγοράζει τα φάρμακα που συνταγογραφούσαν οι γιατροί, στα λατινικά, νομίζοντας ότι τάχα ήταν δυσεύρετα ενώ, όπως παρατηρεί, βρίσκονται στα πόδια μας. Και συνεχίζει “όθεν εστοχάσθην να βάλω αυτά εις τάξιν και να γράψω τα ονόματα αυτών εις τεσσάρων γλώσσας οπού εις όποιαν δήποτε γλώσσαν αναγνώση τις κανέναν ιατρικόν βιβλίον ή οι ιατροί τω γράψωσι ρετζέτας να καταλαμβάνη αυτά με άλλην γλώσσαν οπού από αυτάς ιξεύρη και ούτω να του γίνηται το καθένα ευπόριστον και ολίγης τιμής”. Μάλιστα, τελειώνει τον πρόλογο του με τη σύσταση να χρησιμοποιείται η ελληνική ονομασία των βοτάνων “απορρίπτοντας πάσας τας αλλογενείς ονομασίας”. Τις ονομασίες των φαρμακευτικών βοτάνων τις ανέγραψε στα ελληνικά, στα απλά ελληνικά, στα λατινικά και στα ουγγρικά. Με τα δύο αυτά έργα διαπιστώνεται ο διαφωτιστικός ρόλος του Ζαβίρα και σε θέματα υγείας του ελληνικού λαού.

5. Από τη Γράμμοστα της Καστοριάς κατάγονταν ο ιατρός Ιωάννης Νικολίδης ο οποίος γεννήθηκε στις 25 Μαρτίου 1745, όπως αυτό προκύπτει από τον Κατάλογο των Διδακτόρων Ιατρών των ετών 1752-1821 των Αρχείων του Πανεπιστημίου της Βιέννης. Ο τόπος καταγωγής του, επίσης, μνημονεύεται και στην Διδακτορική Διατριβή του *Dissertio Inauguralis Physiologico - Medica Sistens Pyogoniam quam annuente inclyta facultate Medica ...Joannes Nicolides, Macedo Grammostensis... Viennae 1780*, την

νεπιστήμιο της Πέστης και στη βιβλιοθήκη του Ζαβίρα εντοπίστηκαν δύο έργα του: *Σύνοψις φυσιολογίας*, Πέστη 1789 και *Η άσκησης της Ιατρικής*, Βούδα 1801. Το πρωτότυπο βιβλίο των Ιατρικών Παραινέσεων εκδόθηκε στα Ουγγρικά στα 1778, δηλαδή εννέα χρόνια αργότερα μεταφράζεται στα ελληνικά, και μάλιστα στην απλή γλώσσα, για να είναι το βιβλίο κατανοητό στους αναγνώστες. Επιπλέον, ο Ζαβίρας μετέφρασε το όνομα των βοτάνων στη λαϊκή γλώσσα κοντά στην ελληνική ονομασία τους. Ακόμη, έγραψε 183 συνταγές στα ελληνικά και στα λατινικά, καθώς και ένα λεξιλόγιο με 173 ιατρικές και φαρμακολογικές λέξεις.

Ο Γεώργιος Ζαβίρας εξέδωσε την ίδια χρονιά, ακόμη, την *Ονοματολογία Βοτανική τετράγλωττο*, Πέστη 1787, που περιέχει 771 λήμματα με φαρμακευτικά βότανα και που θεωρείται ως η πρώτη απόπειρα περί βοτανικής στην εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Είναι έργο του ίδιου του Γεωργίου Ζαβίρα και όχι του αδελφού του, όπως αναγράφεται στον τίτλο του βιβλίου. Για τη σύνταξη της Ονοματολογίας Βοτανικής χρησιμοποίησε πολλά ξένα επιστημονικά βιβλία της εποχής του. Έγραψε αυτό το βιβλίο μετά από τη δική του εμπειρία, μία και ήταν αναγκασμένος να αγοράζει τα φάρμακα που συνταγογραφούσαν οι γιατροί, στα λατινικά, νομίζοντας ότι τάχα ήταν δυσεύρετα ενώ, όπως παρατηρεί, «βρίσκονται στα πόδια μας». Και συνεχίζει «όθεν εστοχάσθην να βάλω αυτά εις τάξιν και να γράψω τα ονόματα αυτών εις τέσσαρας γλώσσας οπού εις όποιαν δήποτε γλώσσαν αναγνώση τις κανέναν ιατρικόν βιβλίον ή οι ιατροί τω γράψωσι ρετζέτας να καταλαμβάνη αυτά με άλλην γλώσσαν οπού από αυτάς ιξεύρη και ούτω να του γίνηται το καθένα ευπόριστον και ολίγης τιμής». Μάλιστα, τελειώνει τον πρόλογό του με τη σύσταση να χρησιμοποιείται η ελληνική ονομασία των βοτάνων «απορρίπτοντας πάσας τας αλλογενείς ονομασίας». Τις ονομασίες των φαρμακευτικών βοτάνων τις ανέγραψε στα ελληνικά, στα απλά ελληνικά, στα λατινικά και στα ουγγρικά. Με τα δύο αυτά έργα διαπιστώνεται ο διαφωτιστικός ρόλος του Ζαβίρα και σε θέματα υγείας του ελληνικού λαού (Καραμπερόπουλος και Μαρκέτος, 1999).

4. Ο ιατρός **Ιωάννης Νικολίδης** γεννήθηκε στη Γράμμοστα της Καστοριάς στις 25 Μαρτίου 1745, όπως αυτό προκύπτει από τον Κατάλογο των Διδασκόντων Ιατρών των ετών 1752-1821 των Αρχείων του Πανεπιστημίου της Βιέννης. Ο τόπος καταγωγής του, επίσης, μνημονεύεται και στη Διδακτορική Διατριβή του *Dissertio Inauguralis Physiologico – Medica Sistens Pyogoniam quam annuente inclyta facultate Medica ... Joannes Nicolides, Macedo Grammostensis... Viennae 1780*, την οποία, μάλιστα, είχε αφιερώ-

οποία, μάλιστα, είχε αφιερώσει στον Anton Stoerck, πρύτανη της Ιατρικής Σχολής της Βιέννης. Στα 1791 του απονεμήθηκε ο τίτλος του ευγενούς από τον αυτοκράτορα της Αυστρίας και σχετικά γράφει η *Εφημερίς των Αδελφών Πουλιού* στις 30 Μαΐου 1791. Ακόμη, τον Ιωάννη Νικολίδη τον βρισκόμε στον κατάλογο συνδρομητών της Βιέννης του βιβλίου του Δημητρίου Δαρβάρεως, *Εγκυκλοπαιδεία απλοελληνική*, Βιέννη 1829, όπου σημειώνεται, “ο λόγιος κύριος Ιωάννης Νικολίδης ο Πίνδος”.

Ο Νικολίδης εξέδωσε ένα ογκώδες βιβλίο από 804 σελίδες με τίτλο *Ερμηνεία περί τον πώς πρέπει να θεραπεύεται το γαλλικόν πάθος ήγουν η μαλαφράντζα*, Βιέννη 1794, το οποίο θα πρέπει να θεωρείται, όπως έχει υποστηριχθεί, ως η πρώτη ελληνική αφροδισιολογία.

Στη σελ. 4 παραθέτει μία περικοπή από το *Περί παθών* και από το *Επιδημιών* του Ιπποκράτους. Στοιχείο του διαφωτιστικού ρόλου του Ιωάννη Νικολίδη αποτελεί και το γεγονός της αποδόσεως του αρχαίου κειμένου του Ιπποκράτους στην απλή νεοελληνική γλώσσα, ώστε το κείμενο να κατανοείται από όλους τους Έλληνες αναγνώστες του, κάτι που σπάνια απαντάται στους ιατρούς συγγραφείς της προεπαναστατικής περιόδου.

Από τη σελίδα 7-48 καταχωρίζεται το *Προοίμιον*, όπου αναφέρεται:

α) Στην ιστορία της μαλαφράντζας. Πότε άρχισε και από πού προήλθε. Μνημονεύει τις ονομασίες που κατά καιρούς δόθηκαν στη νόσο σε διάφορες περιοχές: “πάθος ισπανικόν”, “πάθος τουρκικόν”, “πάθος πορτογαλλικόν”. Για την ιστορία και την ονομασία της νόσου δημοσιεύονται παρόμοια στην *Ιστορία της Ιατρικής* του Κοραή και του Σέργιου Ιωάννου, ο οποίος, μάλιστα, πρωτοχρησιμοποιεί τον όρο “συφιλίτις νόσος”. Ας σημειωθεί ότι τον σημερινό όρο σύφιλις χρησιμοποίησε για πρώτη φορά ο Φρακαστόρο (Hieronymi Fracastoro, 1484-1553), στα 1530, στο ποίημα του *Syphilis, sive morbus gallicus*, Venise, (*Σύφιλις η γαλλική νόσος*).

β) Ο Νικολίδης παρατηρεί ακόμη στον πρόλογο του ότι το γαλλικόν πάθος είναι χίλιες φορές χειρότερον και ολεθριώτερον από την πανούκλαν. Μάλιστα, το αποκαλεί “αφροδισιακή πανούκλα”, διότι ο μολυσμένος άνθρωπος, όπως αναφέρει, μολύνει τα παιδιά του και τους απογόνους του. Και επισημαίνει πως “μόνο εις τα ρωμαίικα δεν είχε ευγή εις το φως έως τώρα κανένα παρόμοιον βιβλίον”.

γ) Αποκαλεί το αφροδίσιο νόσημα παγκόσμιον πάθος, μια και έχει εξαπλωθεί σχεδόν εις όλον τον κόσμον και θεωρεί τη γνώση ως τον καλ-

σει στον Anton Stoerck, Πρύτανη της Ιατρικής Σχολής της Βιέννης. Στα 1791 του απονεμήθηκε ο τίτλος του ευγενούς από τον αυτοκράτορα της Αυστρίας και σχετικά γράφει η *Εφημερίς* των Αδελφών Πουλίου στις 30 Μαΐου 1791. Ακόμη, τον Ιωάννη Νικολίδη τον βρίσκουμε στον κατάλογο των συνδρομητών της Βιέννης του βιβλίου του Δημητρίου Δαρβάρεως, *Εγκυκλοπαιδεία απλοελληνική*, Βιέννη 1829, όπου σημειώνεται, «ο λόγιος κύριος Ιωάννης Νικολίδης ο Πίνδος».

Ο Νικολίδης εξέδωσε ένα ογκώδες βιβλίο 804 σελίδων με τίτλο «Ερμηνεία περί του πώς πρέπει να θεραπεύεται το γαλλικόν πάθος ήγουν η μαλαφράντζα», Βιέννη 1794, το οποίο θα πρέπει να θεωρείται, όπως έχει υποστηριχθεί, ως η πρώτη ελληνική αφροδισιολογία (*Καραμπερόπουλος, 1996*). Στη σελ. 4 παραθέτει μία περικοπή από το *Περί παθών* και από το *Περί Επιδημιών* του Ιπποκράτους. Στοιχείο του διαφωτιστικού ρόλου του Ιωάννη Νικολίδη αποτελεί και το γεγονός της απόδοσης του αρχαίου κειμένου του Ιπποκράτους στην απλή νεοελληνική γλώσσα, ώστε το κείμενο να γίνεται κατανοητό από όλους τους Έλληνες αναγνώστες του, κάτι που σπάνια απαντάται στους ιατρούς συγγραφείς της προεπαναστατικής περιόδου.

Από τη σελίδα 7 - 48 καταχωρίζεται το Προοίμιον, όπου αναφέρεται:

α) Στην ιστορία της μαλαφράντζας. Πότε άρχισε και από πού προήλθε. Μνημονεύει τις ονομασίες που κατά καιρούς δόθηκαν στη νόσο σε διάφορες περιοχές: «πάθος ισπανικόν», «πάθος τουρκικόν», «πάθος πορτογαλικόν». Για την ιστορία και την ονομασία της νόσου δημοσιεύονται παρόμοια στην *Ιστορία της Ιατρικής* του Κοραή (*Κοραή, 1798*) και του Σέργιου Ιωάννου (*Ιωάννου, 1818*), ο οποίος, μάλιστα, πρωτοχρησιμοποιεί τον όρο «συφιλίτις νόσος». Ας σημειωθεί ότι το σημερινό όρο «σύφιλις» χρησιμοποίησε για πρώτη φορά ο Φρακαστόρο (Hieronymi Fracastoro, 1484-1553), στα 1530, στο ποίημά του *Syphilis, sive morbus gallicus*, Venise, (Σύφιλις η γαλλική νόσος).

β) Ο Νικολίδης παρατηρεί ακόμη στον πρόλογό του ότι «το γαλλικόν πάθος είναι χίλιες φορές χειρότερον και ολεθρύτερον από την πανούκλαν». Μάλιστα, το αποκαλεί «αφροδισιακή πανούκλα», διότι ο μολυσμένος άνθρωπος, όπως αναφέρει, μολύνει τα παιδιά του και τους απογόνους του. Και επισημαίνει πως «μόνο εις τα ρωμαίικα δεν είχε ευγή εις το φως έως τώρα κανένα παρόμοιον βιβλίων».

γ) Αποκαλεί το αφροδίσιο νόσημα «παγκόσμιον πάθος», μια και έχει εξαπλωθεί σχεδόν σε όλο τον κόσμο, θεωρεί τη γνώση ως τον καλύτερο

λίτερο τρόπο για την αντιμετώπιση του νοσήματος. Και συμπληρώνει πως θα πρέπει τα βιβλία αυτά να είναι κατανοητά στους απλούς ανθρώπους και να εξηγούνται τα σχετικά με την αφροδισία νόσο. Και ο ιατρός Ιωάννης Νικολίδης γράφει εναντίον των τσαρλατάνων και ιατροκαπήλων, οι οποίοι θα πρέπει με τα διαφωτιστικά ιατρικά βιβλία “να θεατρισθοῦν οι ψευταίς και τα καμώματα των πομπωμένων τζαρλατάνων, δια να τα ιξεύρη ο λαός και να αποφεύγη τα άτακτα και τζαρλατάνικα ιατρικά τους οπού δίδουν”. Μάλιστα, παρατηρεί χαρακτηριστικά πως “οι τζαρλατάνοι κάνουν τον ιατρόν ωσάν αι γύφτησες τον προφήτην”.

Ο διαφωτιστικός ρόλος του Νικολίδη συμπληρώνεται στο βιβλίο του με:

- 76 συνταγές γραμμένες λατινικά και ελληνικά, με επεξηγηματικά σημειώματα για την κατασκευή και τη χρήση τους, (σελ. 82-165).
- “Ένα Λεξικάκι κατά αλφάβητον, οπού περιέχει και εξηγεί απλά ρωμαίικα σχεδόν όλα τα ονόματα των αρρωστειών και μελών του ανθρώπου, ομοίως και όλαις ταις λέξεις και φράσες, οπού ευρίσκονται μέσα εις αυτήν την Διδασκαλίαν και οπού ημπορούν να προξενήσουν μεγάλην δυσκολίαν, δια να καταλάβη σωστά το νόημα ο αναγνώστης, οπού δεν εσπούδαξε τα μαθήματα της Ιατρικής”. Ο Νικολίδης καταχωρίζει 381 λήμματα, (σελ. 202-278).
- Στην τελευταία σελίδα του βιβλίου του καταπολεμάει ως ιατρικώς αντιεπιστημονική την αντίληψη που κυκλοφορούσε στο λαό, πως για να θεραπευθεί κάποιος από το “γαλλικόν πάθος”, το αφροδίσιο νόσημα, θα πρέπει να συνουσιασθεί με έγκυο γυναίκα ή με παρθένο κόρη. Το βιβλίο περιέχει και κεφάλαιο στο πρώτο μέρος με τίτλο *Ιατρικοπρακτική Διδασκαλία περί του γαλλικού Πάθους, ήγουν, Μαλαφράντζας του Σταίρκ*, του διάσημου ιατρού της Αυστρίας Anton Stoerck (1731-1803).

3. Από την Καστοριά κατάγοταν ο ιατρός Κωνσταντίνος Μιχαήλ, (1751-1816), ο οποίος σπούδασε στην Βιέννη όπου και εξέδωσε δύο βιβλία. Το πρώτο, με τίτλο *Εγχειρίδιον του εν ιατροίς σοφωτάτου Τισσότου, διαλαμβάνον περί της των πεπαιδευμένων τε και άλλων ανθρώπων νγιείας*, Βιέννη 1785, το τύπωσε όταν ήταν ακόμη φοιτητής, όπως ο ίδιος σημειώνει στο κείμενο του προς τον αναγνώστη. Μάλιστα, ο Κων. Μιχαήλ σημειώνει ότι το χειρόγραφο του το πρόσφερε σε πολλούς αξιόλογους άνδρας, οι οποίοι τον παρακίνησαν στη συνέχεια να το τυπώσει. Είναι μετάφραση βιβλίου του διάσημου ιατρού της Λωζάννης Samuel A. Tissot (1728-1797), του οποίου τα βιβλία είχαν μεταφραστεί στις ευρωπαϊκές

τρόπο για την αντιμετώπιση του νοσήματος και συμπληρώνει πως θα πρέπει τα ιατρικά βιβλία να είναι κατανοητά στους απλούς ανθρώπους και να εξηγούν τα σχετικά με την αφροδισία νόσο. Και ο ιατρός Ιωάννης Νικολίδης γράφει εναντίον των τσαρλατάνων και ιατροκαπήλων, γι' αυτό και θα πρέπει με τα διαφωτιστικά ιατρικά βιβλία «να θεατρισθούν οι ψευτιαίς και τα καμώματα των πομπιωμένων τζαρλατάνων, δια να τα ιξεύρη ο λαός και να αποφεύγη τα άτακτα και τζαρλατάνικα ιατρικά τους οπού δίδουν». Μάλιστα, παρατηρεί χαρακτηριστικά πως «οι τζαρλατάνοι κάνουν τον ιατρόν ωσάν οι γύφτησες τον προφήτην».

Ο διαφωτιστικός ρόλος του Νικολίδη συμπληρώνεται στο βιβλίο του με:

- 76 συνταγές γραμμένες λατινικά και ελληνικά, με επεξηγηματικά σημειώματα για την κατασκευή και τη χρήση τους, (σελ. 82-165).
- «Ένα Λεξικάκι κατά αλφάβητον, οπού περιέχει και εξηγεί απλά ρωμαίικα σχεδόν όλα τα ονόματα των αρρωστειών και μελών του ανθρώπου, ομοίως και όλαις ταις λέξεις και φράσες, οπού ευρίσκονται μέσα εις αυτήν την Διδασκαλίαν και οπού ημπορούν να προξενήσουν μεγάλην δυσκολίαν, δια να καταλάβη σωστά το νόημα ο αναγνώστης, οπού δεν εσπούδαξε τα μαθήματα της Ιατρικής». Ο Νικολίδης καταχωρίζει 381 λήμματα, (σελ. 202-278).
- Στην τελευταία σελίδα του βιβλίου του καταπολεμάει ως ιατρικώς αντιεπιστημονική την αντίληψη που κυκλοφορούσε στο λαό, πως για να θεραπευθεί κάποιος από το «γαλλικόν πάθος», το αφροδισίο νόσημα, θα πρέπει να συνουσιασθεί με έγκυο γυναίκα ή με παρθένο κόρη. Το βιβλίο περιέχει και κεφάλαιο στο πρώτο μέρος με τίτλο "Ιατρικοπρακτική Διδασκαλία περί του γαλλικού Πάθους, ήγουν, Μαλαφραντζας του Σταίρ", του διάσημου ιατρού της Αυστρίας Anton Stoerck (1731-1803).

5. Ο ιατρός **Κωνσταντίνος Μιχαήλ**, (1751-1816), ο οποίος καταγόταν από την Καστοριά, σπούδασε στη Βιέννη όπου και εξέδωσε δύο βιβλία. Το πρώτο, με τίτλο "Εγχειρίδιον του εν ιατροίς σοφωτάτου Τισσότου, διαλαμβάνον περί της των πεπαιδευμένων τε και άλλων ανθρώπων υγιείας", Βιέννη 1785, το τύπωσε όταν ήταν ακόμη φοιτητής, όπως ο ίδιος σημειώνει στο κείμενό του προς τον αναγνώστη. Μάλιστα, ο Κων. Μιχαήλ σημειώνει ότι το χειρόγραφο του το πρόσφερε σε πολλούς αξιόλογους άνδρες, οι οποίοι τον παρακίνησαν στη συνέχεια να το τυπώσει. Είναι μετάφραση βιβλίου του διάσημου ιατρού της Λωζάννης Samuel A. Tissot (1728-1797), του ο-

γλώσσες και με πολλές επανεκδόσεις.

Στο βιβλίο παρατίθενται αρκετές βιβλιογραφικές παραπομπές σε σημαντικές ιατρικές εργασίες, όπως ενδεικτικά αναφέρεται το θεμελιακό έργο της παθολογικής ανατομίας του G. B. Morgagni (1682-1770), *Περί της έδρας και αιτίας των αρρωστιών (De sedibus et causis morborum per anatomen indagatis)*, Βενετία 1761. Επίσης, υπάρχει παραπομπή στο ογκώδες κλασικό έργο του Albrecht Haller (1708-1777), *Στοιχεία φυσιολογίας του ανθρώπινου σώματος (Elementa physiologie corporis humani)*, 1757-1766.

Το δεύτερο βιβλίο του Κωνσταντίνου Μιχαήλ φέρει τον τίτλο *Διαιτητική, ης προτέτακται και ιστορία συνοπτική περί της αρχής και προόδου της Ιατρικής επιστήμης και τίνων περί αυτήν ευδοκίμων ανδρών, εκ παλαιών και νεωτέρων συνερανισθείσα*, Βιέννη 1794. Καταχωρίζονται αρκετές βιβλιογραφικές παραπομπές, όπως, στο πρώτο μέρος, στη Γαλλική Encyclopédie, στις Ιστορίες της Ιατρικής του Daniel Le Clerc (1652-1728), *Histoire de la Médecine...* Γενεύη 1676, του J. Friend (1675-1728), *Histoire de la Médecine depuis Galien jusqu' au commencement du seizième siècle*, Leiden 1729, στα Προλεγόμενα της φυσιολογίας του Χάλλερ, του J. E. Blumenbach (1752-1840), *Introduction in historian medicine - literian*, Goettigae 1786. Αναφέρεται κείμενο του ιπποκρατιστή Ιταλού ιατρού Giorgio Baglivi (1668-1797) και μνημονεύονται τα ιατρικά βιβλία του διάσημου Βιεννέζου ιατρού και φαρμακολόγου Anton Stoerck (1731-1803).

Στο δεύτερο μέρος του βιβλίου, που αναφέρεται στα Διαιτητικά παραγγέλματα, καταχωρίζονται σαράντα πέντε βιβλιογραφικές παραπομπές σε έργα κλασικών ιατρών της εποχής του, όπως του J. G. Zimmerman (1728-1795), S.A. Tissot (1728-1795), *Περί της των πεπαιδευμένων υγείας, Περί ανναισμού*, του Maximilian Stoll (1742-1787), *Praelections academiae in diversos morbos chronicos*, 1788, και συχνά γίνονται αναφορές στο έργο του Γερμανού χειρουργού A. G. Richter (1742-1812) *Praisepta diaetica*.

Ωστόσο, όπως παρατηρεί ο Αδαμάντιος Κοραΐς σε σχετική επιστολή του, τα περισσότερα κεφάλαια της Διαιτητικής ήταν από το βιβλίο *Διαιτητική* του A.G. Richter. Μάλιστα, ο Κοραΐς αναφέρει ότι θα μετέφραζε την *Διαιτητική* του Ρίχτερ με σκοπό να βάλει “εις τας σημειώσεις, τας μαρτυρίας Ιπποκράτους και Γαληνού ελληνιστί δια να φανή η πηγή όθεν τα έλαβεν ο Ρίχτερ”.

Η *Ιστορία της Ιατρικής* του Κων. Μιχαήλ, θα πρέπει να θεωρείται ως η πρώτη Ιστορία της Ιατρικής στα ελληνικά κατά την εποχή του Νεοελ-

ποίου τα βιβλία είχαν μεταφραστεί στις ευρωπαϊκές γλώσσες και με πολλές επανεκδόσεις.

Στο βιβλίο παρατίθενται αρκετές βιβλιογραφικές παραπομπές σε σημαντικές ιατρικές εργασίες, όπως ενδεικτικά αναφέρεται το θεμελιακό έργο της παθολογικής ανατομίας του G.B. Morgagni (1682-1770), *Περί της έδρας και αιτίας των αρρωστιών* (*De sedibus et causis morborum per anatomen indagatis*), Βενετία 1761. Επίσης, υπάρχει παραπομπή στο οκτάτομο κλασικό έργο του Albrecht Haller (1708-1777), *Στοιχεία φυσιολογίας του ανθρώπινου σώματος* (*Elementa physiologie corporis humani*), 1757-1766.

Το δεύτερο βιβλίο του Κωνσταντίνου Μιχαήλ φέρει τον τίτλο "Διαιτητική, ης προτέτακται και ιστορία συνοπτική περί της αρχής και προόδου της Ιατρικής επιστήμης και τινων περί αυτήν ευδοκίμων ανδρών, εκ παλαιών και νεωτέρων συνερανοσθείσα", Βιέννη 1794. Καταχωρίζονται αρκετές βιβλιογραφικές παραπομπές, όπως, στο πρώτο μέρος, στη Γαλλική Encyclopédie, στις Ιστορίες της Ιατρικής του Daniel Le Clerc (1652-1728), *Histoire de la Médecine* Γενεύη 1676, του J.Friend (1675-1728), *Histoire de la Médecine depuis Galien jusqu' au commencement du seizième siècle*, Leiden 1729, στα *Προλεγόμενα της φυσιολογίας* του Χάλλερ, του J. E. Blumenbach (1752-1840), *Introduction in historian medicine - literian*, Goettigae 1786. Αναφέρεται κείμενο του ιπποκρατιστή Ιταλού ιατρού Giorgio Baglivi (1668-1797) και μνημονεύονται τα ιατρικά βιβλία του διάσημου Βιεννέζου ιατρού και φαρμακολόγου Anton Stoerck (1731-1803).

Στο δεύτερο μέρος του βιβλίου, που αναφέρεται στα Διαιτητικά παραγγέλματα, καταχωρίζονται σαράντα πέντε βιβλιογραφικές παραπομπές σε έργα κλασικών ιατρών της εποχής του, όπως του J.G. Zimmermann (1728-1795), S.A. Tissot (1728-1795), *Περί της των πεπαιδευμένων υγείας*, *Περί αναντισμού*, του Maximilian Stoll (1742-1787), *Praelections academiae in diversos morbos chronicos*, 1788, και συχνά γίνονται αναφορές στο έργο του Γερμανού χειρουργού A.G. Richter (1742-1812) *Praisepta diaetica*.

Όσο, όπως παρατηρεί ο Αδαμάντιος Κοραΐς σε σχετική επιστολή του (*Κοραΐς*, 1799), τα περισσότερα κεφάλαια της *Διαιτητικής* ήταν παρμένα από το βιβλίο *Διαιτητική* του A.G. Richter. Μάλιστα, ο Κοραΐς αναφέρει ότι θα μετέφραζε την *Διαιτητική* του Ρίχτερ με σκοπό να βάλει «εις τας σημειώσεις, τας μαρτυρίας Ιπποκράτους και Γαληνού ελληνιστί δια να φανή η πηγή όθεν τα έλαβεν ο Ρίχτερ».

Η *Ιστορία της Ιατρικής* του Κων. Μιχαήλ, θα πρέπει να θεωρείται ως η πρώτη Ιστορία της Ιατρικής στα ελληνικά κατά την εποχή του Νεοελλη-

ληνικού Διαφωτισμού. Ας σημειωθεί ότι το βιβλίο *Διαιτητική* του Κων. Μιχαήλ είχε άλλες δύο επανεκδόσεις, μία στα 1809 και η άλλη στα 1819, οι οποίες εκδόθηκαν από τον Σπ. Βλαντή και δείχνουν την απήχηση που είχε το βιβλίο αυτό. Σημειώνεται ακόμη ότι ο Κ. Μιχαήλ στο βιβλίο του καταγράφει τον ανατομικό όρο *προμήκης μυελός*, που έκτοτε καθιερώνεται στην ελληνική ιατρική ορολογία.

6. Από την Καστοριά κατάγονταν και ο ιατρός Κωνσταντίνος Δάρβαρις, αδελφός του Διδασκάλου του Γένους Δημητρίου Δάρβαρι. Έγραψε το βιβλίο *Εγχειρίδιον περί συντηρήσεως υγείας στομάχου*, το οποίο εκδόθηκε στο Ιάσιον, στα 1814. Ο Κωνσταντίνος Δάρβαρις είχε ανακηρυχθεί διδάκτωρ της Ιατρικής, στα 1785, στην Άλλη της Γερμανίας. Είχε χρηματίσει μέλος της Φιλολογικής Εταιρείας του Βουκουρεστίου (1810-1812), και μαζί με τους ιατρούς Σιλβέστρο Φιλήτη και Δημήτριο Καρακάσση επιθεωρητής Φαρμακείων του Βουκουρεστίου.

7. Από το Αρβανιτοχώριον Τουρνόβου της Βουλγαρίας κατάγονταν ο λόγιος Ιωάννης Αδάμης, ο οποίος μετέφρασε από τα λατινικά, σε απλούστερη ελληνική γλώσσα, το βιβλίο του Sam. Madai (1709-1780), ιατρού, μέλους της Ακαδημίας της Άλλης, με τον τίτλο *Σύντομος ερμηνεία περί της ενεργείας μερικών εκλεκτών και δοκιμασμένων ιατρικών*, Άλλη 1756 (Legrand, 1928). Το βιβλίο αυτό επανεκδόθηκε, λόγω της μεγάλης ζήτησης, και στα 1772. Αναφέρεται στα φάρμακα, στη δοσολογία τους και στις ασθένειες που θα έπρεπε να χορηγηθούν. Ας σημειωθεί ότι το βιβλίο αυτό του Μαδάι είχε μεταφρασθεί και κυκλοφορήσει, αλλά σε μία όχι τόσο απλή γλώσσα, στα 1752, και αντίτυπο αυτής της έκδοσης βρίσκεται στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης.

8. Από τη Φιλιπούπολη κατάγονταν ο Αναστάσιος Γεωργιάδης, (1773-1853), ο επικληθείς μετέπειτα Λευκίας, ο οποίος διωρίσθηκε πρώτος καθηγητής της Ιστορίας της Ιατρικής στο νεοϊδρυθέν Πανεπιστήμιο Αθηνών (1837). Μετέφρασε από τα γερμανικά και εξέδωσε το βιβλίο *Ιατροφιλοσοφική ανθρωπολογία*, Βιέννη 1810, με έναν εκτενή πρόλογο, που αναφέρεται στη σημασία και τον τρόπο της μετάφρασης. Επίσης, την ίδια χρονιά κυκλοφόρησε, λατινικά και ελληνικά, το ογκώδες βιβλίο του *Αντιπανάκεια*, Βιέννη 1810. Το βιβλίο αυτό θεωρείται ως το ιατρικό βιβλίο με την πιο πλούσια ιατρική βιβλιογραφία, η οποία είναι της σύγ-

νικού Διαφωτισμού (*Καραμπερόπουλος, 1994*). Ας σημειωθεί ότι το βιβλίο *Διαιτητική* του Κων. Μιχαήλ γνώρισε άλλες δύο επανεκδόσεις, η μία στα 1809 και η άλλη στα 1819, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν από τον Σπ. Βλαντή και δείχνουν την απήχηση που γνώρισε το βιβλίο αυτό. Σημειώνεται ακόμη ότι ο Κ. Μιχαήλ στο βιβλίο του καταγράφει τον ανατομικό όρο "προμήκης μυελός", που έκτοτε καθιερώνεται στην ελληνική ιατρική ορολογία (*Καραμπερόπουλος και Μαρκέτος, 1999*).

6. Ο ιατρός **Κωνσταντίνος Δάρβαρις**, αδελφός του Διδασκάλου του Γένους Δημητρίου Δάρβαρι, ο οποίος καταγόταν από την Καστοριά, έγραψε το βιβλίο "Εγχειρίδιον περί συντηρήσεως υγείας στομάχου", το οποίο εκδόθηκε στο Ιάσιον, στα 1814. Ο Κωνσταντίνος Δάρβαρις είχε ανακηρυχθεί διδάκτωρ της Ιατρικής, στα 1785, στην Άλλη της Γερμανίας. Είχε χρηματίσει μέλος της Φιλολογικής Εταιρείας του Βουκουρεστίου (1810-1812), και μαζί με τους ιατρούς Σιλβέστρο Φιλήτη και Δημήτριο Καρκασση επιθεωρητής Φαρμακείων του Βουκουρεστίου, όπως αναφέρεται και στον *Ερμή το Λόγιο (1811)*.

7. Ο λόγιος **Ιωάννης Αδάμης**, ο οποίος καταγόταν από το Αρβανιτοχώριον Τουρνόβου της Βουλγαρίας, μετέφρασε από τα λατινικά, σε απλούστερη ελληνική γλώσσα, το βιβλίο του Sam. Madai (1709-1780), ιατρού, μέλους της Ακαδημίας της Άλλης, με τον τίτλο "Σύντομος ερμηνεία περί της ενεργείας μερικών εκλεκτών και δοκιμασμένων ιατρικών", Άλλη 1756 (*Legrand, 1928*). Το βιβλίο αυτό επανεκδόθηκε, λόγω της μεγάλης ζήτησης, και στα 1772. Αναφέρεται στα φάρμακα, στη δοσολογία τους και στις ασθένειες που θα έπρεπε να χορηγηθούν. Ας σημειωθεί ότι το βιβλίο αυτό του Μαδάι είχε μεταφραστεί και κυκλοφορήσει, αλλά σε μία όχι τόσο απλή γλώσσα, στα 1752, και αντίτυπο αυτής της έκδοσης βρίσκεται στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης.

8. Ο **Αναστάσιος Γεωργιάδης**, (1773-1853), από τη Φιλιππούπολη, ο επικληθείς μετέπειτα Λευκίας, ο οποίος διορίστηκε πρώτος καθηγητής της Ιστορίας της Ιατρικής στο νεοϊδρυθέν Πανεπιστήμιο Αθηνών (1837), μετέφρασε από τα γερμανικά και εξέδωσε το βιβλίο *Ιατροφιλοσοφική ανθρωπολογία*, Βιέννη 1810, με έναν εκτενή πρόλογο, που αναφέρεται στη σημασία και τον τρόπο της μετάφρασης. Επίσης, την ίδια χρονιά κυκλοφόρησε, λατινικά και ελληνικά, το ογκώδες βιβλίο του *Αντιπανάκεια*, Βιέννη 1810. Το βιβλίο αυτό θεωρείται ως το ιατρικό βιβλίο με την πιο πλούσια ιατρική βιβλιογραφία, η οποία είναι της σύγχρονης τότε εποχής (*Γκίνης και Μέ-*

χρονης τότε εποχής. Αναγράφονται 58 τίτλοι γερμανικών βιβλίων, 40 λατινικών, 13 γαλλικών, 7 αγγλικών, 5 ιταλικών και τέλος, 23 τίτλοι ελληνικών βιβλίων, κυρίως των κλασικών ιατρών. Χρησιμοποιούνται για πρώτη φορά ιατρικοί όροι, που έκτοτε καθιερώνονται στην ελληνική ορολογία, όπως δαμαλισμός, γέφυρα του Βαρολίου, μυολογία, νευρολογία, νοσολογία, ουροποιητικό σύστημα, παθογνωμονικά σημεία, υστεροτομία.

Δημ. Καραμπερόπουλος, Σπ. Μαρκέτος, «Ιατρικές δημοσιεύσεις στον Ερμή το Λόγιο, 1811-1821», πρακτικά του Συνεδρίου «Ιατρικά παλαίτυπα περιόδου 1525-1900», University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 68-78.

Το σημαντικότερο από τα προεπαναστατικό περιοδικά ήταν *Ο Ερμής ο Λόγιος*, που κυκλοφόρησε το 1811 με υπεύθυνο αρχικά τον Άνθιμο Γαζή και συνεχίστηκε η έκδοσή του μέχρι την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασής του 1821.

Στις σελίδες του καταχωρίζονται και ιατρικά θέματα, επειδή, όπως σημειώνεται σε τεύχος του 1817, δεν υπάρχουν ειδικά περιοδικά για να δημοσιεύονται τα ιατρικά θέματα, όπως στις άλλες χώρες. Τα ιατρικά θέματα που καταχωρίζονται στο περιοδικό *Ερμής ο Λόγιος*, όπως έχει δείξει σχετική έρευνα, καλύπτουν το 10% των σελίδων του, με 55 ιατρικά άρθρα και 42 βιβλιοπαρουσιάσεις. Αξίζει να επισημανθεί το γεγονός ότι οι ιατρικές δημοσιεύσεις τεκμηριώνονται με τη σύγχρονη τότε επιστημονική ιατρική βιβλιογραφία. Η θεματογραφία στον *Ερμή το Λόγιο* ταξινομείται στις οκτώ κατωτέρω ενότητες:

1. Θέματα ανατομίας και φυσιολογίας

α) Στον *Ερμή το Λόγιο* (1811, σελ. 298-301) παρατίθενται οι σύγχρονες απόψεις της εποχής σχετικά με τη λειτουργία του σπληνός. Περιγράφεται και ένα σχετικό πείραμα του Άγγλου Everard Home (1756-1922) από την εργασία του “On the structure and uses of the spleen”, που είχε δημοσιευθεί στο περιοδικό *Philosophical Transactions*, του 1808.

β) “Περί της Ζωικής θέρμης και αναπνοής” είναι το θέμα άρθρου στον *Ερμή το Λόγιο* του 1816, (σ. 82-87) που αναδημοσιεύεται σε περίληψη από τα “Χρονικά της Φυσικής του Γιλβέρτ” (*Gilbert's Annales des physik*). Καταχωρίζονται οι πρόσφατες απόψεις για τη δημιουργία της θερμότητας εντός του οργανισμού από την ένωση του οξυγόνου με το αίμα.

γ) Δημοσιεύεται άρθρο (1820, σελ. 532-554) με τίτλο “Φυσική εξήγησης της εις το ζωϊκό σώμα κυκλοφορίας του αίματος και των δυνάμεων

ξας, 1939). Αναγράφονται 58 τίτλοι γερμανικών βιβλίων, 40 λατινικών, 13 γαλλικών, 7 αγγλικών, 5 ιταλικών και τέλος, 23 τίτλοι ελληνικών βιβλίων, κυρίως των κλασικών ιατρών. Χρησιμοποιούνται για πρώτη φορά ιατρικοί όροι, που έκτοτε καθιερώνονται στην ελληνική ορολογία, όπως δαμαλισμός, γέφυρα του Βαρολίου, μυολογία, νευρολογία, νοσολογία, ουροποιητικό σύστημα, παθογνωμονικά σημεία, υστεροτομία.

9. Ο Ερμής ο Λόγιος, το κυριότερο προεπαναστατικό περιοδικό, κύκλοφόρησε το 1811 με υπεύθυνο αρχικά τον **Άνθιμο Γαζή** και η έκδοσή του συνεχίστηκε μέχρι την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης το 1821 (*Φραγκίσκος, 1988*).

Στις σελίδες του καταχωρίζονται, μεταξύ των άλλων, και ιατρικά θέματα, επειδή, όπως σημειώνεται σε τεύχος του 1817, δεν υπάρχουν ειδικά περιοδικά για να δημοσιεύονται τα ιατρικά θέματα, όπως στις άλλες χώρες. Τα ιατρικά θέματα που καταχωρίζονται στο περιοδικό *Ερμής ο Λόγιος*, όπως έχει δείξει σχετική έρευνα, καλύπτουν το 10% των σελίδων του, με 55 ιατρικά άρθρα και 42 βιβλιοπαρουσιάσεις. Αξίζει να επισημανθεί το γεγονός ότι οι ιατρικές δημοσιεύσεις τεκμηριώνονται με τη σύγχρονη τότε επιστημονική ιατρική βιβλιογραφία, καθώς παρατίθενται πολλές παραπομπές σε ιατρικά βιβλία σύγχρονων και διαπρεπών ιατρών, πράγμα που δείχνει το επίπεδο ενημέρωσης των Ελλήνων συγγραφέων πάνω στα ιατρικά θέματα της εποχής. Η θεματογραφία στον *Ερμή το Λόγιο* ταξινομείται στις παρακάτω ενότητες (*Καραμπερόπουλος και Μαρκέτος, 1999*):

Θέματα ανατομίας και φυσιολογίας

Α) Στον *Ερμή το Λόγιο* (1811, σελ. 298-301) παρατίθενται οι σύγχρονες απόψεις της εποχής σχετικά με τη λειτουργία του σπληνός. Περιγράφεται και ένα σχετικό πείραμα του Άγγλου Everard Home (1756-1922) από την εργασία του “On the structure and uses of the spleen”, που είχε δημοσιευθεί στο περιοδικό *Philosophical Transactions*, του 1808.

Β) «Περί της Ζωϊκής θερμής και αναπνοής» είναι το θέμα άρθρου στον *Ερμή το Λόγιο* του 1816, (σ. 82-87) που αναδημοσιεύεται σε περιήληψη από τα «Χρονικά της Φυσικής του Γιλβέρτ» (*Gilbert's Annales des physik*). Καταχωρίζονται οι πρόσφατες απόψεις για τη δημιουργία της θερμότητας εντός του οργανισμού από την ένωση του οξυγόνου με το αίμα.

Γ) Δημοσιεύεται άρθρο (1820, σελ. 532-554) με τίτλο «Φυσική εξήγησις της εις το ζωϊκό σώμα κυκλοφορίας του αίματος και των δυνάμεων δια

δια των οποίων γίνεται η κυκλοφορία”, όπου περιέχονται οι σύγχρονες τότε γνώσεις. Γίνεται περιγραφή της καρδιάς και των αγγείων και εξήγηση της φυσιολογικής λειτουργίας τους, παραθέτοντας και βιβλιογραφικές παραπομπές, όπως ενδεικτικά σημειώνουμε το βιβλίο του C.H. Parry (1755-1822) *An experimental inquiry into the nature, cause and varieties of the arterial pulse and into certain other properties of the large arteries in animals with warm blood*, London 1816, την Φυσιολογία του G. Prochaska (1749-1820) *Institutionum Physiologiae Humanae*, 1810, την τέταρτη έκδοση της *Φυσιολογίας* του G.Fr. Hildenbrandt (1764-1816).

Το άρθρο αυτό του *Λογίου Ερμή* μπορεί να θεωρηθεί ως η πληρέστερη παρουσίαση στα ελληνικά της ανατομίας και φυσιολογίας της καρδιάς κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού.

δ) Στον *Ερμή το Λόγιο* του 1817 (σ. 325-333, 381-389) δημοσιεύεται ένα άρθρο του Δημητρίου Νίτζου, από το Παρίσι, με τίτλο “Γνώθι σ’ αυτόν. Φυσική ιστορία του ανθρώπου”. Γίνεται αναφορά στο αντικείμενο της ανατομίας και των μερών της “αγγειολογίας”, “σπλαχνολογίας”, “νευρολογίας”, “οστεολογίας”, “συνδεσμολογίας”, καθώς επίσης της «φυσιολογίας» και της “παθολογικής φυσιολογίας”. Καταχωρίζονται τα οστά του ανθρώπινου σκελετού, που σε μερικά παρατίθεται και η γαλλική ονομασία τους. Πρωτοπαρουσιάζονται οι όροι “σπλαχνολογία” και “παθολογική φυσιολογία”.

2. Θέματα για το δαμαλισμό και την ανατροφή του βρέφους

Για τον δαμαλισμό, που από τον Ed. Jenner (1749-1823) λίγα χρόνια πιο πριν, στα 1798, είχε παρουσιασθεί ως μέθοδος πρόληψης για την ευλογιά, δημοσιεύεται άρθρο από τον ιατρό Άγγελο Μελισσηνό, στον *Ερμή το Λόγιο* (1812, σελ. 196-203), όπου αναφέρονται τα καλά αποτελέσματα της “Αγελαδινής ευλογιάς”, όπως αποκαλεί τον εμβολιασμό του δαμαλισμού. Μεταξύ των άλλων περιγράφει τον τρόπο του εμβολιασμού και τις εκδηλώσεις του, τοπικές και γενικές. Παρατηρεί ότι ο δαμαλισμός από το 1800 άρχισε να εφαρμόζεται στην Ιταλία και μέσα σε τέσσερα χρόνια εμβολιάστηκαν τέσσερα εκατομμύρια παιδιά.

Για την “Ανατροφή των παιδών” δημοσιεύονται, σε σαράντα σελίδες, δύο εργασίες του Π. Ηπήτη, (1816, σελ. 279-291 και 1817, σ. 533-547, 569-578). Μάλιστα οι εκδότες του *Λογίου Ερμή* σε υποσημείωση παρατηρούν ότι “αναγκάζόμεθα να εκδίδωμεν δια του *Λογίου Ερμή* πάν ότι ήθελε φέρει ωφέλειαν τινά εις το γένος, οίον είναι αι περί φυσικής ανατροφής διατριβαί, αι οποίαι, αν δεν αποβλέπωσι εις όλον το γένος επίσης, απο-

των οποίων γίνεται η κυκλοφορία», όπου περιέχονται οι σύγχρονες τότε γνώσεις. Γίνεται περιγραφή της καρδιάς και των αγγείων και εξήγηση της φυσιολογικής λειτουργίας τους, παραθέτοντας και βιβλιογραφικές παραπομπές, όπως ενδεικτικά σημειώνουμε το βιβλίο του C.H. Parry (1755-1822) *An experimental inquiry into the nature, cause and varieties of the arterial pulse and into certain other properties of the large arteries in animals with warm blood*, London 1816, τη Φυσιολογία του G. Prochaska (1749-1820) *Institutionum Physiologiae Humanae*, 1810, την τέταρτη έκδοση της Φυσιολογίας του G.Fr. Hildenbrandt (1764-1816).

Το άρθρο αυτό του Λογίου Ερμή μπορεί να θεωρηθεί ως η πληρέστερη παρουσίαση στα ελληνικά της ανατομίας και φυσιολογίας της καρδιάς κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού.

Δ) Στον *Ερμή το Λόγιο* του 1817 (σ. 325-333, 381-389) δημοσιεύεται ένα άρθρο του Δημητρίου Νίτζου, από το Παρίσι, με τίτλο «Γνώθι σ' αυτόν. Φυσική ιστορία του ανθρώπου». Γίνεται αναφορά στο αντικείμενο της ανατομίας και των μερών της «αγγειολογίας», «σπλαχνολογίας», «νευρολογίας», «οστεολογίας», «συνδεσμολογίας», καθώς επίσης της «φυσιολογίας» και της «παθολογικής φυσιολογίας». Καταχωρίζονται τα οστά του ανθρώπινου σκελετού, που σε μερικά παρατίθεται και η γαλλική ονομασία τους. Πρωτοπαρουσιάζονται οι όροι «σπλαχνολογία» και «παθολογική φυσιολογία».

Θέματα για το δαμαλισμό και την ανατροφή του βρέφους

Για το δαμαλισμό, που από τον Ed. Jenner (1749-1823) λίγα χρόνια πιο πριν, στα 1798, είχε παρουσιασθεί ως μέθοδος πρόληψης για την ευλογιά, δημοσιεύεται άρθρο από τον ιατρό Άγγελο Μελισσηνό, στον *Ερμή το Λόγιο* (1812, σελ. 196-203), όπου αναφέρονται τα καλά αποτελέσματα της «Αγελαδινής ευλογιάς», όπως αποκαλεί τον εμβολιασμό του δαμαλισμού. Μεταξύ των άλλων περιγράφει τον τρόπο του εμβολιασμού και τις εκδηλώσεις του, τοπικές και γενικές. Παρατηρεί ότι ο δαμαλισμός από το 1800 άρχισε να εφαρμόζεται στην Ιταλία και μέσα σε τέσσερα χρόνια εμβολιάστηκαν τέσσερα εκατομμύρια παιδιά.

Για την «Ανατροφή των παιδών» δημοσιεύονται, σε σαράντα σελίδες, δύο εργασίες του Π. Ηπήτη, (1816, σελ. 279-291 και 1817, σ. 533-547, 569-578). Μάλιστα οι εκδότες του Λογίου Ερμή σε υποσημείωση παρατηρούν ότι «αναγκάζομεθα να εκδίδωμεν δια του Λογίου Ερμή πάν ό,τι ήθελε φέρει ωφέλειαν τινά εις το γένος, οίον είναι αι περί φυσικής ανατροφής δια-

βλέπουν όμως εις τους γονείς, εκ των οποίων της καλής των παιδων ανατροφής προσμένει την ευτυχίαν της η ερχόμενη γενεά”, (1817, σελ. 578). Ο Ηπότης δίδει τις σύγχρονες απόψεις για την ανατροφή του νεογνού και του βρέφους, τονίζοντας τη σημασία του μητρικού θηλασμού, μια και είχε αρχίσει η αντικατάσταση του μητρικού θηλασμού με το γάλα της αγελάδος. Τονίζει πως “η φυσική τροφή του νεογεννηθέντος είναι το μητρικό γάλα” και ακόμη “μήτε των ζώων, μήτε της βυζάστρας το γάλα δύναται να εκπληρώση ακριβώς την έλλειψιν του μητρικού”. Γράφει για τη συχνότητα του θηλασμού, τη διάρκεια, για την ποιότητα του μητρικού γάλακτος, για τους κινδύνους της μητέρας από την αποφυγή του θηλασμού, για τον απογαλακτισμό, τις περιπτώσεις όπου απαγορεύεται ο θηλασμός, ακόμη δίνει οδηγίες για τη μικτή διατροφή. Τα κείμενα αυτά του Ηπότη θα πρέπει να αποτελούν, στα ελληνικά, τα πρώτα “*Παιδιατρικά κείμενα*” της περιόδου του Νεοελληνικού Διαφωτισμού.

3. Θέματα σχετικά με την Ιστορία της Ιατρικής

Καταχωρίζονται τρία άρθρα σχετικά με την Ιστορία της Ιατρικής. Ο ιατρός Α. Αρσάκης (1792-1874) σε συνέχειες δημοσιεύει ένα άρθρο με τίτλο “Εκθεσις συνοπτική της ιατρικής ιστορίας”. Σ’ αυτό το άρθρο γίνεται αναφορά στην ιατρική των αρχαίων λαών. Ο ιατρός Αθανάσιος Πολίτης μεταφράζει κείμενο του Kurt Sprengel (1766-1833), ενώ ο Δημ. Νίτζου μεταφράζει άρθρο του Γάλλου “περίφημου Virey” (Julien Joseph Virey, 1776-1847) από το Λεξικό των Ιατρικών Επιστημών, που φέρει τον τίτλο “Περί Σχολείων της Ιατρικής και των εν αυτοίς διαλαμπνάντων διδασκάλων και των αιρέσεων”, σε τριάντα σελίδες.

4. Θέματα για την άσκηση των ιατρών και την ηθική φιλοσοφία τους

Δημοσιεύεται (*Ερμής ο Λόγιος*, 1812, σελ. 289-301) σε περίληψη, από τα ιταλικά, μελέτη του ιατρού Λεονάρδου Βορδόνη (1748-1813) σχετικά με την κατανομή των ιατρών σε κάθε επαρχία, σύμφωνα με τον πληθυσμό, και τη νοσοκομειακή στελέχωση της κάθε περιοχής. Η μελέτη του Βορδόνη είχε δημοσιευθεί στα Ιταλικά στα 1808.

Επίσης, καταχωρίζεται (*Ερμής ο Λόγιος*, 1820, σελ. 631-644) άρθρο από το *Λεξικό των Ιατρικών Επιστημών* με τίτλο “Ιατρική φιλοσοφία-ηθική φιλοσοφία του ιατρού”. Σημειώνεται μεταξύ των άλλων ότι “ο ιατρός

τριβαί, αι οποία, αν δεν αποβλέπωσι εις όλον το γένος επίσης, αποβλέπουσιν όμως εις τους γονείς, εκ των οποίων της καλής των παιδων ανατροφής προσμένει την ευτυχίαν της η ερχομένη γενεά», (1817, σελ. 578). Ο Ηπότης δίδει τις σύγχρονες απόψεις για την ανατροφή του νεογνού και του βρέφους, τονίζοντας τη σημασία του μητρικού θηλασμού, μια και είχε αρχίσει η αντικατάσταση του μητρικού θηλασμού με το γάλα της αγελάδος. Τονίζει πως «η φυσική τροφή του νεογεννηθέντος είναι το μητρικό γάλα» και ακόμη «μήτε των ζώων, μήτε της βυζάστρας το γάλα δύναται να εκπληρώση ακριβώς την έλλειψιν του μητρικού». Γράφει για τη συχνότητα του θηλασμού, τη διάρκεια, για την ποιότητα του μητρικού γάλακτος, για τους κινδύνους της μητέρας από την αποφυγή του θηλασμού, για τον απογαλακτισμό, τις περιπτώσεις όπου απαγορεύεται ο θηλασμός, και ακόμη δίνει οδηγίες για τη μικτή διατροφή. Τα κείμενα αυτά του Ηπότη θα πρέπει να αποτελούν, στα ελληνικά, τα πρώτα «Παιδιατρικά κείμενα» της περιόδου του Νεοελληνικού Διαφωτισμού.

Θέματα σχετικά με την Ιστορία της Ιατρικής

Καταχωρίζονται τρία άρθρα σχετικά με την Ιστορία της Ιατρικής. Ο ιατρός Α. Αρσάκης (1792-1874) δημοσιεύει σε συνέχειες ένα άρθρο με τίτλο «Έκθεσις συνοπτική της ιατρικής ιστορίας». Σ' αυτό το άρθρο γίνεται αναφορά στην ιατρική των αρχαίων λαών. Ο ιατρός Αθανάσιος Πολίτης μεταφράζει κείμενο του Kurt Sprengel (1766-1833), ενώ ο Δημ. Νίτζου μεταφράζει άρθρο του Γάλλου «περίφημου Virey» (Julien Joseph Virey, 1776-1847) από το *Λεξικό των Ιατρικών Επιστημών*, που φέρει τον τίτλο «Περί Σχολείων της Ιατρικής και των εν αυτοίς διαλαμπάντων διδασκάλων και των αιρέσεων», σε τριάντα σελίδες.

Θέματα για την άσκηση των ιατρών και την ηθική φιλοσοφία τους

Δημοσιεύεται (*Ερμής ο Λόγιος*, 1812, σελ. 289-301) σε περίληψη, από τα ιταλικά, μελέτη του ιατρού Λεονάρδου Βορδόνη (1748-1813) σχετικά με την κατανομή των ιατρών σε κάθε επαρχία, σύμφωνα με τον πληθυσμό, και τη νοσοκομειακή στελέχωση της κάθε περιοχής. Η μελέτη του Βορδόνη είχε δημοσιευθεί στα ιταλικά στα 1808.

Επίσης, καταχωρίζεται (*Ερμής ο Λόγιος*, 1820, σελ. 631-644) άρθρο από το *Λεξικό των Ιατρικών Επιστημών* με τίτλο «Ιατρική φιλοσοφία-ηθική φιλοσοφία του ιατρού». Σημειώνεται μεταξύ των άλλων ότι «ο ια-

τότε είναι και λέγεται φιλόσοφος, ότε οδηγούμενος πάντοτε από τον ορθόν λόγον και την ακριβή κρίσιν διακρίνει την πλάνην από την αλήθειαν και σπουδάζει και εξασκεί την τέχνην του με όλην την δυνατήν επιμέλειαν... κινεί φρικτόν πόλεμον κατά σφαλερών φρονημάτων της εποχής του... νομίζει όμως χρέος του απαραίτητον το να κοινώσει με τα συγγράμματα του τους καρπούς των κόπων και να τους καθυποβάλη εις το κριτήριον των μεταγενεστέρων”. Αναφέρεται στη φιλοσοφική μέθοδο του Ιπποκράτους, του Αρεταίου, του Γαληνού και των ιπποκρατιστών ιατρών Guil. De Baillou (1538 -1616), Th. Sydenham (1624-1689) και Giorgio Baglivi (1668-1707).

Σχετικά με την ηθική φιλοσοφία του ιατρού σημειώνεται πως “ο ιατρός εις τα ήθη του, εις τας με τους ασθενείς σχέσεις του, εις την χρήσιν των διαφόρων ιατρικών μέσων, και εις άλλας τοιαύτας περιστάσεις, πρέπει να φανή υψηλός κατά τας αρχάς της τέχνης του, εις την ευκοσμίαν και εις την χρηστοθήειαν του τιμίου ανθρώπου”. Μάλιστα, παρατίθεται μέρος από τον Όρκο του Ιπποκράτους.

5. Θέματα για το μεσμερισμό ή ζωικό μαγνητισμό

Οι Έλληνες ιατροί και γενικά οι λόγιοι ήταν ενήμεροι σχετικά με το μεσμερισμό (Anton Mesmer, 1734-1815) ή ζωικό μαγνητισμό, γι’ αυτό και δημοσιεύονται κατά την τριετία 1818-1820 ανάλογα άρθρα καθώς και επιστολές, υπερασπίζοντας τη νέα τότε μέθοδο ή εκφράζοντας την αντίθεση τους. Τα άρθρα κατά κανόνα είναι μεταφρασμένα από ευρωπαϊκά επιστημονικά περιοδικά, *Real Encyclopedie*, τα *Αρχεία του Ζωϊκού Μαγνητισμού* και περιέχουν πλούσια σύγχρονη βιβλιογραφία. Αξίζει να αναφερθεί ότι ο Α. Πολυζωίδης, ο οποίος είχε δημοσιεύσει στον *Ερμή το Λόγιο* το πρώτο άρθρο περί του Ζωϊκού Μαγνητισμού, παρατηρεί, για την αξιοπιστία και την επιστημονικότητα της νέας θεραπευτικής μεθόδου, πως ο χρόνος “θέλει δείξει φρούδα και κενά ταύτα πάντα ή σωτήρια και χρήσιμα για το ανθρώπινον γένος”.

6. Διάφορα ιατρικά θέματα

Δημοσιεύονται, επίσης, άρθρα ιατρικής όπως:

α) “Περί μεγαλοφυΐας”, (1818, σελ. 136-142, 188-193, 223-232, 313-319, 440-443) από το *Λεξικό των τεχνών και επιστημών της Ιατρικής* του Παρισιού, μεταφρασμένο από τον Ιώσηπο Δούκα (1795-1831), όπου μάλιστα αναφέρεται και στην ανατομική κατασκευή του εγκεφάλου.

τρός τότε είναι και λέγεται φιλόσοφος, ότε οδηγούμενος πάντοτε από τον ορθόν λόγον και την ακριβή κρίσιν διακρίνει την πλάνην από την αλήθειαν και σπουδάζει και εξασκεί την τέχνην του με όλην την δυνατήν επιμέλειαν.... κινεί φρικτόν πόλεμον κατά σφαλερών φρονημάτων της εποχής του... νομίζει όμως χρέος του απαραίτητον το να κοινώσει με τα συγγράμματά του τους καρπούς των κόπων και να τους καθυποβάλη εις το κριτήριον των μεταγενεστέρων». Αναφέρεται στη φιλοσοφική μέθοδο του Ιπποκράτους, του Αρεταίου, του Γαληνού και των ιπποκρατιστών ιατρών Guil. De Baillou (1538 -1616), Th. Sydenham (1624-1689) και Giorgio Baglivi (1668-1707).

Σχετικά με την ηθική φιλοσοφία του ιατρού σημειώνεται πως «ο ιατρός εις τα ήθη του, εις τας με τους ασθενείς σχέσεις του, εις την χρήσιν των διαφόρων ιατρικών μέσων, και εις άλλας τοιαύτας περιστάσεις, πρέπει να φανή υψηλός κατά τας αρχάς της τέχνης του, εις την ευκοσμίαν και εις την χρηστοθήειαν του τιμίον ανθρώπου». Μάλιστα, παρατίθεται μέρος από τον Όρκο του Ιπποκράτους.

Θέματα για το μεσμερισμό ή ζωϊκό μαγνητισμό

Οι Έλληνες ιατροί και γενικά οι λόγιοι ήταν ενήμεροι σχετικά με το μεσμερισμό (Anton Mesmer, 1734-1815) ή ζωϊκό μαγνητισμό, γι' αυτό και δημοσιεύονται κατά την τριετία 1818-1820 ανάλογα άρθρα καθώς και επιστολές, υπερασπίζοντας τη νέα τότε μέθοδο ή εκφράζοντας την αντίθεσή τους. Τα άρθρα κατά κανόνα είναι μεταφρασμένα από ευρωπαϊκά επιστημονικά περιοδικά, *Real Encyclopedie*, τα *Αρχεία του Ζωϊκού Μαγνητισμού*, και περιέχουν πλούσια σύγχρονη βιβλιογραφία. Αξίζει να αναφερθεί ότι ο Α. Πολυζωίδης, ο οποίος είχε δημοσιεύσει στον *Ερμή το Λόγιο* το πρώτο άρθρο περί του Ζωϊκού Μαγνητισμού, παρατηρεί, για την αξιοπιστία και την επιστημονικότητα της νέας θεραπευτικής μεθόδου, πως ο χρόνος «θέλει δείξει φρούδα και κενά ταύτα πάντα ή σωτήρια και χρήσιμα για το ανθρώπινον γένος».

Διάφορα ιατρικά θέματα

Δημοσιεύονται, επίσης, άρθρα ιατρικής όπως:

Α) «Περί μεγαλοφυΐας», (1818, σελ. 136-142, 188-193, 223-232, 313-319, 440-443) από το *Λεξικόν των τεχνών και επιστημών της Ιατρικής* του Παρισιού, μεταφρασμένο από τον Ιώσηπο Δούκα (1795-1831), όπου μάλι-

β) “Περί φαρμακίας”, δηλ. φαρμακευτικής, (1818, 469-488) του Δημ. Νίτζου, απαντώντας σε ερώτημα των αδελφών του, φαρμακοποιών στα Ιωάννινα, για το “ποία είναι η ενεστώσα κατάσταση της Φαρμακίας εις τους Παρισίους”. Σημειώνεται ότι “εσύναξε” μεγάλο μέρος “από το σύγγραμμα του πολυμαθέστατου” Γάλλου J. J Virey (1776-1847), δημοσιεύει ακόμη την ιστορία της Φαρμακευτικής και τους κλάδους της. Μάλιστα, καταγράφεται για πρώτη φορά και ο όρος “συσταλτικότητα”.

Ωστόσο, ο Δ. Νίτζου, στο ερώτημα των αδελφών του αν θα πρέπει να στείλουν με έξοδα τους νέον να σπουδάσει τη Φαρμακευτική επιστήμη στην Ευρώπη και “η καρποφορία ανάλογος των εξόδων”, απαριθμεί τα οφέλη: θα αποκτηθεί η επιστημονική γνώση σε λίγο χρονικό διάστημα και με λίγα έξοδα, τα φάρμακα “θέλουν σας κοστίσιη ασυγκρίτως ευθυνότερα, όταν μάθητε να τα κατασκευάζετε μόνοι σας και πιστώτερα δια την υγείαν της ασθενούσης ανθρωπότητας, το οποίον είναι το κυριώτερον” και επιπλέον “θέλετε έχει την δόξαν να νομισθήτε οι Κάδμοι της κατά την Ελλάδα Φαρμακίας” - διότι θα τους μιμηθούν και άλλοι ομογενείς, που “θέλουν τελειοποίησας αναλόγους τέχνας των στέλλοντες και αυτοί εις Ευρώπην νέους”.

γ) “Περί του Βροουνιακού συστήματος”, (1811, 91-95, 113-118) δημοσιεύεται άρθρο από τον ιατρό Ι. Ασάνη, που αναφέρεται στο ιατρικό σύστημα του Άγγλου ιατρού John Brown (1735-1788), σύμφωνα με το οποίο η “μηχανή του ανθρωπίνου σώματος” έχει μια ιδιότητα, τη “διεγερσιμότητα”, επί της οποίας επενεργούν οι εξωτερικές δυνάμεις και από την ισορροπία αυτών εξαρτάται η υγεία, ενώ από την ανισορροπία η νόσος. Ο όρος “διεγερσιμότης” που χρησιμοποιήθηκε από τον Ασάνη εισάγεται έκτοτε στην ελληνική γλώσσα.

Καταχωρίζονται ακόμη και διάφορες ιατρικές πληροφορίες, που δημοσιεύονται σε σύγχρονα ευρωπαϊκά έντυπα, όπως η αναγγελία νέου φαρμάκου από το χόρτο *Galium Aparine* για το “φθοροποιόν πάθος καρκίνου λεγομένου” (*Ερμής ο Λόγιος*, 1814, σελ. 74), για τον βόρακα ως τοπικό φάρμακο για τα “καρκινώδη έλκη” και τη θεραπεία των “χοιραδικών οιδημάτων”. Για τη γέννηση παιδιού με συγγενείς ανωμαλίες, περίπωση με συνένωση δύο παιδιών κατά την οσφυϊκή μοίρα της σπονδυλικής στήλης (1818, σελ. 118) και ακέφαλου παιδιού ή χωρίς νεύρα (1821, σελ. 141-142). Για το ελαιόλαδο ως προφυλακτικό κατά της πανώλης, (1820, σελ. 180) από δημοσίευμα της *Cazette de Santé*, 12 Νοεμβρίου 1819, για τη νόθευση των καθετήρων της ουροδόχου κύστεως με αποτέ-

στα αναφέρεται και στην ανατομική κατασκευή του εγκεφάλου.

Β) «Περί φαρμακίας», δηλ. φαρμακευτικής, (1818, σ. 469-488) του Δημ. Νίτζου, απαντώντας σε ερώτημα των αδελφών του, φαρμακοποιών στα Ιωάννινα, για το «ποία είναι η ενεστώσα κατάσταση της Φαρμακίας εις τους Παρισίους». Σημειώνεται ότι «εσύναξε» μεγάλο μέρος «από το σύγγραμμα του πολυμαθέστατου» Γάλλου J.J. Virey (1776-1847), δημοσιεύει ακόμη την ιστορία της Φαρμακευτικής και τους κλάδους της. Μάλιστα, καταγράφεται για πρώτη φορά και ο όρος «συσταλτικότης».

Ωστόσο, ο Δ. Νίτζου, στο ερώτημα των αδελφών του αν θα πρέπει να στείλουν με έξοδά τους νέον να σπουδάσει τη Φαρμακευτική επιστήμη στην Ευρώπη και αν είναι «η καρποφορία ανάλογος των εξόδων», απαντά: «Οφείλεις τα αποκτήθαι η επιστημονική γνώση σε λίγο χρονικό διάστημα και με λίγα έξοδα, τα φάρμακα «θέλουν σας κοστίση ασυγκρίτως ευθυνότερα, όταν μάθητε να τα κατασκευάζητε μόνοι σας και πιστώτερα δια την υγείαν της ασθενούσης ανθρωπότητος, το οποίον είναι το κυριώτερον» και επιπλέον «θέλετε έχει την δόξαν να νομισθήτε οι Κάδμοι της κατά την Ελλάδα Φαρμακίας» - διότι θα τους μιμηθούν και άλλοι ομογενείς, που «θέλουν τελειοποιήσας αναλόγους τέχνας των στέλλοντες και αυτοί εις Ευρώπην νέους».

Γ) «Περί του Βροσυνιακού συστήματος», (1811, σελ. 91-95, 113-118) δημοσιεύεται άρθρο από τον ιατρό Ι. Ασάνη, που αναφέρεται στο ιατρικό σύστημα του Άγγλου ιατρού John Brown (1735-1788), σύμφωνα με το οποίο η «μηχανή του ανθρωπίνου σώματος» έχει μια ιδιότητα, τη «διεγερσιμότητα», επί της οποίας επενεργούν οι εξωτερικές δυνάμεις και από την ισορροπία αυτών εξαρτάται η υγεία, ενώ από την ανισορροπία η νόσος. Ο όρος «διεγερσιμότης» που χρησιμοποιήθηκε από τον Ασάνη εισάγεται έκτοτε στην ελληνική γλώσσα.

Καταχωρίζονται ακόμη και διάφορες ιατρικές πληροφορίες, που δημοσιεύονται σε σύγχρονα ευρωπαϊκά έντυπα, όπως η αναγγελία νέου φαρμάκου από το χόρτο *Galiun Aparine* για το «φθοροποιόν πάθος καρκίνου λεγομένον» (*Ερμής ο Λόγιος*, 1814, σελ. 74), για τον βόρακα ως τοπικό φάρμακο για τα «καρκινώδη έλκη» και τη θεραπεία των «χοιραδικών οιδημάτων». Για τη γέννηση παιδιού με συγγενείς ανωμαλίες, περίπτωση με συνένωση δύο παιδιών κατά την σφυϊκή μοίρα της σπονδυλικής στήλης (1818, σελ. 118) και ακέφαλου παιδιού ή χωρίς νεύρα (1821, σελ. 141-142). Για το ελαιόλαδο ως προφυλακτικό κατά της πανώλης, (1820, σελ. 180) από δημοσίευμα της *Gazette de Santé*, 12 Νοεμβρίου 1819, για τη νόθευση

λεσμα την θραύση τους εντός της κύστεως και την χειρουργική αφαίρεση των τεμαχίων του καθετήρος (1820, 451), θεραπεία της κωφότητος και της αλαλίας με διάτρηση του τυμπανικού υμένους στον ακουστικό πόρο (1821, σελ. 141) και τέλος, για τη Belladonna ως προφυλακτικού φαρμάκου κατά της “σκαρλατίνας”, της οστρακιάς, όπως αναφέρεται από τον ιατρό της Λειψίας S.C.F. Hahnemann (1755-1843) και επιβεβαιώθηκε από τον ιατρό C.W. Hufeland (1762-1836), σημειώνοντας πως στη Γαλλία γίνονται πειράματα για την επιβεβαίωση της δοξασίας αυτής.

7. Βιβλιοκρισίες και βιβλιοπαρουσιάσεις ιατρικών βιβλίων

Παρουσιάζονται πολλά σύγχρονα ιατρικά βιβλία και περιοδικά προς ενημέρωση των Ελλήνων αναγνωστών. Ενδεικτικά αναφέρονται τα ακόλουθα:

Ο εκ Κεφαλληνίας ιατρός Άγγελος Μελισσηνός έστειλε με αφιέρωση στον διευθυντή του *Λογίου Ερμής*, τον Άνθιμο Γαζή, το βιβλίο του περί *Κίνας-Κίνας*, που είχε εκδώσει στα ιταλικά, με τίτλο *Dissertazione sopra la china-china ed il uso Nelle Febri periodiche di Angello Melissino da Cefallonia dottore in Medicina e Chirurgia, Milano 1811*. Ο Άνθιμος Γαζής την επόμενη χρονιά παρουσιάζει στον *Ερμή το Λόγιο* (1812, σελ. 195-196) αναλυτικά τα κεφάλαια του βιβλίου του Μελισσηνού. Καταχωρίζουμε τον τίτλο του βιβλίου με την ιδιόχειρη αφιέρωση, που τώρα βρίσκεται στη Βιβλιοθήκη Μηλεών Πηλίου.

Επίσης, γίνεται η παρουσίαση (1821, σελ. 284-285) του περιοδικού της *Πειραματικής Φυσιολογίας (Journal de physiologie expérimentale)* του G. Magendie (1783-1855), διδασκάλου του μεγάλου φυσιολόγου Claude Bernard (1813-1878). Τονίζεται στον *Ερμή το Λόγιο* ότι “ο κύριος Magendie, όστις διδάσκει προ δεκαπέντε χρόνων ταύτην την επιστήμην (την Πειραματικήν Φυσιολογίαν) απεφάσισε να μη την χωρίση από την πρακτικήν της ιατρικής, διότι την θεωρεί ως τον καλύτερον οδηγόν εις την θεραπείαν πολλοτάτων νόσων. Και δια τούτο νομίζει επωφελέστατον το να δημοσίευσεν έν περιοδικόν σύγγραμμα, σκοπόν έχον να περιέχη όσα πράγματα εμπορούν φυσικά να διαχύσωσι φώς εις την ιστορίαν του υγιούς ή ασθενούς ανθρώπου”. Και καταλήγει πως “χρεωστούμεν να συστήσωμεν και εις τους ιδιούς μας ιατρούς” το περιοδικό αυτό για να είναι ενημερωμένοι στις πρόσφατες γνώσεις της Φυσιολογίας, η οποία στηρίζεται, όπως περιγράφει, στην παρατήρηση και το πείραμα.

Ο ιατρός Ιωάννης Ραστής σε πέντε σελίδες παρουσιάζει (1816, σελ.

των καθετήρων της ουροδόχου κύστεως με αποτέλεσμα τη θραύση τους εντός της κύστεως και τη χειρουργική αφαίρεση των τεμαχίων του καθετήρος (1820, σελ. 451), για τη θεραπεία της κωφότητας και της αλαλίας με διάτρηση του τυμπανικού υμένος στον ακουστικό πόρο (1821, σελ. 141) και τέλος, για τη Belladonna ως προφυλακτικού φαρμάκου κατά της «σκαρλατίνας», της οστρακιάς, όπως αναφέρεται από τον ιατρό της Λειψίας S.C.F. Hahnemann (1755-1843) και επιβεβαιώθηκε από τον ιατρό C.W. Hufeland (1762-1836), σημειώνοντας πως στη Γαλλία γίνονται πειράματα για την επιβεβαίωση της δοξασίας αυτής.

Βιβλιοκρισίες και βιβλιοπαρουσιάσεις ιατρικών βιβλίων

Παρουσιάζονται πολλά σύγχρονα ιατρικά βιβλία και περιοδικά προς ενημέρωση των Ελλήνων αναγνωστών. Ενδεικτικά αναφέρονται τα ακόλουθα:

Ο εκ Κεφαλληνίας ιατρός Άγγελος Μελισσηνός έστειλε με αφιέρωση στον διευθυντή του Λογίου Ερμή, τον Άνθιμο Γαζή, το βιβλίο του περί *Κίνας-Κίνας*, που είχε εκδώσει στα ιταλικά, με τίτλο *Dissertazione sopra la china-china ed il uso Nelle Febri periodiche di Angello Melissino da Cefalonia dottore in Medicina e Chirurgia, Milano 1811*. Ο Άνθιμος Γαζής την επόμενη χρονιά παρουσιάζει στον *Ερμή το Λόγιο* (1812, σελ. 195-196) αναλυτικά τα κεφάλαια του βιβλίου του Μελισσηνού, που τώρα βρίσκεται στη Βιβλιοθήκη Μηλεών Πηλίου (*Καραμπερόπουλος, 1998*).

Επίσης, γίνεται η παρουσίαση (1821, σελ. 284-285) του περιοδικού της *Πειραματικής Φυσιολογίας* (*Journal de physiologie expérimentale*) του G. Magendie (1783-1855), διδασκάλου του μεγάλου φυσιολόγου Claude Bernard (1813-1878). Τονίζεται στον *Ερμή το Λόγιο* ότι «ο κύριος Magendie, όστις διδάσκει προ δεκαπέντε χρόνων ταύτην την επιστήμην (την Πειραματικήν Φυσιολογίαν) απεφάσισε να μη την χωρίση από την πρακτικήν της ιατρικής, διότι την θεωρεί ως τον καλύτερον οδηγόν εις την θεραπείαν πολλοτάτων νόσων. Και δια τούτο νομίζει επωφελέστατον το να δημοσιεύση έν περιοδικόν σύγγραμμα, σκοπόν έχον να περιέχη όσα πράγματα εμπορούν φυσικά να διαχυώσι φώς εις την ιστορίαν του υγιούς ή ασθενούς ανθρώπου». Και καταλήγει πως «χρεωστούμεν να συστήσωμεν και εις τους ιδιούς μας ιατρούς» το περιοδικό αυτό για να είναι ενημερωμένοι στις πρόσφατες γνώσεις της Φυσιολογίας, η οποία στηρίζεται, όπως περιγράφει, στην παρατήρηση και το πείραμα.

Ο ιατρός Ιωάννης Ραστής σε πέντε σελίδες παρουσιάζει (1816, σελ.

234-238) το γαλλικό Λεξικό των Ιατρικών Επιστημών (*Dictionnaire des sciences Médicales par une société des Médecins et Chirurgiens*, Paris 1812), τονίζοντας πως το λεξικό σχηματίζει μίαν “ιατρικήν βιβλιοθήκην”, διότι, όπως υπογραμμίζει, “δίδει εντελείς και εκτεταμμένας γνώσεις παντός είδους”, γι’ αυτό και συνιστά “να αποκτήσωσι τούτο το αξιόλογον σύγγραμμα”.

Παρουσιάζεται (1818, σελ. 425) ακόμη το βιβλίο του Ισπανού ιατρού Ορφίλα, (M.J.B. Orfila, 1787-1853) *Στοιχεία Ιατρικής Χημείας* (*Éléments de Chimie Médicale*), που τότε είχε εκδοθεί στο Παρίσι, σημειώνοντας πως “το βιβλίο επαινέθη από πολλούς” και παραθέτοντας σχετικό κριτικό κείμενο από το *Journal de Pharmacie et des Sciences accessoires*.

Ακόμη, γίνεται αναφορά (1818, σελ. 429) στο βιβλίο του Jean-Georges Cabanis (1757-1808), *Rapports du physique et du moral de l’homme*, τρίτη έκδοση του 1815, με την παρατήρηση πως “Το περίφημον και μόνον εις το είδος του φυσιοψυχολογικόν σύγγραμμα του Cabanis εις κάθε ειδήμονα της ανατομίας και φυσιολογίας του ανθρώπου, αν όχι και των λοιπών θεωρητικών της ιατρικής μαθημάτων” είναι ωφελιμότατον.

Ο ιατρός Νικόλαος Πίκκολος (1792-1865) παρουσιάζει το βιβλίο του Σαινθιλλάρου, *Φιλοσοφική ανατομική*, (Geoffrey-Saint-Hilaire, *Philosophie Anatomique*), όπου για πρώτη φορά καταχωρίζεται και ο όρος «βιωσιμότης» αποδίδοντας το γαλλικό όρο “viabilité”. Επίσης, καταγράφονται οι όροι “σπονδυλώδης στήλη” για το “colonne vertebrale”, ενώ οι πυρήνες οστεώσεως αναφέρονται ως “σημεία κοκκαλώσεως” (les noyaux osseux) (*Ερμής ο Λόγιος* 1819, σελ. 585-594, 721-730).

Στην Ιατρική Βιβλιογραφία που δημοσιεύει ο *Ερμής ο Λόγιος* (1821, σελ. 283-286) καταχωρίζονται οι τίτλοι βιβλίων με τα σχετικά κριτικά κείμενα τους όπως:

α) Για τη μετάφραση στα γαλλικά του αξιόλογου αγγλικού βιβλίου για τις παθήσεις του δέρματος του Thomas Bateman (1778-1821), *Abrégé pratique des maladies de la peau*, γράφει ότι “φαίνεται άξιον αναγνώσεως και μελετήσεως” και πως το γαλλικό βιβλίο για τις παθήσεις του δέρματος του Jean-Lois Alibert (1768-1837) είναι ακριβό για το βαλάντιο των φοιτητών.

β) Παρουσιάζεται ακόμη το θεμελιώδες βιβλίο της Παθολογικής Ανατομικής του Μοργκάνι (Giovanni Battista Morgagni, 1682-1771) *Περί εντοπίσεως και αιτιών των νόσων εξ ανατομικών ερευνών* (*De Sedibus et causis morborum per anatomen indagatis*), που είχε πρωτοεκδοθεί στα

234-238) το γαλλικό Λεξικό των Ιατρικών Επιστημών (*Dictionnaire des sciences Médicales par une société des Médecins et Chirurgiens*, Paris 1812), τονίζοντας πως το λεξικό σχηματίζει μίαν «ιατρικήν βιβλιοθήκην», διότι, όπως υπογραμμίζει, «δίδει εντελείς και εκτεταμμένους γνώσεις παντός είδους», γι' αυτό και συνιστά «να αποκτήσωσι τούτο το αξιόλογον σύγγραμμα».

Παρουσιάζεται (1818, σελ. 425) ακόμη το βιβλίο του Ισπανού ιατρού Ορφύλα, (M.J.B. Orfila, 1787-1853) *Στοιχεία Ιατρικής Χημείας (Éléments de Chimie Médicale)*, που τότε είχε εκδοθεί στο Παρίσι, σημειώνοντας πως «το βιβλίο επαινέθη από πολλούς» και παραθέτοντας σχετικό κριτικό κείμενο από το *Journal de Pharmacie et des Sciences accessoires*.

Ακόμη, γίνεται αναφορά (1818, σελ. 429) στο βιβλίο του Jean-Georges Cabanis (1757-1808), *Rapports du physique et du moral de l' homme*, τρίτη έκδοση του 1815, με την παρατήρηση πως «Το περιήφημον και μόνον εις το είδος του φυσιο-ψυχολογικόν σύγγραμμα του Cabanis εις κάθε ειδήμονα της ανατομίας και φυσιολογίας του ανθρώπου, αν όχι και των λοιπών θεωρητικών της ιατρικής μαθημάτων είναι ωφελιμότατον».

Ο ιατρός Νικόλαος Πίκκολος (1792-1865) παρουσιάζει το βιβλίο του Σαινθιλλαιρου, *Φιλοσοφική ανατομική*, (Geoffrey-Saint-Hilaire, *Philosophie Anatomique*), όπου για πρώτη φορά καταχωρίζεται και ο όρος «βιωσιμότης» αποδίδοντας το γαλλικό όρο “viabilité”. Επίσης, καταγράφονται οι όροι «σπονδυλώδης στήλη» για το “colonne vertebrale”, ενώ οι πυρήνες οστεώσεως αναφέρονται ως «σημεία κοκκαλώσεως» (les noyaux osseux) (*Ερμής ο Λόγιος* 1819, σελ. 585-594, 721-730).

Στην Ιατρική Βιβλιογραφία που δημοσιεύει ο *Ερμής ο Λόγιος* (1821, σελ. 283-286) καταχωρίζονται οι τίτλοι βιβλίων με τα σχετικά κριτικά κείμενά τους όπως:

α) Για τη μετάφραση στα γαλλικά του αξιόλογου αγγλικού βιβλίου για τις παθήσεις του δέρματος του Thomas Bateman (1778-1821), *Abrégé pratique des maladies de la peau*, γράφεται ότι «φαίνεται άξιον αναγνώσεως και μελετήσεως» και πως το γαλλικό βιβλίο για τις παθήσεις του δέρματος του Jean-Louis Alibert (1768-1837) είναι ακριβό για το βαλάντιο των φοιτητών.

β) Παρουσιάζεται ακόμη το θεμελιώδες βιβλίο της Παθολογικής Ανατομικής του Μοργκάνι (Giovanni Battista Morgagni, 1682-1771) *Περί εντοπίσεως και αιτιών των νόσων εξ ανατομικών ερευνών (De Sedibus et causis morborum per anatomen indagatis)*, που είχε πρωτοεκδοθεί στα 1761,

1761, και ήταν πλέον δυσεύρετο. Χαρακτηριστικά σημειώνεται ότι “Το από τους ιατρούς τιμώμενον τούτο σύγγραμμα κατεστάθη σπάνιον, δια τούτο και με ηδονήν θέλει μάθει καθείς, ότι δύο πεπαιδευμένοι διδάσκαλοι του σχολείου της ιατρικής των Παρισίων επεχείρησαν να εκδώσουν νέαν έκδοσιν αυτού, της οποίας και ο β' τόμος εδημοσιεύθη προ ολίγου”. Ας σημειωθεί ότι το βιβλίο εκδόθηκε σε οκτώ τόμους κατά το 1820-1822 και ήδη ο *Ερμής ο Λόγιος* ενημερώνει τους Έλληνες αναγνώστες του για την πρόσφατη σημαντική επανέκδοση. Μάλιστα, σημειώνεται ότι το σημαντικό αυτό βιβλίο μεταφράστηκε και στα γαλλικά και προσφέρεται στους συνδρομητές του *Λογίου Ερμή* στη τιμή των 6 φράγκων.

Ακόμη, στις σελίδες του *Λογίου Ερμή* παρουσιάζονται τα ελληνικά ιατρικά βιβλία, όπως του Αναστασίου Γεωργιάδου, *Ιατροφιλοσοφική ανθρωπολογία*, 1810, του Π. Ηπτήτη, *Λοιμολογία*, 1816, του Αδαμαντίου Κορρή, *Ιπποκράτους Το περί αέρων, υδάτων και τόπων, δεύτερον εκδοθέν μετά της γαλλικής μεταφράσεως*, Παρίσι 1816. Καταχωρίζονται επίσης τα βιβλία του Κων. Μιχαήλ, *Διαιτητική*, Βιέννη 1794, και *Εγχειρίδιον του εν ιατροίς σοφωτάτου Τισσότου Διαλαμβάνον περί της των πεπαιδευμένων τε και άλλων ανθρώπων υγιείας*, Βιέννη 1785, του Γεωργίου Ζαβίρα, *Ονοματολογία βοτανική τετραγλωττος*, Πέστη 1787, του Γεωργίου Βεντότη, *Νουθεσία εις τον λαόν*, Βενετία 1780, και *Ανναισμού επιτομή*, Βενετία 1777.

Δημοσιεύονται (1812, σελ. 337-339) οι τίτλοι των ιατρικών βιβλίων του Έλληνα Καθηγητού της Ιατρικής της Πάδοβας Αγγέλου Δελλαδέτζιμα (1752-1825), όπως *Περί Διαφόρων φαρμάκων* 1784, *Δύο λόγοι Περί ιατρικής Ύλης* 1789, *Μερική παθολογία*, μετάφρασις από τα αγγλικά του έργου του Κούλλεν (William Cullen, 1712-1790) *Ιατρική ύλη*, 1794, *Επιτομή υγιεινής, Παρατηρήσεις εις τους αφορισμούς του Ιπποκράτους* κ.ά.

Επίσης, καταχωρίζονται βιβλιογραφικοί κατάλογοι, οι οποίοι περιέχουν και ιατρικά βιβλία, όπως στον κατάλογο (1821, σελ. 229-230) με τίτλο *Βιβλία νεώτατα*, όπου σημειώνονται τα εξής:

- Εξεδόθη η ογδόη έκδ. της Φυσιολογίας του Richerand του οποίου αναμένεται εντός ολίγου και του της Χειρουργίας η ε' έκδ.
- Εξακολουθείται η έκδοση του επισήμου συγγράμματος του Morgagni, *De Sedibus et causis morborum*, παρότι του Chaussies ομοίως η μετάφρασις εις το γαλλικόν του αυτού συγγραφέως.
- Μετεφράσθη εις το γαλλικόν και η Επιτομή του P. Frank.
- Προς το παρόν εκδίδονται και άλλα πολύ περιεργα βιβλία και άξια

και ήταν πλέον δυσεύρετο. Χαρακτηριστικά σημειώνεται ότι «Το από τους ιατρούς τιμώμενον τούτο σύγγραμμα κατεστάθη σπάνιον, δια τούτο και με ηδονήν θέλει μάθει καθείς, ότι δύο πεπαιδευμένοι διδάσκαλοι του σχολείου της ιατρικής των Παρισίων επεχείρησαν να εκδώσουν νέαν έκδοσιν αυτού, της οποίας και ο β' τόμος εδημοσιεύθη προ ολίγου». Ας σημειωθεί ότι το βιβλίο εκδόθηκε σε οκτώ τόμους κατά το 1820-1822 και ήδη ο *Ερμής ο Λόγιος* ενημερώνει τους Έλληνες αναγνώστες του για την πρόσφατη σημαντική επανέκδοση. Μάλιστα, σημειώνεται ότι το σημαντικό αυτό βιβλίο μεταφράσθηκε και στα γαλλικά και προσφέρεται στους συνδρομητές του Λογίου Ερμή στην τιμή των 6 φράγκων.

γ) Ακόμη, στις σελίδες του Λογίου Ερμή παρουσιάζονται τα ελληνικά ιατρικά βιβλία, όπως του Αναστάσιου Γεωργιάδη, *Ιατροφιλοσοφική ανθρωπολογία*, 1810, του Π. Ηπήτη, *Λοιμολογία*, 1816, του Αδαμάντιου Κορρή, *Ιπποκράτους Το περί αέρων, υδάτων και τόπων, δεύτερον εκδοθέν μετα της γαλλικής μεταφράσεως*, Παρίσι 1816. Καταχωρίζονται επίσης τα βιβλία του Κων. Μιχαήλ, *Διαιτητική*, Βιέννη 1794, και *Εγχειρίδιον του εν ιατροίς σοφωτάτου Τισσότου Διαλαμβάνον περί της των πεπαιδευμένων τε και άλλων ανθρώπων υγείας*, Βιέννη 1785, του Γεωργίου Ζαβίρα, *Ονοματολογία βοτανική τετράγλωττος*, Πέστη 1787, του Γεωργίου Βεντότη, *Νουθεσίαι εις τον λαόν*, Βενετία 1780, και *Ανυανισμού επιτομή*, Βενετία 1777.

δ) Δημοσιεύονται (1812, σελ. 337-339) οι τίτλοι των ιατρικών βιβλίων του Έλληνα Καθηγητού της Ιατρικής της Πάδοβας Αγγέλου Δελλαδέτζιμα (1752-1825), όπως *Περί Διαφόρων φαρμάκων* 1784, *Δύο λόγοι Περί ιατρικής Ύλης* 1789, *Μερική παθολογία*, μετάφραση από τα αγγλικά του έργου του Κούλλεν (William Cullen, 1712-1790) *Ιατρική ύλη*, 1794, *Επιτομή υγιεινής, Παρατηρήσεις εις τους αφορισμούς του Ιπποκράτους* κ.ά.

ε) Επίσης, καταχωρίζονται βιβλιογραφικοί κατάλογοι, οι οποίοι περιέχουν και ιατρικά βιβλία, όπως στον κατάλογο (1821, σελ. 229-230) με τίτλο *Βιβλία νεώτατα*, όπου σημειώνονται τα εξής:

- "Εξεδόθη η ογδόη έκδ. της Φυσιολογίας του Richerand του οποίου αναμένεται εντός ολίγου και του της Χειρουργίας η ε' έκδ".
- "Εξακολουθείται η έκδοση του επισήμου συγγράμματος του Morgagni, *De Sedibus et causis morborum*, παρά του Chaussies ομοίως η μετάφρασις εις το γαλλικόν του αυτού συγγραφέως".
- "Μετεφράσθη εις το γαλλικόν και η *Επιτομή* του P. Frank".
- "Προς το παρόν εκδίδονται και άλλα πολύ περιεργα βιβλία και άξια

σπουδής. *Recherhes anatomico-pathologiques sur l' encephale et ses dépenances*, par Lallemand (1820).

- Κατ' αυτάς εκβαίνει από τα πιεστήρια και νέον ονομαστικών όλων των ιατρικών επιστημών υπό Beclard, Clocquet και Orfila. Εκδίδεται τώρα και εφημερίς της πειραματικής φυσιολογίας παρά του Magendie.
- Ο Broussais ετοιμάζει φυσιολογίαν παθολογικήν.
- Ο Blainville συγκριτικήν ανατομίαν.
- Ο Clocquet της ανατομίας του, μιας των καλλιτέρων όσον δια τας περιγραφάς.
- Ετελείωσε και η γαλλική μετάφρασις της παρά του Sprengel κλασσικής ιστορίας της ιατρικής.

8. Παραπομπές άρθρων του Λογίου Ερμή σε ιατρικά βιβλία

Στα ιατρικά θέματα του *Λογίου Ερμή* παρατίθενται πολλές παραπομπές σε ιατρικά βιβλία, τα οποία, κατά κανόνα, είναι συγχρόνων και διαπρεπών ιατρών. Η παράθεση αυτών των παραπομπών δείχνει το επίπεδο ενημέρωσης των Ελλήνων συγγραφέων πάνω στα ιατρικά θέματα της εποχής. Οι παραπομπές κατανέμονται:

1. Σε βιβλία Ανατομίας-Φυσιολογίας

- S.T. von Soemmering (1755-1830), tom. VI, page 140.
- Fattori, *La sua Guida allo studio della anatomia umana*, Pavia, 1807, τόμ. α, σελ. 272.
- Everard Home, (1756-1822), *On the Structure, and Use of the Spleen*, *Philosophical Transaction*, 1808.
- Giacomo Tomassini, (1768-1846), *Physiologia e Patologia*.
- Π. Βονδιόλη, (1768-1808), *Περί της ποσότητος των χιτώνων των ορχιδίων*.
- Καλδάνης, (Leopoldo Calbani, 1776-1836), *Περί τον κοινού εσωτερικού χιτώνος του ορχιδίου*.
- G. Fr Hildenbrandt, (1764-1816), *Φυσιολογία*, Δ' έκδοση.
- Albrecht Haller, (1708-1777), *Μεγάλη Φυσιολογία*.
- G. Prochaska, (1749-1820), *Φυσιολογία*, 1810, (*Institutionum physiologiae humanae*).
- Charles-Fr. Burdach, (1776-1847), *Φυσιολογία*.
- Herm.Fr. Autenrieth, (1772-1835), *Φυσιολογία*.
- M. Lenhossek, (1773-1840), *Φυσιολογία* 5 τόμοι, *Physiologia medicianalis*.
- Curt Sprengel, (1766-1833), *Φυσιολογία*.

σπουδής. *Recherhes anatomico-pathologiques sur l' encephale et ses dépendances*, par Lallemand (1820)".

- "Κατ' αυτές εκβαίνει από τα πιεστήρια και νέον ονομαστικών όλων των ιατρικών επιστημών υπό Beclard, Clocquet και Orfila. Εκδίδεται τώρα και εφημερίς της πειραματικής φυσιολογίας παρά του Magendie".
- "Ο Broussais ετοιμάζει φυσιολογίαν παθολογικήν".
- "Ο Blainville συγκριτικήν ανατομίαν".
- "Ο Clocquet της ανατομίας του, μιάς των καλλιτέρων όσον δια τας περιγραφάς".
- "Ετελείωσε και η γαλλική μετάφρασις της παρά του Sprengel κλασσικής ιστορίας της ιατρικής".

Παραπομπές άρθρων του Λογίου Ερμή σε ιατρικά βιβλία

Στα ιατρικά θέματα του Λογίου Ερμή παρατίθενται πολλές παραπομπές σε ιατρικά βιβλία, τα οποία, κατά κανόνα, είναι συγχρόνων και διαπρεπών ιατρών. Η παράθεση αυτών των παραπομπών δείχνει το καλό επίπεδο ενημέρωσης των Ελλήνων συγγραφέων πάνω στα ιατρικά θέματα της εποχής. Οι παραπομπές κατανέμονται ως εξής:

1. Σε βιβλία Ανατομίας-Φυσιολογίας

- S.T. von Soemmerring (1755-1830), tom. VI, page 140.
- Fattori, *La sua Guida allo studio della anatomia umana*, Pavia 1807, τόμ. α, σελ. 272.
- Everard Home, (1756-1822), *On the Structure, and Use of the Spleen*, *Philosophical Transaction*, 1808.
- Giacomo Tomassini, (1768-1846), *Physiologia e Patologia*.
- Π. Βονδιώλη, (1768-1808), *Περί της ποσότητος των χιτώνων των ορχιδίων*.
- Καλδάνης, (Leopoldo Caldani, 1776-1836), *Περί του κοινού εσωτερικού χιτώνα του ορχιδίου*.
- G.Fr. Hildenbrandt, (1764-1816), *Φυσιολογία*, Δ' έκδοση.
- Albreht Haller, (1708-1777), *Μεγάλη Φυσιολογία*.
- Prochaska, (1749-1820), *Φυσιολογία*, 1810, (*Institutionum physiologiae humanae*).
- Charles-Fr. Burdach, (1776-1847), *Φυσιολογία*.
- Herm.Fr. Autenrieth, (1772-1835), *Φυσιολογία*.
- M. Lenhossek, (1773-1840), *Φυσιολογία 5 τόμοι*, *Physiologia medicinalis*.
- Curt Sprengel, (1766-1833), *Φυσιολογία*.

- J. Cuvier, (1769-1832), *Ανατομικά μαθήματα*, μεταφρασμένα από τον διάσημο ανατόμο Johann Friedrich Meckel (1781 -1833).

2. Βιβλία περί του κυκλοφορικού συστήματος στις παραπομπές του Λόγιου Ερμή.

- W. Harvey's (1578-1657), *Exercitatio anatomia de circulatione sanguinia*, ed. Albini, 1736.

- Caleb. Hillier. Parry, (1755-1822), *An experimental inquiry into the nature cause and varieties of the arterial pulse*, London 1816.

- Κρευσίγου (Kreysing, Kr. der Herrens), *Περί ασθενειών της καρδιάς*.

- Le Gallois, (1770-1814), *Experiences sur la principe de la vie notamment celui des mouvements du coeur et sur le siège de ce principe*, Paris 1812.

- Jean-Nicolas Corvisart, (1755-1821), *Maladies du coeur*, 1806.

3. Διάφορα βιβλία ιατρικής στις παραπομπές του Λόγιου Ερμή:

- C. W. Hufeland, (1762-1836), *Μακροβιοτική (Makrobiotik)*.

Μάλιστα, αναφέρεται στον Ερμή το Λόγιο ότι μετεφράσθη εις όλες τας γλώσσας των Ευρωπαίων, ωσαύτως και εις την Ιταλικήν.

- Ph. Pinel, (1745-1826), *Φιλοσοφική νοσογραφία, (Nosographie Philosophique)*.

- M. J. B.Orfila, (1787-1853), *Περί τοξικολογίας*.

- Georges La Faye, (1701-1781), *Éléments de la Chirurgie*.

- Βεικάρντ, (Mel.Ad. Weikard, 1742-1803), *Πρακτική ιατρική*.

- Ραζόρι, (Giovani Razori, 1766-1837), *Ιστορία της επιδημίας της Γένουας*.

- Curt Sprengel, *Παθολογία*, 4η έκδοση.

- Κούλλεν (William Cullen, 1712-1790), *Ιατρική ύλη*. Αναγράφεται η πληροφορία ότι μεταφράσθηκε στα ιταλικά από τον καθηγητή στην Πάδοβα Άγγελο Δελλαδέτζιμα (1752-1825).

- Fr. Hoffman, (1660-1742), *Medicina rationalis systematica*, tom.1, (1718).

- Jean Gaspar Lavater, (1741-1801), *Φυσιognομικά*.

- Μπουχάν, (Guillaume Buchan, 1729-1805), *Οικιακή ιατρική (La médecine domestique)*.

- Θιέρριος, (Francois Thierry, 1718-1792), *Observ. de physiq. et de Medec. en Espagne*, Paris 1791, από όπου παρατίθεται και ένα κείμενο για τα επακόλουθα των αφροδισιακών παθών.

- Johann Gaspar Spuzzhein, (1776-1832), *Observation sur la phraenologie*, 1818.

- J. G. H. Gonradi, *Grundriss der Pathologie*.

- J. Cuvier, (1769-1832), *Ανατομικά μαθήματα*, μεταφρασμένα από τον διάσημο ανατόμο Johann Friedrich Meckel (1781 -1833).

2. Σε βιβλία περί του κυκλοφορικού συστήματος

- Harvey's (1578-1657), *Exercitatio anatomia de circulatione sanguinis*, ed. Albini, 1736.
- Caleb. Hillier. Parry, (1755-1822), *An experimental inquiry into the nature cause and varieties of the arterial pulse*, London 1816.
- Κρευνσίγου (Kreysing, Kr. der Herrens), *Περί ασθενειών της καρδιάς*.
- Le Gallois, (1770-1814), *Experiences sur la principe de la vie notamment celui des mouvements du coeur et sur le siège de ce principe*, Paris 1812.
- Jean-Nicolas Corvisart, (1755-1821), *Maladies du coeur*, 1806.

3. Σε διάφορα βιβλία ιατρικής

- Hufeland, (1762-1836), Μακροβιοτική (Makrobiotik). Μάλιστα, αναφέρεται στον Ερμή το Λόγιο ότι "μετεφράσθη εις όλες τας γλώσσας των Ευρωπαίων, ωσαύτως και εις την Ιταλικήν".
- Ph. Pinel, (1745-1826), *Φιλοσοφική νοσογραφία*, (*Nosographie Philosophique*).
- Orfila, (1787-1853), *Περί τοξικολογίας*.
- Georges La Faye, (1701-1781), *Éléments de la Chirurgie*.
- Βεικάρδ, (Mel.Ad. Weikard, 1742-1803), *Πρακτική ιατρική*.
- Ραζόρι, (Giovanni Razori, 1766-1837), *Ιστορία της επιδημίας της Γένονας*.
- Curt Sprengel, *Παθολογία*, 4η έκδοση.
- Κούλλεν (William Cullen, 1712-1790), *Ιατρική ύλη*. Αναγράφεται η πληροφορία ότι μεταφράσθηκε στα ιταλικά από τον καθηγητή στην Πάδοβα Άγγελο Δελλαδέτζιμα (1752-1825).
- Fr. Hoffman, (1660-1742), *Medicina rationalis systematica*, tom.1, (1718).
- Jean Gaspar Lavater, (1741-1801), *Φυσιognομικά*.
- Μπουχάν, (Guillaume Buchan, 1729-1805), *Οικιακή ιατρική (La médecine domestique)*.
- Θιέρριος, (François Thierry, 1718-1792), *Observ. de physiq. et de Medec. en Espagne*, Paris 1791, από όπου παρατίθεται και ένα κείμενο για τα επακόλουθα των αφροδισιακών παθών.
- Johann Gaspar Spuzzhain, (1776-1832), *Observation sur la phraenologie*, 1818.

- Anton de Haen, (1704-1776), *Ratiomedendi*, Viennae 1759.
- J. B. Lafond, *Ιατρική φιλοσοφία*.

- Gonradi, *Grundriss der Pathologie*.
- Anton de Haen, (1704-1776), *Ratiomedendi*, Viennae 1759.
- Lafond, *Ιατρική φιλοσοφία*.

Παρέκβαση: Αναφορά στην προσφορά του Διδασκάλου του Γένους από τις Μηλιές του Πηλίου **Ανθίμου Γαζή**, υπεύθυνου της περιοδικής έκδοσης του Λογίου Ερμή, όσον αφορά ειδικότερα στη μετάδοση της ιατρικής γνώσης (Εικ. 5).

— — — — — ἄσας
 Δ' ὅλα ῥομή καλόν
 Ξύνεσι ῥαλμας Χάριν. Σαφ. ἰνλ. 6' 57.

Εικόνα 5. Χαλκογραφία του Διδασκάλου του Γένους Ανθιμου Γαζή στο βιβλίο "Γραμματική των Φιλοσοφικών Επιστημών" (Βιέννη 1799)

Δημ. Καραμπερόπουλος, *Γνώσεις ανατομίας και φυσιολογίας του Θεσσαλού Διδασκάλου του Γένους Ανθίμου Γαζή (1758-1828)*, Αθήνα 1993, σελ. 7-12.

Ο Άνθιμος Γαζής εγκαταστάθηκε το 1796 στη Βιέννη ως εφημέριος στον Ιερό Ναό του Αγίου Γεωργίου της Ελληνικής Κοινότητας. Κατά τα έξι χρόνια της διαμονής του στη Βιέννη επιδόθηκε «εις την μελέτην των φυσικομαθηματικών επιστημών», όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Σάθας. Καρπός αυτών των δραστηριοτήτων του Γαζή ήταν η μετάφραση από τα γαλλικά και η έκδοση στα 1799 του βιβλίου του Βενιαμίν Μαρτίνου (Benjamin Martin, 1704-1782) «Γραμματική των φιλοσοφικών επιστημών...». Για το βιβλίο αυτό ο Γεώργιος Ζαβίρας σημειώνει ότι είναι «ένα από τα πλέον εξαιρέτα οπού εγράφησαν εις την γλώσσαν μας».

Δυο χρόνια αργότερα, το 1801, το «Εγχειρίδιον συμβουλευτικόν περί φυλακής των πέντε αισθήσεων...» του Νικόδημου Αγιορείτου εκδίδεται με επιμέλεια του Ανθίμου Γαζή. Στο βιβλίο περιλαμβάνεται και το κεφάλαιο «Περί καρδιάς. Ποίον σχήμα έχει η καρδιά του ανθρώπου κατά τους ανατόμους των νεωτέρων», καθώς και δυο ανατομικά σχήματα της καρδιάς. Ο Γαζής καταχωρεί εκτενή σημείωση για την ανατομία και λειτουργία της καρδιάς, για την κυκλοφορία του αίματος και επεξηγεί τα δύο ανατομικά σχήματα της καρδιάς. Η καταχώρηση σε θεολογικό βιβλίο των τότε συγχρόνων γνώσεων ανατομίας και φυσιολογίας της καρδιάς προκάλεσε την αντίδραση του Αθανασίου Πάριου, ο οποίος σε επιστολή του στο Νικόδημο τον κατηγορεί γι' αυτήν τη δημοσίευση.

Ο Γαζής το 1807 εκδίδει σε δύο τόμους την «Ελληνική Βιβλιοθήκη», η οποία περιέχει κατά χρονική περίοδο «τας των εξόχων Ελλήνων συγγραφέων βεβαιωτέρας ειδήσεις». Ενδιαφέρον παρουσιάζει η υποσημείωση που αναφέρεται στον Ιπποκράτη, «ο τάφος του Ιπποκράτους κείται έξω της Λαρίσης μεταξύ εις τα των Τούρκων μνήματα, επάνω εις τον δρόμον, μετά τινος επιγραφής, τον οποίον είδον κι εγώ, αναγνώσας την επιγραφήν μη δυνήεις δε να την αντιγράψω δια τον φόβον των περικυκλωσάντων με Τουρκοπαίδων, ανεχώρησα λυπημένος και με στεναγμούς».

Το 1809 άρχισε να εκδίδει το «Λεξικόν» της Ελληνικής γλώσσας, όπου καταχωρούνται όροι της ανατομίας και φυσιολογίας που συχνά συνοδεύονται με κείμενα των Ελλήνων κλασικών ιατρών. Ο Κων/νος Κούμας σημειώνει σχετικά για το Λεξικό ότι «έδωκεν ο Άνθιμος Γαζής εις το γένος του ωφέλιμον λεξικόν και καλύτερον αφ' όσα είχαμε έως τότε ή να είπω κάλλιον, απεκτήσαμεν λεξικόν ενώ δεν είχαμε ακόμη. Δια τούτο θέλει επαινείσθαι πάμποτε μεταξύ των ομογενών του».

Ο Βενιαμίν Λεσβίος στα 1818, σε λόγο του στο Λύκειο του Βουκου-

Ο Άνθιμος Γαζής εγκαταστάθηκε το 1796 στη Βιέννη ως εφημέριος στον Ιερό Ναό του Αγίου Γεωργίου της Ελληνικής Κοινότητας. Κατά τα έξι χρόνια της διαμονής του στη Βιέννη επιδόθηκε «εις την μελέτην των φυσικομαθηματικών επιστημών», όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Σάθας. Καρπός αυτών των δραστηριοτήτων του Γαζή ήταν η μετάφραση από τα γαλλικά και η έκδοση στα 1799 του βιβλίου του Βενιαμίν Μαρτίνου «Γραμματική των φιλοσοφικών επιστημών ...». Για το βιβλίο αυτό ο Γεώργιος Ζαβίρας σημειώνει ότι είναι «ένα από τα πλέον εξαιρετα οπου εγράφησαν εις την γλώσσαν μας».

Δύο χρόνια αργότερα, το 1801, το «Εγχειρίδιον συμβουλευτικόν περί φυλακής των πέντε αισθήσεων...» του Νικοδήμου Αγιορείτου εκδίδεται με επιμέλεια του Ανθίμου Γαζή. Στο βιβλίο περιλαμβάνεται και το κεφάλαιο «Περί καρδιάς. Ποίον σχήμα έχει η καρδιά του ανθρώπου κατά τους ανατόμους των νεωτέρων», καθώς και δύο ανατομικά σχήματα της καρδιάς. Ο Γαζής καταχωρεί εκτενή σημείωση για την ανατομία και λειτουργία της καρδιάς, για την κυκλοφορία του αίματος και επεξηγεί τα δύο ανατομικά σχήματα της καρδιάς. Η καταχώρηση σε θεολογικό βιβλίο των τότε σύγχρονων γνώσεων ανατομίας και φυσιολογίας της καρδιάς προκάλεσε την αντίδραση του Αθανασίου Πάριου, ο οποίος σε επιστολή του στο Νικόδημο τον κατηγορεί γι' αυτήν τη δημοσίευση.

Ο Γαζής το 1807 εκδίδει σε δύο τόμους την «Ελληνική Βιβλιοθήκη», η οποία περιέχει κατά χρονική περίοδο «τας των εξόχων Ελλήνων συγγραφέων βεβαιωτέρας ειδήσεις». Ενδιαφέρον παρουσιάζει η υποσημείωση που αναφέρεται στον Ιπποκράτη, «ο τάφος του Ιπποκράτους κείται έξω της Λαρίσσης μεταξύ εις τα των Τούρκων μνήματα, επάνω εις τον δρόμον, μετά τινος επιγραφής, τον οποίον είδον κι εγώ, αναγνώσας την επιγραφήν μη δυνηθείς δε να την αντιγράψω δια τον φόβον των περικυκλωσάντων με Τουρκοπαίδων, ανεχώρησα λυπημένος και με στεναγμούς».

Το 1809 άρχισε να εκδίδει το «Λεξικόν» της Ελληνικής γλώσσας, όπου καταχωρούνται όροι της ανατομίας και φυσιολογίας που συχνά συνοδεύονται με κείμενα των Ελλήνων κλασικών ιατρών. Ο Κων/νος Κούμας σημειώνει σχετικά για το Λεξικό ότι «έδωκεν ο Άνθιμος Γαζής εις το γένος του ωφέλιμον λεξικόν και καλύτερον αφ' όσα είχαμε έως τότε ή να είπω κάλλιον, απεκτήσαμεν λεξικόν ενώ δεν είχαμεν ακόμη. Δια τούτο θέλει επαινείσθαι πάντοτε μεταξύ των ομογενών του».

Ο Βενιαμίν Λέσβιος στα 1818, σε λόγο του στο Λύκειο του Βουκουρεστίου, τόνιζε ότι η «ελληνική διάλεκτος» έχει το προτέρημα να «εξηγεί

ρεστίου, τόνιζε ότι η «ελληνική διάλεκτος» έχει το προτέρημα να «εξηγεί τας ιδέας δια της συνθέσεως και αναλύσεως των λέξεων και επομένως η γνώσις αυτής είναι τρόπον τινα συνδεδεμένη με την γνώσιν των επιστημών».

Εξάλλου, ο νέος ιατρός Δημήτριος Μπίρδας ζητά, στα 1830, την γνώμην των αναγνώστων για την χρησιμοποιηθείσα υπ' αυτού ιατρική ορολογία σημειώνοντας ότι «πολλάι ονομασίαι ιατρικαί λείπουσιν εις την μητρικήν μας γλώσσαν».

Τις δυσκολίες της «ονοματολογίας» αναφέρει επίσης ο Δημήτριος Αλ. Μαυροκορδάτος στα 1836, ο Ξαυέριος Λάνδρερ (Xavier Landerer) στα 1844 και ο Λουκάς Παπαϊωάννου, ο οποίος μάλιστα σημειώνει ότι οι δυσκολίες προέρχονται και από την είσοδο ξενικών όρων που είναι «πλημμελείς, πάντη άμουσαι» και ότι κατέβαλε προσπάθεια να δημιουργήσει νέους όρους σύμφωνα με τους κανόνες της ελληνικής γλώσσας. Αξίζει να μνημονευθεί ότι ο Ιωάννης Νικολίδης, στα 1794, μεταχειρίστηκε σε βιβλίο του και τα «κοινά ονόματα των μελών του ανθρώπου».

Δημ. Καραμπερόπουλος, «Η ιατρική σκέψη μέσα από τα βιβλία φυσικής της προεπαναστατικής...», σελ. 223-248.

Η διερεύνηση έχει δείξει ότι από τα 41 μη ιατρικά βιβλία, τα οποία περιέχουν ιατρικές γνώσεις, το 24,4% ανήκουν στα βιβλία «Φυσικής». Στον πίνακα 1 καταχωρίζονται τα 10 βιβλία «Φυσικής» που εκδόθηκαν κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και τα οποία περιέχουν ιατρικά θέματα.

Πίνακας 1

1. Μεθοδίου Ανθρακίτη, *Οδός Μαθηματικής*, τόμ. 3, 1749
2. Νικηφόρου Θεοτόκη, *Στοιχεία Φυσικής*, τόμ. 2, 1767
3. Ευγενίου του Βουλγάρεως, *Τα Αρέσκοντα τοις Φιλοσόφοις*, 1805
4. Ρήγα Βελεστινλή, *Φυσικής Απάνθισμα*, 1790
5. Ανθίμου Γαζή, *Γραμματική των Φιλοσοφικών Επιστημών*, τόμ. Β' 1799
6. Κωνσταντίνου Μ. Κούμα, *Σειράς Στοιχειώδους των Μαθηματικών και Φυσικών Πραγματειών*, τόμ. 6 και 8, 1807
7. Κωνσταντίνου Μ. Κούμα, *Σύνοψις Φυσικής*, 1812
8. *Φυσική Δημώδης εις παῖσιν της δεισιδαιμονίας*, 1810
9. Δημητρίου του Δαρβάρεως, *Επιτομή Φυσικής*, 1812-1813
10. Κωνσταντίνου Βαρδαλάχου, *Φυσική Πειραματική*, 1812

Τα ιατρικά θέματα που περιέχονται στα ανωτέρω βιβλία «Φυσικής», κατά κανόνα είναι μεταφρασμένα από έγκυρα ευρωπαϊκά βιβλία, όπως φαίνεται στον πίνακα 2, για τα έξι από τα δέκα βιβλία φυσικής, για τα οποία έχει, μέχρι τώρα, ταυτισθεί το πρότυπο ευρωπαϊκό βιβλίο. Η διαπί-

τας ιδέας δια της συνθέσεως και αναλύσεως των λέξεων και επομένως η γνώσις αυτής είναι τρόπον τινά συνδεδεμένη με την γνώσιν των επιστημών».

Εξάλλου, ο νέος ιατρός Δημήτριος Μπίρδας ζητά, στα 1830, την συγνώμην των αναγνωστών για την χρησιμοποιηθείσα υπ' αυτού ιατρική ορολογία σημειώνοντας ότι «πολλάι ονομασίαι ιατρικαί λείπουν εις την μητρικήν μας γλώσσαν». Τις δυσκολίες της ονοματολογίας αναφέρει επίσης ο Δημήτριος Αλ. Μαυροκορδάτος στα 1836, ο Ξαυέριος Λάνδερερ στα 1844 και ο Λουκάς Παπαϊωάννου, ο οποίος μάλιστα σημειώνει ότι οι δυσκολίες προέρχονται και από την είσοδο ξενικών όρων που είναι «πλημμελείς, πάντη άμουςαι» και ότι κατέβαλε προσπάθεια να δημιουργήσει νέους όρους σύμφωνα με τους κανόνες της ελληνικής γλώσσας. Αξιίζει να μνημονευθεί ότι ο Ιωάννης Νικολίδης, στα 1794, μεταχειρίσθηκε σε βιβλίο του και τα «κοινά ονόματα των μελών του ανθρώπου».

10. Η ιατρική σκέψη μέσα από τα βιβλία Φυσικής (Καράς, 1991).

Η έρευνα έχει δείξει ότι από τα 41 μη ιατρικά βιβλία, τα οποία περιέχουν ιατρικές γνώσεις, το 24,4% ανήκουν στα βιβλία «Φυσικής». Στον πίνακα 1 καταχωρίζονται τα 10 βιβλία «Φυσικής» που εκδόθηκαν κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και τα οποία πραγματεύονται ιατρικά θέματα (Καραμπερόπουλος, 1997).

Πίνακας 1

1. Μεθοδίου Ανθρακίτη, Οδός Μαθηματικής, τόμ. 3, 1749
2. Νικηφόρου Θεοτόκη, Στοιχεία Φυσικής, τόμ. 2, 1767
3. Ευγενίου του Βουλγάρεως, Τα Αρέσκοντα τοις Φιλοσόφοις, 1805
4. Ρήγα Βελεστινλή, Φυσικής Απάνθισμα, 1790
5. Ανθίμου Γαζή, Γραμματική των Φιλοσοφικών Επιστημών, τόμ. Β' 1799
6. Κωνσταντίνου Μ. Κούμα, Σειράς Στοιχειώδους των Μαθηματικών και Φυσικών Πραγματειών, τόμ. 6 και 8, 1807
7. Κωνσταντίνου Μ. Κούμα, Σύνοψις Φυσικής, 1812
8. Φυσική Δημόδης εις παύσιν της δεισιδαιμονίας, 1810
9. Δημητρίου του Δαρβάρεως, Επιτομή Φυσικής, 1812-1813
10. Κωνσταντίνου Βαρδαλάχου, Φυσική Πειραματική, 1812

Τα ιατρικά θέματα που περιέχονται στα ανωτέρω βιβλία «Φυσικής», κατά κανόνα είναι μεταφρασμένα από έγκυρα ευρωπαϊκά βιβλία, όπως φαίνεται στον πίνακα 2, για τα έξι από τα δέκα βιβλία φυσικής, για τα οποία έχει, μέχρι τώρα, ταυτισθεί το πρότυπο ευρωπαϊκό βιβλίο. Η διαπί-

σπωση αυτή δείχνει το υψηλό επίπεδο των ιατρικών γνώσεων που μεταφέρονται στον ελληνικό χώρο.

Πίνακας 2

Τα ελληνικά βιβλία φυσικής και τα αντίστοιχα ευρωπαϊκά βιβλία από όπου μεταφράστηκαν τα ιατρικά θέματα.

1. Νικηφόρου Θεοτόκη, *Στοιχεία Φυσικής*, Λειψία 1767
Abbate Nollet, *Lezioni di Fisica Sperimentale*, Νεάπολη 1747
Peter van Musschenbroeck, *Elementa Physicae*, Νεάπολη 1751
2. Ευγενίου του Βουλγάρεως, *Τα Αρέσκοντα τοις Φιλοσόφοις*, Βιέννη 1805
Peter van Musschenbroeck, *Elementa Physicae*, Νεάπολη 1751
3. Ρήγα Βελεστινλή, *Φυσικής Απάνθισμα*, Βιέννη 1790
Encyclopédie, Παρίσι 1751-1765, Γενεύη 1778-1779
4. Ανθίμου Γαζή, *Γραμματική των Φιλοσοφικών Επιστημών*, Βιέννη 1799
Benjamin Martin, *Grammatica delle Scienze Filosofiche*, Βενετία 1795
5. *Φυσική Δημώδης εις παύσιν της δεισιδαιμονίας*, Βενετία 1810
Johann Heinrich Helmuth, *Volksnaturlehre zur Dämpfung des Aberglaubens*, έκτη έκδοση 1810
6. Κων. Μ. Κούμα, *Σειράς Στοιχειώδους των Μαθηματικών και Φυσικών Πραγματειών*, Βιέννη 1807.
Jean Claude Fontaine, *Cours encyclopédique et élémentaire*, Βιέννη 1800.

1. Μεθοδίου Ανθρακίτη, *Οδός Μαθηματικής*, τόμ. 3, Βενετία 1749.
Με τίτλο «Περί κατασκευής οφθαλμού», καταχωρίζεται ιδιαίτερο κεφάλαιο, όπου μάλιστα παρατίθεται και σχετικό ιχνογράφημα της ανατομικής κατασκευής του οφθαλμού.

Σημειώνεται ότι ο οφθαλμός, σύμφωνα με τους «Ανατομικούς», συνίσταται «εκ χιτώνων, χυμών και μυαρίων». Οι χιτώνες είναι: ο «κερατοειδής», ο «ραγοειδής ή χοροειδής» κατά το μέσον και ο «αραχοειδής ή αμφιβληστροειδής», εσωτερικά.

Για τον κερατοειδή χιτώνα παρατηρεί πως είναι «στερεός, δυσδιαίρετος και νευρώδης», το πρόσθιο μέρος καλύπτεται από τα βλέφαρα, κατά το μέσον είναι διαφανές, ενώ το υπόλοιπο είναι λευκό. Το οπίσθιο μέρος βρίσκεται εντός του κόγχου. Μάλιστα, γράφει πως η ονομασία του χιτώνα δόθηκε επειδή «παρεμφερής έστι τω κέρατι τη τε στερεότητι άμα και διαφανότητι, κερατοειδής ήκουσε».

Ο δεύτερος χιτώνας ονομάζεται ραγοειδής, λόγω της ομοιότητας, ό-

στωση αυτή δείχνει το υψηλό επίπεδο των ιατρικών γνώσεων που μεταφέρονται στον ελληνικό χώρο.

Πίνακας 2. Τα ελληνικά βιβλία φυσικής και τα αντίστοιχα ευρωπαϊκά βιβλία από όπου μεταφράστηκαν τα ιατρικά θέματα.

-
1. Νικηφόρου Θεοτόκη, Στοιχεία Φυσικής, Λειψία 1767
 Abbate Nollet, *Lezioni di Fisica Sperimentale*, Βενετία 1747
 Peter van Musschenbroeck, *Elementa Physicae*, Νεάπολη 1751
 2. Ευγενίου του Βουλγάρεως, Τα Αρέσκοντα τοις Φιλοσόφοις, Βιέννη 1805
 Peter van Musschenbroeck, *Elementa Physicae*, Νεάπολη 1751
 3. Ρήγα Βελεστινλή, Φυσικής Απάνθισμα, Βιέννη 1790
Encyclopédie, Παρίσι 1751-1765, Γενεύη 1778-1779
 4. Ανθίμου Γαζή, Γραμματική των Φιλοσοφικών Επιστημών, Βιέννη 1799
 Benjamin Martin, *Grammatica delle Scienze Filosofiche*, Βενετία 1795
 5. Φυσική Δημόδης εις παύσιν της δεισιδαιμονίας, Βενετία 1810
 Johann Heinrich Helmuth, *Volksnaturlehre zur Dämpfung des Aberglaubens*, έκτη έκδοση 1810
 5. Κων. Μ. Κούμα, Σειράς Στοιχειώδους των Μαθηματικών και Φυσικών Πραγματειών, Βιέννη 1807
 Jean Claude Fontaine, *Cours encyclopédique et élémentaire de Mathématique et de Physique*, Βιέννη 1800
-

10.1. Μεθοδίου Ανθρακίτη, Οδός Μαθηματικής, τόμ. 3, Βενετία 1749.

Με τίτλο «Περί κατασκευής οφθαλμού», καταχωρίζεται ιδιαίτερο κεφάλαιο, όπου μάλιστα παρατίθεται και σχετικό ιχνογράφημα της ανατομικής κατασκευής του οφθαλμού.

Σημειώνεται ότι ο οφθαλμός, σύμφωνα με τους «Ανατομικούς», συνίσταται «εκ χιτώνων, χυμών και μυαρίων». Οι χιτώνες είναι: ο «κερατοειδής», ο «ραγοειδής ή χοροειδής» κατά το μέσον και ο «αραχνοειδής ή αμφιβληστροειδής», εσωτερικά.

Για τον κερατοειδή χιτώνα παρατηρεί πως είναι «στερεός, δυσδιαίρετος και νευρώδης», το πρόσθιο μέρος καλύπτεται από τα βλέφαρα, κατά το μέσον είναι διαφανές, ενώ το υπόλοιπο είναι λευκό. Το οπίσθιο μέρος βρίσκεται εντός του κόγχου. Μάλιστα, γράφει πως η ονομασία του χιτώνος δόθηκε επειδή «παρεμφερής έστι τω κέρατι τη τε στερεότητι άμα και διαφανότητι, κερατοειδής ήκουσε».

πως σημειώνει, «προς την φλοιάν ραγός της μέλαινης σταφυλής, ως και Γαληνῷ δοκεῖ εν τῷ ε' λόγω περί χροίας των εν ανθρώπου σώματι μορίων». Σχηματίζει κατά το πρόσθιο μέρος την «ίριδα», με την «κόρην» στο κέντρο. Σκοπός της ίριδος είναι να προσαρμόζει το μέγεθος της κόρης συμφωνά με την απόσταση και το φωτισμό των αντικειμένων.

Ο τρίτος, ο εσώτατος χιτών είναι λεπτός, όπως και ο ιστός της αράχνης, γι' αυτό σημειώνει ότι ονομάζεται «αραχνοειδής», ο οποίος είναι συνέχεια του οπτικού νεύρου.

Για τους «χυμούς», που βρίσκονται εντός του βολβού, αναφέρει ότι είναι τρεις: Ο «κρυσταλλοειδής ή φακοειδής», επειδή το σχήμα ομοιάζει «το της φακῆς», είναι αμφίκυρτος, στερεώτερος και διαφανέστερος των άλλων δύο, που αποκαλούνται «υελοειδής» και «υδατοειδής».

2. Νικηφόρου Θεοτόκη, *Στοιχεία Φυσικής*, τόμ. Β', Βιέννη 1767.

Ο Νικηφόρος Θεοτόκης στο βιβλίο του *Στοιχεία Φυσικής* αναφέρει ορισμένα ιατρικά θέματα, τα οποία, όπως απέδειξε η πρόσφατη διερεύνησή μας, τα μετέφρασε από επιστημονικά βιβλία Φυσικής, που χρησιμοποίησε.

Συγκεκριμένα, την κατασκευή του οφθαλμού έλαβε από το βιβλίο του Peter van Musschenbroeck (1692-1761), *Elementa Physicae*, Νεάπολη 1751, τόμ. 2, σελ. 55-67. Μάλιστα, ο Θεοτόκης στις υποσημειώσεις καταχωρίζει και κείμενα των αρχαίων Ελλήνων κλασικών ιατρών.

Για την κατασκευή του ωτός χρησιμοποίησε το βιβλίο του Abbet Nollet (1700-1770), *Lezioni di Fisica sperimentale*, Βενετία 1747, τόμ. 3 σελ. 314-323, όπου υπάρχει και ο ανατομικός πίνακας του ωτός που ο Θεοτόκης δημοσιεύει στο βιβλίο του. Το βρίσκουμε και στη γαλλική έκδοση του βιβλίου του Abbet Nollet, *Lecons de Physique experimentale*, 8η έκδ. Παρίσι 1775, τόμ. 3, σελ. 444-452. Για την αναπνοή, το αντίστοιχο κείμενο βρίσκεται στη σελ. 264 κ. εξ. της γαλλικής έκδοσης. Οι ανωτέρω εκδόσεις βρίσκονται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος.

Αναλυτικότερα, ο Νικηφόρος Θεοτόκης παραθέτει το κεφάλαιο «Περί της του οφθαλμού κατασκευής», που αποτελεί σύμφωνα με τα μέχρι σήμερα δεδομένα, την πρώτη λεπτομερή περιγραφή της ανατομικής κατασκευής του οφθαλμού κατά την εποχή του Νοελληνικού Διαφωτισμού.

Τον οφθαλμικό κόγχο αποκαλεί «οστεώδη θήκη» και «οφθαλμοθήκη» σημειώνοντας πως το σχήμα κατέγραψε ο «Ουίνσόλβιος» στις «Ιστορίες της Βασιλικής Ακαδημίας του 1721».

Περιγράφει τα βοηθητικά όργανα του οφθαλμού, τον δακρυϊκό αδένα, ο οποίος παράγει το δάκρυο, το δακρυϊκό ασκό, που αποκαλείται

Ο δεύτερος χιτώνας ονομάζεται ραγοειδής, λόγω της ομοιότητας, όπως σημειώνει, «προς την φλοιάν ραγός της μελαίνης σταφυλής, ως και Γαληνῷ δοκεῖ ἐν τῷ ε' λόγω περὶ χροίας των ἐν ἀνθρώπῳ σώματι μορίων». Σχηματίζει κατὰ το πρόσθιο μέρος την «ίριδα», με την «κόρη» στο κέντρο. Σκοπός της ίριδος είναι να προσαρμόζει το μέγεθος της κόρης σύμφωνα με την απόσταση και το φωτισμό των αντικειμένων.

Ο τρίτος, ο εσώτατος χιτών είναι λεπτός, όπως και ο ιστός της ἀράχνης, γι' αυτό σημειώνει ότι ονομάζεται «αραχνοειδής», ο οποίος είναι συνέχεια του οπτικού νεύρου.

Για τους «χυμούς», που βρίσκονται ἐντὸς του βολβού, αναφέρει ότι είναι τρεις: Ο «κρυσταλλοειδής ἢ φακοειδής», ἐπειδὴ το σχῆμα του ομοιάζει «τοῦ της φακῆς», είναι ἀμφίκυρτος, στερεώτερος και διαφανέστερος των ἄλλων δύο, που ἀποκαλοῦνται «υελοειδής» και «υδατοειδής».

10.2. Νικηφόρου Θεοτόκη, Στοιχεία Φυσικῆς, τόμ. Β', Βιέννη 1767.

Ο Νικηφόρος Θεοτόκης στο βιβλίο του *Στοιχεία Φυσικῆς* ἀναφέρει ορισμένα ιατρικά θέματα, τα οποία, σύμφωνα με πρόσφατη ἐρευνα, μετέφρασε ἀπὸ ἐπιστημονικά βιβλία Φυσικῆς που χρησιμοποίησε.

Συγκεκριμένα, την κατασκευή του οφθαλμοῦ ἔλαβε ἀπὸ το βιβλίο του Peter van Musschenbroeck (1692-1761), *Elementa Physicae*, Νεάπολη 1751, τόμ. 2, σελ. 55-67. Μάλιστα, ο Θεοτόκης στις υποσημειώσεις καταχωρίζει και κείμενα των ἀρχαίων Ελλήνων κλασικῶν ιατρῶν.

Για την κατασκευή του ὠτός χρησιμοποίησε το βιβλίο του Abbet Nollet (1700-1770), *Lezioni di Fisica sperimentale*, Βενετία 1747, τόμ. 3 σελ. 314-323, ὅπου ὑπάρχει και ο ἀνατομικός πῖνακας του ὠτός που ο Θεοτόκης δημοσιεύει στο βιβλίο του, τον οποίο βρίσκουμε και στη γαλλική ἐκδοση του βιβλίου του Abbet Nollet, *Leçons de Physique expérimentale*, 8^η ἐκδ. Παρίσι 1775, τόμ. 3, σελ. 444-452. Για την ἀναπνοή, το ἀντίστοιχο κείμενο βρίσκεται στη σελ. 264 κ. ἐξ. της γαλλικῆς ἐκδοσης. Οι ἀνωτέρω ἐκδόσεις βρίσκονται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος.

Αναλυτικότερα, ο Νικηφόρος Θεοτόκης παραθέτει τὸ κεφάλαιο «Περὶ της του οφθαλμοῦ κατασκευῆς», που ἀποτελεῖ σύμφωνα με τα μέχρι σήμερα δεδομένα, την πρώτη λεπτομερῆ περιγραφή της ἀνατομικῆς κατασκευῆς του οφθαλμοῦ κατὰ την ἐποχή του Νοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ.

Τον οφθαλμικό κόγχο ἀποκαλεῖ «οστεώδη θήκη» και «οφθαλμοθήκη» σημειώνοντας πως το σχῆμα κατέγραψε ο «Οὐίνσόλβιος» στις «Ἱστορίες της Βασιλικῆς Ακαδημίας του 1721».

Περιγράφει τα βοηθητικά ὄργανα του οφθαλμοῦ, τὸ δακρυϊκό ἀδέν,

«σάγκκος δακρυόης», τους δακρυϊκούς πόρους, τους αποκαλούμενους «σημεία δακρυόοντα» και την εγκανθίδα, που ονομάζεται «κρεάδιον δακρυόν».

Για τον οφθαλμικό βολβό παρατηρεί πως συνίσταται από έξι «χιτώνες», «επιπεφυκώς, κερατοειδής, σκληρός, ραγοειδής, χοροειδής και αμφιβληστροειδής», και από τρία «υγρά», το «υδατώδες», το οποίο βρίσκεται στον «εμπρόσθιο θάλαμο», το «κρυσταλοειδές», το οποίο ονομάζεται και «φακή του οφθαλμού», και στον «οπίσθιο θάλαμο» το «υελοειδές υγρόν».

Αναφέρει και έναν ακόμα χιτώνα, τον «ρουϊσκιανό», μεταξύ του χοροειδούς και αμφιβληστροειδούς χιτώνας. Σημειώνει ότι τα οπτικά νεύρα συνιστούν τον αμφιβληστροειδή χιτώνα του οφθαλμού. Μάλιστα, τονίζει ότι τα οπτικά νεύρα εντός του κρανίου διασχίζονται, ως το γράμμα X, πριν εισχωρήσουν στον οφθαλμό, δηλ. επισυμβαίνει ο λεγόμενος χιασμός των οπτικών νεύρων.

Τον οφθαλμό στηρίζουν και κινούν τέσσερις, όπως αναφέρει, «ορθοί» και δύο «λοξοί μύες», όροι οι οποίοι και σήμερα χρησιμοποιούνται στην ελληνική ιατρική ορολογία. Μάλιστα, ο Θεοτόκης παραπέμπει τον αναγνώστη του στους κλασικούς ανατομικούς πίνακες του Ευσταθίου (Eustachio), σχετικά με τους οφθαλμικούς μύες.

Επίσης, μνημονεύει τους «μύωπες» και «πρεσβύωπες» οφθαλμούς, καθώς και τον τρόπο διόρθωσής τους με κοίλους και κυρτούς φακούς αντιστοίχως. Ομοίως, μνημονεύει τους «νυκτάλωπες» και «ημεράλωπες» οφθαλμούς, που συμβαίνει από βλάβη της «κόρης».

Αναφέρει την παθολογική κατάσταση του «καταρράκτη», παραθέτοντας και «εκ των νεωτέρων» τα δημοσιεύματα του Antoine Maitre-Jean (1650;-1730), *Traité des maladies d'oeil* και Michel Brisseau (1677-1743), *Traité de la Cataracta et du Glaucoma*.

Τέλος, παρατηρεί ότι τα «αρτιγέννητα βρέφη» δεν βλέπουν παρά μετά την ηλικία των 28-30 ημερών.

Για τη δημιουργία της φωνής καταχωρίζει ανατομικό σχέδιο της τραχείας αρτηρίας. Σημειώνει ότι «αι φωνητικάί χορδαί» είναι, σύμφωνα με τις απόψεις «των νεωτέρων», αιτία της φωνής, εκ της παλμικής κινήσεως των από τον διερχόμενο αέρα. Επίσης, σχετικά με τον τρόπο δημιουργίας της φωνής στους «εγγαστρίμυθους», αναφέρει ότι γίνεται από την διάφορο κατασκευή της τραχείας αρτηρίας, όπου ακούγονται φωνές «ενδομήχους, αμβλείας τε και τραχείας», σαν να εξέρχονται από τον στόμαχο.

Περιγράφει επίσης το όργανο της ακοής. Συγκεκριμένα, το περύγιο του ωτός, τον ακουστικό πόρο, ο οποίος, όπως παρατηρεί είναι «οστό-

ο οποίος παράγει το δάκρυο, το δακρυϊκό ασκό, που αποκαλείται «σάκκος δακρυόης», τους δακρυϊκούς πόρους, τους αποκαλουμένους «σημεία δακρυόοντα» και την εγκανθίδα, που ονομάζεται «κρεάδιον δακρυόον».

Για τον οφθαλμικό βολβό παρατηρεί πως συνίσταται από έξι «χιτώνες», «επιπεφυκώς, κερατοειδής, σκληρός, ραγοειδής, χοροειδής και αμφιβληστροειδής», και από τρία «υγρά», το «υδατώδες», το οποίο βρίσκεται στον «εμπρόσθιο θάλαμο», το «κρυσταλοειδές», το οποίο ονομάζεται και «φακή του οφθαλμού», και στον «οπίσθιο θάλαμο» το «υελοειδές υγρόν».

Αναφέρει και έναν ακόμα χιτώνα, τον «ρουϊσκιανόν», μεταξύ του χοροειδούς και αμφιβληστροειδούς χιτώνας. Σημειώνει ότι τα οπτικά νεύρα συνιστούν τον αμφιβληστροειδή χιτώνα του οφθαλμού. Μάλιστα, τονίζει ότι τα οπτικά νεύρα εντός του κρανίου διασχίζονται, ως το γράμμα Χ, πριν εισχωρήσουν στον οφθαλμό, δηλ. επισυμβαίνει ο λεγόμενος χιασμός των οπτικών νεύρων.

Τον οφθαλμό στηρίζουν και κινούν τέσσερις, όπως αναφέρει, «ορθοί» και δύο «λοξοί μύες», όροι οι οποίοι και σήμερα χρησιμοποιούνται στην ελληνική ιατρική ορολογία. Μάλιστα, ο Θεοτόκης παραπέμπει τον αναγνώστη του στους κλασικούς ανατομικούς πίνακες του Ευσταθίου (Eustachio), σχετικά με τους οφθαλμικούς μύες.

Επίσης, μνημονεύει τους «μύωπες» και «πρεσβύωπες» οφθαλμούς, καθώς και τον τρόπο διόρθωσής τους με κοίλους και κυρτούς φακούς αντιστοίχως. Ομοίως, μνημονεύει τους «νυκτάλωπες» και «ημεράλωπες» οφθαλμούς, ανωμαλία που συμβαίνει από βλάβη της «κόρης».

Αναφέρει την παθολογική κατάσταση του «καταρράκτη», παραθέτοντας και «εκ των νεωτέρων» τα δημοσιεύματα του Antoine Maitre-Jean (1650;-1730), *Traité des maladies d'oeil* και Michel Brisseau (1677-1743), *Traité de la Cataracta et du Glaucoma*.

Τέλος, παρατηρεί ότι τα «αρτιγέννητα βρέφη» δεν βλέπουν παρά μετά την ηλικία των 28-30 ημερών.

Για τη δημιουργία της φωνής καταχωρίζει ανατομικό σχέδιο της τραχείας αρτηρίας. Σημειώνει ότι «αι φωνητικάί χορδαί» είναι, σύμφωνα με τις απόψεις «των νεωτέρων», αιτία της φωνής, εκ της παλμικής κινήσεώς των από τον διερχόμενο αέρα. Επίσης, σχετικά με τον τρόπο δημιουργίας της φωνής στους «εγγαστριμύθους», αναφέρει ότι γίνεται από την διάφορο κατασκευή της τραχείας αρτηρίας, όπου ακούγονται φωνές «ενδόμυχοι, αμβλείαι τε και τραχείαι», σαν να εξέρχονται από τον στόμαχο.

Περιγράφει επίσης το όργανο της ακοής. Συγκεκριμένα, το περυσίνο

δης και χονδρώδης» και περατούται στον «του τύμπανου υμένα». Επίσης, περιγράφει την «κοιλότητα του τύμπανου», η οποία επικοινωνεί με την στοματική κοιλότητα δια της «ευσταθειανής σάλπιγγος», όπως αποκαλεί την ευσταχιανή σάλπιγγα, και η οποία περιέχει «τέσσερα μικρά οστά».

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ονομασία των ακουστικών οστροίων, τα οποία αποκαλεί: το πρώτο «περιφερές», το δεύτερο «στάπες», σημειώνοντας πως «οι Λατίνοι ούτω καλείν αυτό ειώθασιν», το τρίτο «άκμων» και το τέταρτο «σφύρα» με τη «λαβή μέρος όν της σφύρας». Δεν μεταφράζει το «staffa» με τον όρο «αναβολέας», αλλά γράφει «στάπες», σημειώνοντας πως «οι Λατίνοι ούτω καλείν ειώθασιν».

Παραθέτει σχετικό ανατομικό σχέδιο, όπου φαίνεται το περύγιο του ωτός, η ευσταχιανή σάλπιγγα, τα ακουστικά οστάρια, οι ημικύκλιοι σωλήνες και το ακουστικό νεύρο. Ακόμη, παραθέτει ανατομικό σχέδιο με τον κοχλία, με το οστώδες και υμενώδες διάφραγμα του και τις δύο μισυ σπείρες του.

Σημειώνεται, τέλος, ότι η κοιλότητα του μέσου ωτός περιέχει αέρα, ο οποίος βοηθάει τη μεταφορά του ακουστικού ερεθίσματος στις ίνες του ακουστικού νεύρου.

Ο Θεοτόκης μνημονεύει την εμβρυϊκή κυκλοφορία του αίματος, κατά την οποία το αίμα από τον δεξιό κόλπο, τον οποίο αποκαλεί «ωτίον», δια του αποκαλουμένου «υπό των ανατομικών ωοειδούς πόρου», δηλ. του ωοειδούς τρήματος, φέρεται στον αριστερό κόλπο. Μετά τη γέννηση, σημειώνει, βαθμιαία αποφράσσεται.

Ακόμη, περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο είναι δυνατόν να γνωρίζσει κανείς αν ένα νεογέννητο γεννήθηκε νεκρό ή μετά τη γέννηση του ανέπνευσε και μετά πέθανε. Συνιστά να θέσουν στο νερό τους πνεύμονες του αποθανόντος νεογνού. Αν βυθιστούν σημαίνει ότι οι πνεύμονες δεν έχουν αέρα και άρα απεβίωσε όταν ακόμη βρισκόταν στην κοιλιά της μητέρας του. Αντίθετα, αν οι πνεύμονες επιπλέουν τότε περιέχουν αέρα και άρα το νεογέννητο ανέπνευσε και μετά απεβίωσε.

Τέλος, περιγράφει το μικροσκόπιο, το οποίο διακρίνει σε απλό «μονόφακο» και σύνθετο «πολύφακο». Παρατηρεί ότι με το μικροσκόπιο γίνονται ορατά τα αόρατα στο γυμνό οφθαλμό ζωύφια.

3. Ευγενίου του Βουλγάρεως, *Τα Αρέσκοντα τοις Φιλοσόφοις*, Βιέννη 1805.

Στο ΚΘ' κεφάλαιο που φέρει τον τίτλο «Υπογραφή του οφθαλμού»,

του ωτός, τον ακουστικό πόρο, ο οποίος, όπως παρατηρεί είναι «οστώδης και χονδρώδης» και περατούται στον «του τυμπάνου υμένα». Επίσης, περιγράφει την «κοιλότητα του τυμπάνου», η οποία επικοινωνεί με την στοματική κοιλότητα δια της «ευσταθειανής σάλπιγγος», όπως αποκαλεί την ευσταχιανή σάλπιγγα, και η οποία περιέχει «τέσσερα μικρά οστά».

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ονομασία των ακουστικών οσταρίων, τα οποία αποκαλεί: το πρώτο «περιφερές», το δεύτερο «στάπες», σημειώνοντας πως «οι Λατίνοι ούτω καλείν αυτό ειώθασιν», το τρίτο «άκμων» και το τέταρτο «σφύρα» με τη «λαβή μέρος όν της σφύρας». Δεν μεταφράζεται το «staffa» με τον όρο «αναβολέας», αλλά γράφει «στάπες», σημειώνοντας πως «οι Λατίνοι ούτω καλείν ειώθασιν».

Παραθέτει σχετικό ανατομικό σχέδιο, όπου φαίνεται το περυσίο του ωτός, η ευσταχιανή σάλπιγγα, τα ακουστικά οστάρια, οι ημικύκλιοι σωληνες και το ακουστικό νεύρο. Ακόμη, παραθέτει ανατομικό σχέδιο με τον κοχλία, με το οστώδες και υμενώδες διάφραγμα του και τις δύο μισυ σπείρες του.

Σημειώνεται, τέλος, ότι η κοιλότητα του μέσου ωτός περιέχει αέρα, ο οποίος βοηθάει τη μεταφορά του ακουστικού ερεθίσματος στις ίνες του ακουστικού νεύρου.

Ο Θεοτόκης μνημονεύει την εμβρυϊκή κυκλοφορία του αίματος, κατά την οποία το αίμα από το δεξιό κόλπο, τον οποίο αποκαλεί «ωτίον», δια του αποκαλούμενου «υπό των ανατομικών ωοειδούς πόρου», δηλ. του ωοειδούς τρήματος, φέρεται στον αριστερό κόλπο. Μετά τη γέννηση, σημειώνει, βαθμηδόν αποφράσσεται.

Ακόμη, περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο είναι δυνατόν να γνωρίσει κανείς αν ένα νεογέννητο γεννήθηκε νεκρό ή μετά τη γέννησή του ανέπνευσε και μετά πέθανε. Συνιστά να θέσουν στο νερό τους πνεύμονες του αποθανόντος νεογνού. Αν βυθιστούν σημαίνει ότι οι πνεύμονες δεν έχουν αέρα και άρα απεβίωσε όταν ακόμη βρισκόταν στην κοιλία της μητέρας του. Αντίθετα, αν οι πνεύμονες επιπλέουν τότε περιέχουν αέρα και άρα το νεογέννητο ανέπνευσε και μετά απεβίωσε.

Τέλος, περιγράφει το μικροσκόπιο, το οποίο διακρίνει σε απλό «μονόφακο» και σύνθετο «πολύφακο». Παρατηρεί ότι με το μικροσκόπιο γίνονται ορατά τα αόρατα στο γυμνό οφθαλμό ζώδια.

10.3. Ευγενίου του Βουλγάρεως, Τα Αρέσκοντα τοις Φιλοσόφοις, Βιέννη 1805.

Στο ΚΘ' κεφάλαιο που φέρει τον τίτλο «Υπογραφή του οφθαλμού», ο

ο Ευγένιος Βούλγαρις αναφέρεται στην κατασκευή του οφθαλμού, μιλάει περί οράσεως και παραθέτει μάλιστα ένα ιχνόγραμμα του οφθαλμικού βολβού.

Αξιίζει να σημειωθεί ότι τα κείμενα αυτά είναι τα ίδια με του Νικηφόρου Θεοτόκη, που σημαίνει ότι χρησιμοποίησαν την ίδια πηγή, το ίδιο πρότυπο. Η έρευνα μας αποδείχνει ότι ήταν τα το βιβλίο του Peter van Musschenbroeck. Μάλιστα, ο Βούλγαρις μεταφράζει όλο το σχετικό κεφάλαιο, γι' αυτό και είναι εκτενέστερο από του Θεοτόκη.

Αναφέρει ότι ο οφθαλμικός κόγχος έχει περιγραφεί από τον «Βινσλόβιο» (Jacob Benignus Winslow, 1669-1760), παραπέμποντας μάλιστα στις «Ιστορ. της Βασιλ. Ακαδ. έτ. 1721».

Περιγράφει τα συννοδιά όργανα του οφθαλμού: οφρύες, βλέφαρα, βλεφαρίδες. Αναφέρει ότι κατά τον «μείζονα κανθόν» βρίσκεται το «σημείον δακρυϊκόν» όπου κείται το «δακρυώδες σαρκίον». Έσωθεν του άνω βλεφάρου από τον «ελάσσονα προς τον μείζονα κανθόν» εκτείνεται «αδήν μέγας», δηλαδή ο δακρυϊκός αδήν.

Περιγράφει τους «χιτώνες» του «οφθαλμικού βολβού». Ο εξωτερικός αποκαλείται «σκληρωτικός χιτών», ο οποίος όπως παρατηρεί, είναι συνέχεια της «σκληρός μήνιγγος» του εγκεφάλου. Κατά το πρόσθιο μέρος αποκαλείται «κερατοειδής χιτών», ο οποίος είναι κατά το σχήμα, τμήμα σφαίρας.

Μετά βρίσκεται ο «χοροειδής ή ραγοειδής χιτών», ο οποίος δημιουργείται από την «απαλωτέρα μήνιγγα» του εγκεφάλου, όπως αποκαλεί τη λεπτή μήνιγγα. Ο χιτών αυτός κατά το όριο του κερατοειδούς, σχηματίζει την «ίριδα», η οποία κατά το κέντρο της σχηματίζει οπή την λεγόμενη «κόρη». Σημειώνει τους τέσσερις «ορθούς» και τους δύο «πλάγιους» μυς δια των οποίων κινείται ο οφθαλμικός βολβός, παραπέμποντας στον «Ευστάχιον και Βινσλόβιον». Αναφέρει ότι τα νεύρα αυτά είναι το πέμπτο ζεύγος των εγκεφαλικών συζυγιών.

Σημειώνει ότι τα οπτικά νεύρα εξερχόμενα από τη μυελώδη ουσία του εγκεφάλου συναντώνται μεταξύ των και διασταυρώνονται, δημιουργώντας τον λεγόμενο χιασμό των οπτικών νεύρων, πριν από την είσοδο τους στον οφθαλμικό βολβό.

Μνημονεύει την παθολογική κατάσταση του καταρράκτου και τη θεραπεία του δια της εμβυθήσεως του φακού. Επίσης, αναφέρει την πρεσβυωπία και μυωπία.

Αξιίζει να σημειωθεί πως παραθέτει πολλές βιβλιογραφικές παραπο-

Ευγένιος Βούλγαρης αναφέρεται στην κατασκευή του οφθαλμού, μιλάει περί οράσεως και παραθέτει μάλιστα ένα ιχνόγραμμα του οφθαλμικού βολβού.

Αξιίζει να σημειωθεί ότι τα κείμενα αυτά είναι τα ίδια με του Νικηφόρου Θεοτόκη, που σημαίνει ότι χρησιμοποίησαν την ίδια πηγή, το ίδιο πρότυπο. Η έρευνα έχει αποδείξει ότι ήταν τα *Elementa Physicae* του Peter van Musschenbroeck. Μάλιστα, ο Βούλγαρης μεταφράζει όλο το σχετικό κεφάλαιο, γι' αυτό και είναι εκτενέστερο από του Θεοτόκη.

Αναφέρει ότι ο οφθαλμικός κόγχος έχει περιγραφεί από τον «Βινσλόβιο» (Jakob Benignus Winslow, 1669-1760), παραπέμποντας μάλιστα στις «Ιστορ. της Βασιλ. Ακαδ. Έτ. 1721».

Περιγράφει τα συνοδά όργανα του οφθαλμού: οφρύες, βλέφαρα, βλεφαρίδες. Αναφέρει ότι κατά τον «μείζονα κανθόν» βρίσκεται το «σημείον δακρυτικόν» όπου κείται το «δακρυώδες σαρκίον». Έσωθεν του άνω βλεφάρου από τον «ελάσσονα προς τον μείζονα κανθόν» εκτείνεται «αδήν μέγας», δηλαδή ο δακρυϊκός αδήν.

Περιγράφει τους «χιτώνες» του «οφθαλμικού βολβού». Ο εξωτερικός αποκαλείται «σκληρωτικός χιτών», ο οποίος όπως παρατηρεί, είναι συνέχεια της «σκληράς μήνιγγος» του εγκεφάλου. Κατά το πρόσθιο μέρος αποκαλείται «κερατοειδής χιτών», ο οποίος είναι κατά το σχήμα, τμήμα σφαίρας.

Μετά βρίσκεται ο «χοροειδής ή ραγοειδής χιτών», ο οποίος δημιουργείται από την «απαλωτέρα μήνιγγα» του εγκεφάλου, όπως αποκαλεί τη λεπτή μήνιγγα. Ο χιτών αυτός κατά το όριο του κερατοειδούς, σχηματίζει την «ίριδα», η οποία κατά το κέντρο της σχηματίζει οπή την λεγόμενη «κόρη». Σημειώνει τους τέσσερις «ορθούς» και τους δύο «πλαγίους» μυς δια των οποίων κινείται ο οφθαλμικός βολβός, παραπέμποντας στον «Ευστάχιον και Βινσλόβιον». Αναφέρει ότι τα νεύρα αυτά είναι το πέμπτο ζεύγος των εγκεφαλικών συζυγιών.

Σημειώνει ότι τα οπτικά νεύρα εξερχόμενα από τη μυελώδη ουσία του εγκεφάλου συναντώνται μεταξύ των και διασταυρώνονται, δημιουργώντας τον λεγόμενο χιασμό των οπτικών νεύρων, πριν από την είσοδό τους στον οφθαλμικό βολβό.

Μνημονεύει την παθολογική κατάσταση του καταρράκτου και τη θεραπεία του δια της εμβυθίσεως του φακού. Επίσης, αναφέρει την πρεσβυωπία και τη μυωπία.

Αξιίζει να σημειωθεί πως παραθέτει πολλές βιβλιογραφικές παραπο-

μπές σε συγγράμματα, όπως των ανατόμων «Ευσταχίου, Βαρθολίνου, Petit, Ρεισχίου», των Γάλλων οφθαλμιάτρων «Αντωνίου Μαίτρ-Jean, Βρισσαίου» και στις *Ιστορίες της Βασιλικής Ακαδημίας*.

4. Ρήγας Βελεστινλή, *Φυσικής Απάνθισμα*, Βιέννη 1790.

Ο Ρήγας Βελεστινλής καταχωρίζει ιατρικές γνώσεις της σύγχρονης τότε εποχής, με σκοπό να δια φωτίσει τους Έλληνες.

Αναφέρεται στο σχηματισμό και στην ανάπτυξη του εμβρύου, παραθέτοντας τις δύο σχετικές θεωρίες, του προσχηματισμού και της επιγενέσεως. Μνημονεύει το μηχανισμό του τοκετού και τις παθολογικές καταστάσεις αυτού και ορισμένες εκδηλώσεις του νεογνού. Επίσης μιλάει για το θηλασμό και καταγράφει ένα τρόπο διατροφής των οκταμηνιάτων νεογνών, τονίζοντας ότι η δοξασία πως δεν επιβιώνουν, όπως τα επταμηνιάτικα νεογνά, είναι «απάτη και πλάνη του κοινού λαού».

Αναφέρει την άδηλο διαπνοή και τον Σαντόριο (Saint. Sanctorio, 1541-1636). Επίσης, μνημονεύει το μικροσκόπιο, το «σκουλίκι τενία» των εντέρων και των οδόντων. Περιγράφει την κατασκευή του φωσφόρου από τα ούρα.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η περιγραφή της κυκλοφορίας του αίματος, που όπως έχει υποστηριχθεί σε άλλη μελέτη μας θα πρέπει να θεωρείται ως η πρώτη καταγραφή σε έντυπο ελληνικό βιβλίο κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Μάλιστα, καταγράφει τους όρους «πνευμονική αρτηρία» και «πνευμονική φλέβα», που έκτοτε καθιερώθηκαν στην ελληνική ιατρική ορολογία.

Ας σημειωθεί πάντως πως οι ιατρικές γνώσεις τις οποίες παραθέτει ο Ρήγας στο *Φυσικής Απάνθισμα* είναι γνώσεις οι οποίες μεταφράστηκαν από τη Γαλλική *Encyclopedie* των Diderot και D'Alambert. Ο Ρήγας τις μετέφερε στο βιβλίο του αυτούσιες, δίνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο εγκυρότητα στα γραφόμενά του και επιπλέον μετέφερε στον ελληνικό χώρο τη σύγχρονη και έγκυρη ιατρική γνώση.

5. Ανθίμου Γαζή, *Γραμματική των Φιλοσοφικών Επιστημών*, Βιέννη 1799.

Στα 1799 ο Άνθιμος Γαζής μετέφρασε και κυκλοφόρησε το βιβλίο του Βενιαμίν Μαρτίνου εμπλουτίζοντας το στις υποσημειώσεις με ιατρικές γνώσεις της σύγχρονης τότε εποχής.

Συγκεκριμένα, στο Β' τόμο (Κεφ. Ε', σελ. 537-579, 635-640) αναφέρεται στα όργανα και τα συστήματα του ανθρώπινου οργανισμού. Ανα-

μπές σε συγγράμματα, όπως των ανατόμων «Ευσταχίου, Βαρθολίνου, Petit, Ρεισχίου», των Γάλλων οφθαλμιάτρων «Αντωνίου Μαίτρ-Jean, Βρισσαίου» και στις *Ιστορίες της Βασιλικής Ακαδημίας*.

10.4. Ρήγας Βελεστινλή, Φυσικής Απάνθισμα, Βιέννη 1790.

Ο Ρήγας Βελεστινλής καταχωρίζει ιατρικές γνώσεις της σύγχρονης τότε εποχής, με σκοπό να διαφωτίσει τους Έλληνες (*Καραμπερόπουλος, 1990*).

Αναφέρεται στο σχηματισμό και στην ανάπτυξη του εμβρύου, παραθέτοντας τις δύο σχετικές θεωρίες, του προσχηματισμού και της επιγενέσεως. Μνημονεύει το μηχανισμό του τοκετού και τις παθολογικές καταστάσεις αυτού και ορισμένες εκδηλώσεις του νεογνού. Επίσης, μιλάει για το θηλασμό και καταγράφει έναν τρόπο διατροφής των οκταμηνιάτικων νεογνών, τονίζοντας ότι η δοξασία πως δεν επιβιώνουν, όπως τα επταμηνιάτικα νεογνά, είναι «απάτη και πλάνη του κοινού λαού».

Αναφέρει την άδηλο διαπνοή και τον Σαντόριο (Sant. Sanctorio, 1541-1636). Επίσης, μνημονεύει το μικροσκόπιο, το «σκουλίκι τενία» των εντέρων και των οδόντων. Περιγράφει την κατασκευή του φωσφόρου από τα ούρα.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η περιγραφή της κυκλοφορίας του αίματος, που όπως έχει υποστηριχθεί θα πρέπει να θεωρείται ως η πρώτη καταγραφή σε έντυπο ελληνικό βιβλίο κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Μάλιστα, καταγράφει τους όρους «πνευμονική αρτηρία» και «πνευμονική φλέβα», που έκτοτε καθιερώθηκαν στην ελληνική ιατρική ορολογία.

Ας σημειωθεί πάντως πως οι ιατρικές γνώσεις τις οποίες παραθέτει ο Ρήγας στο Φυσικής Απάνθισμα είναι γνώσεις οι οποίες μεταφράστηκαν από τη Γαλλική *Encyclopédie* των Diderot και D'Alambert. Ο Ρήγας τις μετέφερε στο βιβλίο του αυτούσιες, δίνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο εγκυρότητα στα γραφόμενά του και επιπλέον μετέφερε στον ελληνικό χώρο τη σύγχρονη και έγκυρη ιατρική γνώση.

10.5. Ανθίμου Γαζή, Γραμματική των Φιλοσοφικών Επιστημών, Βιέννη 1799.

Στα 1799 ο Ανθίμος Γαζής μετέφρασε και κυκλοφόρησε το βιβλίο του Βενιαμίν Μαρτίνου εμπλουτίζοντάς το στις υποσημειώσεις με ιατρικές γνώσεις της σύγχρονης τότε εποχής.

Συγκεκριμένα, στο Β' τόμο (Κεφ. Ε', σελ. 537-579, 635-640) αναφέρεται στα όργανα και τα συστήματα του ανθρώπινου οργανισμού. Αναφέρει

φέρει τον αριθμό των μυών του ανθρώπινου σώματος, παραπέμποντας, μάλιστα, στην ανατομία του διάσημου ανατόμου S.T. von Soemmerring.

Αναφέρει τα ερυθρά αιμοσφαίρια, τα οποία αποκαλεί «κόκκινα σφαιρίδια», μνημονεύει τα λυμφατικά αγγεία, τα διάφορα συστήματα, την υφή του νεφρού. Αναφέρει το οξυγόνο ως απαραίτητο στοιχείο της αναπνοής, γνώση η οποία λίγα χρόνια πιο πριν είχε αποκτηθεί με τα πειράματα του Λαβουαζιέ. Η αναφορά αυτή του Γαζή θα πρέπει να θεωρείται ως η πρώτη σε έντυπο ελληνικό βιβλίο της εποχής του Νεοελληνικού Διαφωτισμού.

Για το έσω ους αναφέρει πως περιέχει «νερό» και όχι αέρα όπως μέχρι τότε επιστευέτο. Η γνώση αυτή ήταν πρόσφατη, της σύγχρονης τότε εποχής, που δείχνει την ενημέρωση του Γαζή πάνω στα ιατρικά θέματα. Παραθέτει ολόκληρο κεφάλαιο με τίτλο «Ιστορία του ανθρώπινου σώματος» για τον τρόπο που επισυμβαίνει ο θάνατος, ως αποτέλεσμα της εξαντλήσεως των λειτουργιών της καρδιάς και των αγγείων. Το κεφάλαιο αυτό το πήρε από το βιβλίο του διάσημου ιατρού Hufeland, που είχε εκδοθεί ένα χρόνο πιο πριν, στα 1798. Καταχωρίζει πίνακα με τα είδη των μυών του ανθρώπινου σώματος, καθώς επίσης και δύο ανατομικές εικόνες του ανθρώπινου σώματος, για να δείξει την κυκλοφορία του αίματος. Οι εικόνες αυτές θα πρέπει να θεωρούνται ως οι πρώτες ανατομικές εικόνες, που δημοσιεύθηκαν σε έντυπο ελληνικό βιβλίο κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού.

6. Κωνσταντίνος Μ. Κούμας, *Σειράς στοιχειώδους των μαθηματικών και φυσικών πραγματειών*, τόμοι 8, Βιέννη 1807.

Ο Κ. Κούμας στον 8^ο τόμο καταχωρίζει το κεφάλαιο «Επιτομή της Ανατομής και της Φυσιολογίας», σελ. 10-44.

Στην αρχή του κεφαλαίου δίνει τους ορισμούς της ανατομίας και φυσιολογίας, καθώς και το τι είναι οστόν, χόνδρος, νεύρα και μυς. Περιγράφει τη θωρακική κοιλότητα, το διάφραγμα, τον υπεζωκότα, ο οποίος έχει ουσία, όπως παρατηρεί, ομοία με του περιτοναίου και επενδύει τις πλευρές και τους πνεύμονες. Αναφέρει τον λάρυγγα και την αρχή του, τη γλωττίδα, η οποία καλύπτεται, κατά την κατάποση, από την επιγλωττίδα.

Ο Κούμας, ακόμη, περιγράφει το όργανο της ακοής. Σημειώνει ότι το εξωτερικό μέρος του ωτός καταλήγει στον «ακουστικό πόρο», ο οποίος εν μέρει είναι χονδρώδης και εν μέρει οστεώδης. Στο βάθος του πόρου υπάρχει ένας υμένας, τον οποίο αποκαλεί «υμένα του τυμπάνου», που φράζει τον ακουστικό πόρο. Έσθθεν του υμένος βρίσκεται η κοιλότητα

τον αριθμό των μυών του ανθρώπινου σώματος, παραπέμποντας, μάλιστα, στην ανατομία του διάσημου ανατόμου S.T. von Soemmerring.

Αναφέρει τα ερυθρά αιμοσφαίρια, τα οποία αποκαλεί «κόκκινα σφαιρίδια», μνημονεύει τα λυμφατικά αγγεία, τα διάφορα συστήματα, την υφή του νεφρού. Αναφέρει το οξυγόνο ως απαραίτητο στοιχείο της αναπνοής, γνώση η οποία λίγα χρόνια πιο πριν είχε αποκτηθεί με τα πειράματα του Λαβουαζιέ. Η αναφορά αυτή του Γαζή θα πρέπει να θεωρείται ως η πρώτη σε έντυπο ελληνικό βιβλίο της εποχής του Νεοελληνικού Διαφωτισμού.

Για το έσω ους αναφέρει πως περιέχει «νερό» και όχι αέρα όπως μέχρι τότε πιστευόταν. Η γνώση αυτή ήταν πρόσφατη, της σύγχρονης τότε εποχής, που δείχνει την ενημέρωση του Γαζή πάνω στα ιατρικά θέματα. Παραθέτει ολόκληρο κεφάλαιο με τίτλο «Ιστορία του ανθρώπινου σώματος» για τον τρόπο που επισυμβαίνει ο θάνατος, ως αποτέλεσμα της εξάντλησης των λειτουργιών της καρδιάς και των αγγείων. Το κεφάλαιο αυτό το πήρε από το βιβλίο του διάσημου ιατρού Hufeland, που είχε εκδοθεί ένα χρόνο πιο πριν, στα 1798. Καταχωρίζει πίνακα με τα είδη των μυών του ανθρώπινου σώματος, καθώς επίσης και δύο ανατομικές εικόνες του ανθρώπινου σώματος, για να δείξει την κυκλοφορία του αίματος. Οι εικόνες αυτές θα πρέπει να θεωρούνται ως οι πρώτες ανατομικές εικόνες, που δημοσιεύθηκαν σε έντυπο ελληνικό βιβλίο κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού.

10.6. Κωνσταντίνος Μ. Κούμας, Σειράς στοιχειώδους των μαθηματικών και φυσικών πραγματειών, τόμοι 8, Βιέννη 1807.

Ο Κ. Κούμας στον 8^ο τόμο καταχωρίζει το κεφάλαιο «Επιτομή της Ανατομής και της Φυσιολογίας», σελ. 10-44.

Στην αρχή του κεφαλαίου δίνει τους ορισμούς της ανατομίας και της φυσιολογίας, καθώς και το τι είναι οστόν, χόνδρος, νεύρα και μυς. Περιγράφει τη θωρακική κοιλότητα, το διάφραγμα, τον υπεζωκότα, ο οποίος έχει ουσία, όπως παρατηρεί, ομοία με του περιτοναίου και επενδύει τις πλευρές και τους πνεύμονες. Αναφέρει τον λάρυγγα και την αρχή του, τη γλωττίδα, η οποία καλύπτεται, κατά την κατάποση, από την επιγλωττίδα.

Ο Κούμας, ακόμη, περιγράφει το όργανο της ακοής. Σημειώνει ότι το εξωτερικό μέρος του ωτός καταλήγει στον «ακουστικό πόρο», ο οποίος εν μέρει είναι χονδρώδης και εν μέρει οστεώδης. Στο βάθος του πόρου υπάρχει ένας υμένας, τον οποίο αποκαλεί «υμένα του τυμπάνου», που φράζει τον ακουστικό πόρο. Έσωθεν του υμένος βρίσκεται η κοιλότητα του τυ-

του τύμπανον με τα τέσσερα, όπως σημειώνει, οστάρια: «σφύρα, άκμων, αναβολεύς και περιφερές οστούν».

Αναφέρει ότι στην κοιλότητα του τύμπανου, δηλ. του έσω ωτός, καταλήγει η «ακουστική σάλπιγγα», όπως αποκαλεί την ευσταχιανή σάλπιγγα, δια της οποίας υπάρχει επικοινωνία του ωτός με την κοιλότητα της ρινός. Επίσης, αναφέρει ότι στη συνέχεια υπάρχει ο λαβύρινθος, όπου διανέμεται το ακουστικό νεύρο.

Ακόμη, ο Κούμας αναφέρεται στα όργανα του πεπτικού συστήματος, τον φάρυγγα, τον οισοφάγο, ο οποίος βρίσκεται, όπως σημειώνει, πλίσιν των σπονδύλων της ράχως, δηλ. των θωρακικών σπονδύλων. Επίσης, αναφέρεται στον στόμαχο, τον οποίο αποκαλεί «γαστέρα», όρος που χρησιμοποιείται από τον Γαληνό. Συνήθως, οι συγγραφείς του Νεοελληνικού Διαφωτισμού χρησιμοποιούν τον όρο «στόμαχος» ή «στομάχι».

Μνημονεύει τον πυλωρό του στομάχου και διακρίνει τα έντερα σε «λεπτά και παχέα», όροι, οι οποίοι αναφέρονται από τον Γαληνό και τον Αναστάσιο Γεωργιάδη, στα 1810. Άλλοι συγγραφείς, όπως ο Άνθιμος Γαζής στο Λεξικό του, ο Κήρυκος Χαιρέτης και ο Διονύσιος Πύρρος αναφέρουν τους όρους «λεπτά και χονδρά» έντερα.

Παράλληλα, ο Κούμας σημειώνει ότι τα έντερα διακρίνονται υπό των «ανατομικών» σε έξι τμήματα: «δωδεκαδάκτυλον, νήστις, λεπτόν, τυφλόν, κόλον και απευθυσμένον». Ας τονισθεί ότι οι όροι αυτοί επεκράτησαν στη σημερινή ελληνική ιατρική ορολογία.

Ο Κούμας αναφέρει το περιτόναιον, για το οποίο γράφει πως είναι υμένας που «συνέχει όλα τα σπλάχνα και περισκέπον ιδία έκαστον». Επίσης, μνημονεύει το «επίπλοον», το οποίο δημιουργείται εκ δύο πτυχών του περιτοναίου, και το «μεσεντέριον ή μεσάραιον», το οποίο χρησιμεύει ως σύνδεσμος των εντέρων και εντός περιέχονται τα πολυπληθή αγγεία τους.

Αναφέρει τους αδένες, οι οποίοι εκκρίνουν τον σίελο χαρακτηρίζοντας τους ως «πτυαλώδεις αδένες», και τους αδένες του στομάχου, που εκκρίνουν το γαστρικό υγρό. Μνημονεύει το πάγκρεας, το οποίο βρίσκεται, όπως γράφει, όπισθεν του στομάχου και εκκρίνει το παγκρεατικό υγρό, το οποίο στη σύσταση είναι ανάλογο με τον σίελο, γνώση η οποία για πρώτη φορά αναφέρεται από τον Ηρόφιλο, όπως λέγει ο Γαληνός. Ο όρος «παγκρεατικών υγρόν» εισάγεται έκτοτε στην ελληνική ιατρική ορολογία.

Για το ήπαρ σημειώνει ότι εκκρίνει τη χολή, η οποία συγκεντρώνεται στη «χοληδόχον κύστιν» και στη συνέχεια εκκρίνεται στο δωδεκαδάκτυ-

μπάνου με τα τέσσερα, όπως σημειώνει, οστάρια: «σφύρα, άκμων, αναβολεύς και περιφερές οστούν».

Αναφέρει ότι στην κοιλότητα του τυμπάνου, δηλ. του έσω ωτός, καταλήγει η «ακουστική σάλπιγγα», όπως αποκαλεί την ευσταχιανή σάλπιγγα, δια της οποίας υπάρχει επικοινωνία του ωτός με την κοιλότητα της ρινός. Επίσης, αναφέρει ότι στη συνέχεια υπάρχει ο λαβύρινθος, όπου διανέμεται το ακουστικό νεύρο.

Ακόμη, ο Κούμας αναφέρεται στα όργανα του πεπτικού συστήματος, τον φάρυγγα, τον οισοφάγο, ο οποίος βρίσκεται, όπως σημειώνει, πλησίον των σπονδύλων της ράχως, δηλ. των θωρακικών σπονδύλων. Επίσης, αναφέρεται στον στόμαχο, τον οποίο αποκαλεί «γαστέρα», όρος που χρησιμοποιείται από τον Γαληνό. Συνήθως, οι συγγραφείς του Νεοελληνικού Διαφωτισμού χρησιμοποιούν τον όρο «στόμαχος» ή «στομάχι».

Μνημονεύει τον πυλωρό του στομάχου και διακρίνει τα έντερα σε «λεπτά και παχέα», όροι, οι οποίοι αναφέρονται από τον Γαληνό και τον Αναστάσιο Γεωργιάδη, στα 1810. Άλλοι συγγραφείς, όπως ο Άνθιμος Γαζής στο Λεξικό του, ο Κήρυκος Χαιρέτης και ο Διονύσιος Πύρρος αναφέρουν τους όρους «λεπτά και χονδρά» έντερα.

Παράλληλα, ο Κούμας σημειώνει ότι τα έντερα διακρίνονται υπό των «ανατομικών» σε έξι τμήματα: «δωδεκαδάκτυλον, νήστις, λεπτόν, τυφλόν, κώλον και απευθυσμένον». Ας τονισθεί ότι οι όροι αυτοί επεκράτησαν στη σημερινή ελληνική ιατρική ορολογία.

Ο Κούμας αναφέρει το περιτόναιον, για το οποίο γράφει πως είναι υμένας που «συνέχει όλα τα σπλάχνα και περισκέπον ιδία έκαστον». Επίσης, μνημονεύει το «επίπλοον», το οποίο δημιουργείται εκ δύο πτυχών του περιτοναίου, και το «μεσεντέριον ή μεσάριον», το οποίο χρησιμεύει ως σύνδεσμος των εντέρων και εντός περιέχονται τα πολυπληθή αγγεία τους.

Αναφέρει τους αδένες, οι οποίοι εκκρίνουν τον σίελο χαρακτηρίζοντάς τους ως «πτυαλώδεις αδένες», και τους αδένες του στομάχου, οι οποίοι εκκρίνουν το γαστρικό υγρό. Μνημονεύει το πάγκρεας, το οποίο βρίσκεται, όπως γράφει, όπισθεν του στομάχου και εκκρίνει το παγκρεατικό υγρό, το οποίο στη σύσταση είναι ανάλογο με τον σίελο, γνώση η οποία για πρώτη φορά αναφέρεται από τον Ηρόφιλο, όπως λέγει ο Γαληνός. Ο όρος «παγκρεατικό υγρό» εισάγεται έκτοτε στην ελληνική ιατρική ορολογία.

Για το ήπαρ σημειώνει ότι εκκρίνει τη χολή, η οποία συγκεντρώνεται στη «χοληδόχον κύστιν» και στη συνέχεια εκκρίνεται στο δωδεκαδάκτυλο.

λο. Αναφέρεται ακόμη στην πέψη σημειώνοντας πως ο χυλός, που σχηματίζεται κατά τη λειτουργία της πέψεως, με τα «χυλοδόχα αγγεία ή ανοδοτικά αγγεία» φέρεται στον «θωρακικόν πόρον», ο οποίος εκβάλλει στην «υπό της αριστεράς κλειδός φλέβα», δηλ. την υποκλείδο φλέβα, με σκοπό να θρέψει όλο το σώμα. Ας σημειωθεί ότι ο όρος «θωρακικός πόρος» καθιερώνεται και έκτοτε εισάγεται στην ελληνική ιατρική ορολογία.

Για τις κοιλότητες της καρδιάς χρησιμοποιεί τον όρο «ους» για τον κόλπο και τον σύγχρονο όρο «κοιλία» για την κοιλότητα από όπου εκφύονται η αορτή και η πνευμονική αρτηρία. Ο Κούμας αποκαλεί «υμένες» τις βαλβίδες των στομών των κοιλοτήτων. Μάλιστα, σημειώνει ότι χρησιμεύουν για να εμποδίζεται η παλινδρόμηση του αίματος. Ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι ο Κούμας χρησιμοποιεί ειδικότερους όρους, «τριγλώχινες» για τις βαλβίδες του στομίου του δεξιού κόλπου και της δεξιάς κοιλίας, και «σιγμοειδείς» για τα στόμα από όπου εκφύονται η πνευμονική και η αορτή. Παράλληλα, σημειώνει ότι υπάρχουν δύο βαλβίδες στο στόμιο μεταξύ του αριστερού κόλπου και της αριστεράς κοιλίας, δηλ. η διγλώχιν βαλβίς. Τον όρο τριγλώχιν ο Κούμας τον μνημονεύει και στο λεξικό του. Ας σημειωθεί ότι οι όροι «τριγλώχινες» και «σιγμοειδείς» βαλβίδες αναφέρονται από τον Γαληνό και τον Ορειβάσιο.

Ο Κούμας περιγράφει το μηχανισμό της κυκλοφορίας του αίματος προσθέτοντας ότι ανακαλύφθηκε από τον «ιατρό Χάρβεϋ» στα 1628. Επιπλέον, παρατηρεί πως η περιφορά του αίματος επιτυγχάνεται με τις αναστομώσεις μεταξύ των αρτηριών και φλεβών, δηλ. με τα τριχοειδή, τα οποία αποκαλεί «σίφωνες τριχοειδείς» και τα οποία διαφεύγουν από την ανθρώπινη όραση του γυμνού οφθαλμού, λόγω της σμικρότητός των.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το πείραμα, το οποίο ο Κούμας αναγράφει για την εμπέδωση της γνώσης της κυκλοφορίας του αίματος. Συγκεκριμένα, σημειώνει πως αν σε ζώο ζωντανό αποκαλυφθεί μία φλέβα και μετά δεθεί, γίνει δηλ. απολίνωση της, τότε το περιφερικό τμήμα της φλεβός θα διογκωθεί ενώ το κεντρικό προς την καρδιά τμήμα θα λεπυνθεί και εάν «νυχθεί ή κεντηθεί θα τρέξει λίγο αίμα ή καθόλου». Απεναντίας, εάν νυχθεί το περιφερικό τμήμα θα ρέει άφθονο αίμα μέχρις ότου αποθάνει το ζώον.

Στον 6ο τόμο της Σειράς Στοιχειώδους ο Κούμας καταχωρίζει και δέκα εννέα σελίδες για την ανατομική κατασκευή του οφθαλμού και περί οράσεως. Μάλιστα, παραθέτει και ανατομικό ιχνογράφημα του οφθαλμού για να γίνουν αντιληπτά τα όσα γράφει για την ανατομική του κατασκευή.

Αναφέρεται ακόμη στην πέψη σημειώνοντας πως ο χυλός, που σχηματίζεται κατά τη λειτουργία της πέψεως, με τα «χυλοδόχα αγγεία ή ανοδοτικά αγγεία» φέρεται στον «θωρακικόν πόρον», ο οποίος εκβάλλει στην «υπό της αριστεράς κλειδός φλέβα», δηλ. την υποκλείδο φλέβα, με σκοπό να θρέψει όλο το σώμα. Ας σημειωθεί ότι ο όρος «θωρακικός πόρος» καθιερώνεται και έκτοτε εισάγεται στην ελληνική ιατρική ορολογία.

Για τις κοιλότητες της καρδιάς χρησιμοποιεί τον όρο «ούς» για τον κόλπο και τον σύγχρονο όρο «κοιλία» για την κοιλότητα από όπου εκφύονται η αορτή και η πνευμονική αρτηρία. Ο Κούμας αποκαλεί «υμένες» τις βαλβίδες των στομών των κοιλότητων. Μάλιστα, σημειώνει ότι χρησιμεύουν για να εμποδίζεται η παλινδρομήση του αίματος. Ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι ο Κούμας χρησιμοποιεί ειδικότερους όρους, «τριγλώχινες» για τις βαλβίδες του στομίου του δεξιού κόλπου και της δεξιάς κοιλίας, και «σιγμοειδείς» για τα στόμια από όπου εκφύονται η πνευμονική και η αορτή. Παράλληλα, σημειώνει ότι υπάρχουν δύο βαλβίδες στο στόμιο μεταξύ του αριστερού κόλπου και της αριστεράς κοιλίας, δηλ. η διγλώχιν βαλβίς. Τον όρο τριγλώχιν ο Κούμας τον μνημονεύει και στο λεξικό του. Ας σημειωθεί ότι οι όροι «τριγλώχινες» και «σιγμοειδείς» βαλβίδες αναφέρονται από τον Γαληνό και τον Ορειβάσιο.

Ο Κούμας περιγράφει το μηχανισμό της κυκλοφορίας του αίματος προσθέτοντας ότι ανακαλύφθηκε από τον «ιατρό Χάρβεϋ» στα 1628. Επιπλέον, παρατηρεί πως η περιφορά του αίματος επιτυγχάνεται με τις αναστομώσεις μεταξύ των αρτηριών και φλεβών, δηλ. με τα τριχοειδή, τα οποία αποκαλεί «σίφωνες τριχοειδείς» και τα οποία διαφεύγουν από την ανθρώπινη όραση δια γυμνού οφθαλμού, λόγω της σμικρότητός των.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το πείραμα, το οποίο ο Κούμας αναγράφει για την εμπέδωση της γνώσης της κυκλοφορίας του αίματος. Συγκεκριμένα, σημειώνει πως αν σε ζώο ζωντανό αποκαλυφθεί μία φλέβα και μετά δεθεί, γίνει δηλ. απολίνωση αυτής, τότε το περιφερικό τμήμα της φλεβός θα διογκωθεί ενώ το κεντρικό προς την καρδιά τμήμα θα λεπτυνθεί και εάν «νυχθεί ή κεντηθεί θα τρέξει λίγο αίμα ή καθόλου». Απεναντίας, εάν νυχθεί το περιφερικό τμήμα θα ρέει άφθονο αίμα μέχρις ότου αποθάνει το ζώον.

Στον 6^ο τόμο της Σειράς Στοιχειώδους ο Κούμας καταχωρίζει και δεκαεννέα σελίδες για την ανατομική κατασκευή του οφθαλμού και «περί οράσεως». Μάλιστα, παραθέτει και ανατομικό ιχνογράφημα του οφθαλμού για να γίνουν αντιληπτά τα όσα γράφει για την ανατομική του κατασκευή.

7. Κων. Μ. Κούμα, *Σύνοψις Φυσικής*, Βιέννη 1812.

Στο βιβλίο του αυτό, ο Κοῦμας παραθέτει την κατασκευή του οφθαλμού, (σελ. 63 κ.εξ.), καθώς και ένα ανατομικό ιχνόγραμμα για την κατανόηση του. Σημειώνεται ότι ο βολβός του οφθαλμού κινείται με τη βοήθεια των οφθαλμικών μυών ή όπως αναφέρει, με «τέσσερα ευθέα μυάρια και δύο πλάγια». Για τους χιτώνες του οφθαλμού αναφέρει τα ονόματα «σκληρός ή λευκός», «χοροειδής» και «αμφιβληστροειδής».

Για την κατανόηση της οράσεως σε συγκεκριμένες περιπτώσεις παραθέτει και σχήματα, για να δείξει ότι αν δύο δένδρα είναι ισοϋψή εντούτοις το πλησιέστερο προς τον οφθαλμό φαίνεται μεγαλύτερο, κι αυτό εξαρτάται, όπως παρατηρεί, από τη μεγαλύτερη γωνία που σχηματίζει με τον οφθαλμό. Παράλληλα, παρατηρεί ότι κατά τη νύχτα τα αντικείμενοι που βρίσκονται πλησίον μας είναι δυνατόν να φαίνονται μεγάλα κι αυτό, γιατί λόγω του αμυδρού φωτός δεν είναι δυνατόν να κρίνουν με την απόσταση και τα αντικείμενα προβάλλονται μεγάλα.

Αναφέρει ότι το χρήσιμο μέρος τους αέρος (σελ. 88) για την αναπνοή είναι το «οξυγόνον», ενώ το υπόλοιπο ονομάζεται «άζωτον». Επίσης, μιλάει (σελ. 110-113) και για τον «ζωϊκό ηλεκτρισμό ή γαλβανισμό», που θα πρέπει να χρησιμοποιείται από «έμπειρον ιατρόν», προς «ιάτρευσιν πολλών νοσημάτων, οίον παραλύσεων αρχομένων, ρευματισμών, κτλ.».

9. Δημητρίου του Δαρβάρεως, *Επιτομή Φυσικής*, Βιέννη 1812-1813.

Στο δεύτερο τόμο του έργου αυτού, ο Δάρβαρις παραθέτει κείμενο με τίτλο «Μερικοί αξιοσημείωτοι κανόνες περί της διατηρήσεως της υγείας δια του καλού αέρος».

Ακόμη, αναφέρει τη χρησιμοποίηση του οξυγόνου από τους ιατρούς σε ασθενείς με αναπνευστικά προβλήματα, καθώς και ότι μερικοί ιατροί χρησιμοποίησαν τον «ανθρακικόν οξύ αέρα... με καλήν έκβασιν εις την λοιμικήν, εις τον καρκίνον, εις το σκορβούτον, εις το απόστημα του πνεύμονος, και εις άλλας παρόμοιας αρρώστιας».

Επίσης, περιγράφει την εξωτερική και εσωτερική κατασκευή του οφθαλμού, ο οποίος βρίσκεται στην «οστεώδη θήκη», όπως αποκαλεί τον οφθαλμικό κόγχο. Μνημονεύει τους τρεις χιτώνες του οφθαλμού, τον «κερατοειδή», τον «ραγοειδή» και τον «αμφιβληστροειδή», ο οποίος, όπως σημειώνει, αποτελείται «εκ λεπτότατων νευρωδών ινών», που είναι συνέχεια του οπτικού νεύρου. Επίσης μνημονεύει την «κρυσταλλίνη φακική του οφθαλμού», που έμπροσθεν βρίσκεται το «υδατώδες υγρόν» και όπισθεν το «υελοειδές υγρόν».

10.7. Κων. Μ. Κούμα, Σύνοψις Φυσικής, Βιέννη 1812.

Στο βιβλίο του αυτό, ο Κούμας παραθέτει την κατασκευή του οφθαλμού, (σελ. 63 κ.εξ.), καθώς και ένα ανατομικό ιχνόγραμμα για την κατανόησή του. Σημειώνεται ότι ο βολβός του οφθαλμού κινείται με τη βοήθεια των οφθαλμικών μυών ή όπως αναφέρει, με «τέσσερα ευθέα μυάρια και δύο πλάγια». Για τους χιτώνες του οφθαλμού αναφέρει τα ονόματα «σκληρός ή λευκός», «χροοειδής» και «αμφιβληστροειδής».

Για την κατανόηση της οράσεως σε συγκεκριμένες περιπτώσεις παραθέτει και σχήματα, για να δείξει ότι αν δύο δένδρα είναι ισοϋψή εντούτοις το πλησιέστερο προς τον οφθαλμό φαίνεται μεγαλύτερο, κι αυτό εξαρτάται, όπως παρατηρεί, από τη μεγαλύτερη γωνία που σχηματίζει με τον οφθαλμό. Παράλληλα, παρατηρεί ότι κατά τη νύχτα τα αντικείμενα που βρίσκονται πλησίον μας είναι δυνατόν να φαίνονται μεγάλα κι αυτό, γιατί λόγω του αμυδρού φωτός δεν είναι δυνατόν να κρίνουμε την απόσταση και τα αντικείμενα προβάλλονται μεγάλα.

Αναφέρει ότι το χρήσιμο μέρος τους αέρος (σελ. 88) για την αναπνοή είναι το «οξυγόνον», ενώ το υπόλοιπο ονομάζεται «άζωτον». Επίσης, μιλάει (σελ. 110-113) και για τον «ζωϊκό ηλεκτρισμό ή γαλβανισμό», που θα πρέπει να χρησιμοποιείται από «έμπειρον ιατρόν», προς «ιάτρευσιν πολλών νοσημάτων, οίον παραλύσεων αρχομένων, ρευματισμών, κτλ.».

10.8. Δημητρίου του Δαρβάρεως, Επιτομή Φυσικής, Βιέννη 1812-1813.

Στο δεύτερο τόμο του έργου αυτού, ο Δάρβαρης παραθέτει κείμενο με τίτλο «Μερικοί αξιοσημείωτοι κανόνες περί της διατηρήσεως της υγείας δια του καλού αέρος». Ακόμη, αναφέρει τη χρησιμοποίηση του οξυγόνου από τους ιατρούς σε ασθενείς με αναπνευστικά προβλήματα, καθώς και ότι μερικοί ιατροί χρησιμοποίησαν τον «ανθρακικόν οξύ αέρα ... με καλήν έκβασιν εις την λοιμικήν, εις τον καρκίνον, εις το σφορβούτον, εις το απόστημα του πνεύμονος, και εις άλλας παρομοίας αρρωστίας».

Επίσης, περιγράφει την εξωτερική και εσωτερική κατασκευή του οφθαλμού, ο οποίος βρίσκεται στην «οστεώδη θήκη», όπως αποκαλεί τον οφθαλμικό κόγχο. Μνημονεύει τους τρεις χιτώνες του οφθαλμού, τον «κερατοειδή», τον «ραγοειδή» και τον «αμφιβληστροειδή», ο οποίος, όπως σημειώνει, αποτελείται «εκ λεπτοτάτων νευρωδών ινών», που είναι συνέχεια του οπτικού νεύρου. Επίσης, μνημονεύει την «κρυσταλλίνη φακή του οφθαλμού», που έμπροσθεν βρίσκεται το «υδατώδες υγρόν» και όπισθεν το «υελοειδές υγρόν».

Αναφέρει έξι μυς, που κινούν το βολβό του οφθαλμού. Ωστόσο, αφιερώνει και λίγες σελίδες για να εξηγήσει το πώς βλέπει ο άνθρωπος.

Καταχωρίζει τα «φαινόμενα της ζωικής ηλεκτριστικότητας», που έλαβαν το «όνομα του Γαλβανισμού». Σημειώνει ότι ο ηλεκτρισμός είναι «σωτηριώδες ιατρικόν, το οποίον ιάτρευσε πολλάκις επικινδύνους παραλύσεις, ρευματισμούς, κωφότητα, οφθαλμίαν, κεφαλαλγίαν, οδονταλγίαν και άλλα περισσότερα».

Στον τρίτο τόμο, ο Δάρβαρης καταχωρίζει κεφάλαιο με τίτλο «Γενική θεωρία του ανθρώπου», όπου περιγράφει τα όργανα του ανθρωπίνου σώματος. Αναφέρει ότι ο ανθρώπινος σκελετός αποτελείται από περίπου 260 οστά. Σημειώνει ότι τα οστά δεν έχουν αίσθηση, αλλά περιέχουν μυελό, και περιβάλλονται από το «περιόστεον». Μνημονεύει τους «χόνδρους», τους «τέντονες», τους «μυώνες» και τα «νεύρα», τα οποία «λαμβάνουν την αρχήν των από τον εγκέφαλον και από τον νωτιαίον μυελόν».

Περιγράφει τα όργανα του θώρακος και της κοιλίας, δηλ. τον πνεύμονα, το ήπαρ. Για τον σπλήνα σημειώνει την τοπογραφική θέση του στο αριστερό μέρος του στομάχου και ότι έχει σχήμα «γλωσσοειδές» και συνίσταται «εκ μικρών αναμεταξύ των υφασμένων φλεβίων και ινών» και έχει λειτουργία να «λεπτύνει το αίμα». Για το πάγκρεας αναφέρει ότι είναι «μεγάλος αδήν κείμενος υπό τον στόμαχον», παράγει από τους «παγκρετικούς αδένας» ιδιαίτερο «χυλόν» δια του οποίου βοηθείται η πέψη. Ο «στόμαχος», ο οποίος κείται «εν τω μέσω και έχων σχήμα επιμήκους κύστεως», παράγει τον «γαστρικόν χυμόν» δια του οποίου βοηθείται η «πέψις ήτοι η χώνευσις».

Για το «ήπαρ κοινώς σηκότι» σημειώνει ότι κείται στο δεξιό μέρος του στομάχου και περιέχει την «χοληδόχον κύστιν», η οποία έχει, όπως χαρακτηριστικά παρατηρεί, «σχήμα απιδίου» και το περιεχόμενο της «εκχύνεται» στο «δωδεκαδάκτυλον έντερον».

Για τα νεφρά σημειώνει ότι «έχουσι σχήμα ενός κύαμου ήτοι κονγκίον» και η τοπογραφική θέση τους είναι «υποκάτω του ήπατος και του σπληνός οπίσω από το ραχοκώκαλον», όπως αποκαλεί τη σπονδυλική στήλη η οποία αποτελείται από «είκοσι τεσσάρων σφονδύλων». Σκοπός των νεφρών είναι να «χωρίζεται το ούρον από το αίμα» και να συγκεντρώνεται στην «ουροδόχον κύστιν», η οποία βρίσκεται στο «κατώτατον και εμπροσθινώτατον μέρος της κάτω κοιλίας». Ας σημειωθεί ότι ο Δάρβαρης αναφέρει τον όρο «ουροδόχος κύστις», που και σήμερα χρησιμοποιείται στην ελληνική ιατρική ορολογία.

Αναφέρει έξι μυς, που κινούν το βολβό του οφθαλμού. Ωστόσο, αφιερώνει και λίγες σελίδες για να εξηγήσει το πώς βλέπει ο άνθρωπος.

Καταχωρίζει τα «φαινόμενα της ζωϊκής ηλεκτρικότητας», που έλαβαν το «όνομα του Γαλβανισμού». Σημειώνει ότι ο ηλεκτρισμός είναι «σωτηριώδες ιατρικόν, το οποίον ιάτρευσε πολλάκις επικινδύνους παραλύσεις, ρευματισμούς, κωφότητα, οφθαλμίαν, κεφαλαλγίαν, οδονταλγίαν και άλλα περισσότερα».

Στον τρίτο τόμο, ο Δάρβαρης καταχωρίζει κεφάλαιο με τίτλο «Γενική θεωρία του ανθρώπου», όπου περιγράφει τα όργανα του ανθρώπινου σώματος. Αναφέρει ότι ο ανθρώπινος σκελετός αποτελείται από περίπου 260 οστά. Σημειώνει ότι τα οστά δεν έχουν αίσθηση, αλλά περιέχουν μυελό, και περιβάλλονται από το «περιόστεον». Μνημονεύει τους «χόνδρους», τους «τέντονες», τους «μυώνες» και τα «νεύρα», τα οποία «λαμβάνουν την αρχήν των από τον εγκέφαλον και από τον νωτιαίον μυελόν».

Περιγράφει τα όργανα του θώρακος και της κοιλίας, δηλ. τον πνεύμονα, το ήπαρ. Για τον σπλήνα σημειώνει την τοπογραφική θέση του στο αριστερό μέρος του στομάχου και ότι έχει σχήμα «γλωσσοειδές» και συνίσταται «εκ μικρών αναμεταξύ των υφασμένων φλεβίων και ινών» και η λειτουργία του είναι να «λεπτύνει το αίμα». Για το πάγκρεας αναφέρει ότι είναι «μεγάλος αδήν κείμενος υπό τον στόμαχον», παράγει από τους «παγκρατικούς αδένες» ιδιαίτερο «χυλόν» δια του οποίου βοηθείται η πέψη. Ο «στόμαχος», ο οποίος κείται «εν τω μέσω και έχων σχήμα επιμήκους κύστεως», παράγει τον «γαστρικόν χυμόν» δια του οποίου βοηθείται η «πέψις ήτοι η χώνευσις».

Για το «ήπαρ κοινώς σηκότι» σημειώνει ότι κείται στο δεξιό μέρος του στομάχου και περιέχει την «χοληδόχον κύστιν», η οποία έχει, όπως χαρακτηριστικά παρατηρεί, «σχήμα απιδίου» και το περιεχόμενό της «εκχύνεται» στο «δωδεκαδάκτυλον έντερον».

Για τα νεφρά σημειώνει ότι «έχουσι σχήμα ενός κύαμου ήτοι κουκκίου» και η τοπογραφική θέση τους είναι «υποκάτω του ήπατος και του σπληνός οπίσω από το ραχοκώκαλον», όπως αποκαλεί τη σπονδυλική στήλη η οποία αποτελείται από «είκοσι τεσσάρων σφονδύλων». Σκοπός των νεφρών είναι να «χωρίζεται το ούρον από το αίμα» και να συγκεντρώνεται στην «ουροδόχον κύστιν», η οποία βρίσκεται στο «κατώτατον και εμπροσθινώτατον μέρος της κάτω κοιλίας». Ας σημειωθεί ότι ο Δάρβαρης αναφέρει τον όρο «ουροδόχος κύστις», που και σήμερα χρησιμοποιείται στην ελληνική ιατρική ορολογία.

Σχετικά με το όργανο της αναπνοής σημειώνει ότι ο «πνεύμων» αποτελείται «εκ σπογγώδους ουσίας, ήτις έχει πολλές μικράς φούσκας», όπως αποκαλεί τις κυψελίδες και ότι διαιρείται σε μικρότερους λοβούς.

Για την καρδιά, σημειώνει την τοπογραφική θέση της μεταξύ των δύο πνευμόνων, περικλυομένη από το «περικάρδιον». Περιέχει τα «ώτα» και τους «θαλάμους». Περιγράφει πολύ αδρά τη λειτουργία της κυκλοφορίας του αίματος. Σημειώνει ότι οι αρτηρίες έχουν το κοινό με την καρδιά ότι συστέλλονται και διαστέλλονται, με αποτέλεσμα να δημιουργείται ο «σφυγμός δια του οποίου βοηθείται η κυκλοφορία του αίματος».

Αναφέρει ότι είναι δυνατόν να γνωρίσουμε τη διαφορά των αρτηριών από τις φλέβες αν δέσουμε ένα μέλος. Τότε, παρατηρεί ότι «εκείνοι μεν οπού φουσκώνουσιν υποκάτω της δέσεως είναι φλέβες, εκείνοι δε οπού φουσκώνουσιν υπεράνω της δέσεως είναι αρτηρίαί».

Επίσης, ο Δάρβαρης καταχωρίζει ένα «Παράρτημα» με τίτλο «Παραγγέλματα διαιτητικά», όπου σημειώνει πως «δια να φυλάττη ο άνθρωπος την υγείαν, πρέπει να γινώσκη κάποια διαιτητικά Παραγγέλματα».

Παραθέτει, ακόμη, και τις ασθένειες που παρουσιάζονται κατά τις τέσσερις εποχές του χρόνου, καθώς και κατά τις διάφορες ηλικίες: «τα βρέφη και τα τρυφερά παιδιά», τα «ολίγον μεγαλείτερα παιδιά», τους «νέους», τους «προεβηκότας την ηλικίαν άνδρας» και τους «γέροντας». Διακρίνει τα νοσήματα σε «οξέα» και «χρόνια» και νοσήματα που υφίστανται εις όλον το σώμα και σε μερικά μέρη, δηλ. τοπικά.

Μάλιστα, γράφει διεξοδικότερα για την «κεφαλαλγία» και την «ετεροκρανία ή ημικρανία», την «κόρυζα κοινώς συνάγχη», τον «βήχα», τους «πυρετούς», οι οποίοι διακρίνονται σε «διαλείποντες, συνεχείς, μακρούς, οξείς». Περιγράφει και ποια συμπτώματα υποδηλώνουν ότι ο ασθενής έχει σοβαρή ασθένεια.

Τέλος, σε τέσσερις σελίδες κάνει αναφορά στη «βρώσιν και πόσιν», διότι υποστηρίζει ότι είναι «ου μόνον όλων των νόσων, αλλά και της υγείας κοινά προφυλακτικά».

9. Κων. Βαρδαλάχου, *Φυσική Πειραματική*, Βιέννη 1812.

Στο βιβλίο του αυτό, ο Βαρδαλάχος σημειώνει τη χρήση του αμμωνίου στην ιατρική ως «παροξυντικόν και διεγερτικόν» στη «λιποθυμίαν, συγκοπάς, αποπληξίαν και εις όλας τας καρωτικές ασθeneίας, εις τας οποίας προξενείται αδυναμία και ατονία των νέρων». Επίσης, χρησιμοποιείται και ως αντίδοτο σε δηγήματα εχίδνης ή σε δηλητηριάσεις μανιταριών, παραπέμποντας, μάλιστα, στον Ιταλό καθηγητή «Βρυνιατέλλον».

Μνημονεύει τη ραχίτιδα των παιδιών, που επισυμβαίνει, όπως ση-

Σχετικά με το όργανο της αναπνοής σημειώνει ότι ο «πνεύμων» αποτελείται «εκ σπογγώδους ουσίας, ήτις έχει πολλές μικράς φούσκας», όπως αποκαλεί τις κυψελίδες και ότι διαιρείται σε μικρότερους λοβούς.

Για την καρδιά, σημειώνει την τοπογραφική θέση της μεταξύ των δύο πνευμόνων, περικλυομένη από το «περικάρδιον». Περιέχει τα «ώτα» και τους «θαλάμους». Περιγράφει πολύ αδρά τη λειτουργία της κυκλοφορίας του αίματος. Σημειώνει ότι οι αρτηρίες έχουν το κοινό με την καρδιά ότι συστέλλονται και διαστέλλονται, με αποτέλεσμα να δημιουργείται ο «σφυγμός δια του οποίου βοηθείται η κυκλοφορία του αίματος».

Αναφέρει ότι είναι δυνατόν να γνωρίσουμε τη διαφορά των αρτηριών από τις φλέβες αν δέσουμε ένα μέλος. Τότε, παρατηρεί ότι «εκείνοι μεν όπου φουσκώνουσιν υποκάτω της δέσεως είναι φλέβες, εκείνοι δε όπου φουσκώνουσιν υπεράνω της δέσεως είναι αρτηρίες».

Επίσης, ο Δάρβαρης καταχωρίζει ένα «Παράρτημα» με τίτλο «Παραγγέλματα διαιτητικά», όπου σημειώνει πως «δια να φυλάττη ο άνθρωπος την υγείαν, πρέπει να γινώσκη κάποια διαιτητικά Παραγγέλματα».

Παραθέτει, ακόμη, και τις ασθένειες που παρουσιάζονται κατά τις τέσσερις εποχές του χρόνου, καθώς και κατά τις διάφορες ηλικίες: «τα βρέφη και τα τρυφερά παιδιά», τα «ολίγον μεγαλείτερα παιδιά», τους «νέους», τους «προεβηκότας την ηλικίαν άνδρας» και τους «γέροντας». Διακρίνει τα νοσήματα σε «οξέα» και «χρόνια» και νοσήματα που υφίστανται εις όλον το σώμα και σε μερικά μέρη, δηλ. τοπικά.

Μάλιστα, γράφει διεξοδικότερα για την «κεφαλαλγία» και την «ετεροκρανία ή ημικρανία», την «κόρυζα κοινώς συνάγχη», τον «βήχα», τους «πυρετούς», οι οποίοι διακρίνονται σε «διαλείποντες, συνεχείς, μακρούς, οξείς». Περιγράφει και ποια συμπτώματα υποδηλώνουν ότι ο ασθενής έχει σοβαρή ασθένεια.

Τέλος, σε τέσσερις σελίδες κάνει αναφορά στη «βρώσιν και πόσιν», διότι υποστηρίζει ότι είναι «ου μόνον όλων των νόσων, αλλά και της υγείας κοινά προφυλακτικά».

10.9. Κων. Βαρδαλάχου, Φυσική Πειραματική, Βιέννη 1812.

Στο βιβλίο του αυτό, ο Βαρδαλάχος σημειώνει τη χρήση του αμμωνίου στην ιατρική ως «παροξυντικόν και διεγερτικόν» στη «λιποθυμίαν, συγκοπάς, αποπληξίαν και εις όλας τας καρωτικές ασθeneίας, εις τας οποίας προξενείται αδυναμία και ατονία των νεύρων». Επίσης, χρησιμοποιείται και ως αντίδοτο σε δηγήματα εχίδνης ή σε δηλητηριάσεις μανιταριών, παραπεμποντας, μάλιστα, στον Ιταλό καθηγητή «Βρυνιατέλλον».

μειώνει, από «ελάττωμα του φωσφορικού οξέος», το οποίο είναι συνδεδεμένο με την «τιτανώδη ζωϊκήν γήν», δηλ. το ασβέστιο, τη βάση των οστών. Η ραχίτις, γράφει, θεραπεύεται με την εσωτερική λήψη της «φωσφορικής σόδας», ή «φωσφορικής τιτάνου», δηλ. του φωσφορικού ασβεστίου. Μάλιστα, σημειώνει ότι ο «Σχεέλος» έχει επινοήσει από τα οστά να βγάζουν τώρα το φωσφόρο.

Σε ιδιαίτερο κεφάλαιο αναφέρεται στην αναπνοή και την κυκλοφορία του αίματος. Μνημονεύει τα όργανα της αναπνοής, την τραχεία αρτηρία, τους βρόγχους και τους πνεύμονες και ότι οι μύες οι «μεταξύ των πλευρών» και το «διάφραγμα», συμβάλλουν στην πλάτυνση του θώρακος και την είσοδο του αέρος. Σχετικά με το «σκοπό της αναπνοής», σημειώνει πως το αίμα όταν φθάσει στους πνεύμονες είναι κλεισμένο στις αρτηρίες, όπως και ο αέρας στους βρόγχους. Δεν υπάρχει επικοινωνία μεταξύ τους. «Πώς λοιπόν γίνεται η χημική αυτή σύνθεσις» του αέρος με το αίμα; (σελ. 280). Ο Βαρδαλάχος επεξηγεί ότι το οξυγόνο διέρχεται στο αίμα από τα τοιχώματα των αρτηριών και κυψελίδων. Μάλιστα, παραθέτει και σχετικά περάσματα για την κατανόηση και απόδειξη της φυσιολογικής αυτής γνώσης. Σημειώνει ότι σε πείραμα έβαλαν σε μια κύστη φλεβώδες αίμα και σε μια άλλη κύστη οξυγόνο. Τις έφεραν δίπλα δίπλα και το αίμα μεταβλήθηκε σε αρτηριώδες.

Ομοίως, παραθέτει και άλλα πειράματα (σελ. 283) τα οποία αποδεικνύουν ότι το κόκκινο χρώμα του αίματος οφείλεται στο οξυγόνο. «Βάλε αίμα εις την πνευματικήν αντλίαν, ή εις τόπον όπου δεν είναι οξυγόνον, και θέλεις ιδεί, ότι αποκτά μαύρον χρώμα. Εάν δε το βάλλης εις ανοικτόν αέρα, ή μάλλον εις το οξυγόνον, λαμβάνει χρώμα ερυθρόν». Επίσης, αναφέρει και το πείραμα του Jos. Priestly (1733-1804), ο οποίος «έβαλεν αίμα κριού εις οξυγόνον, εις ατμοσφαιρικόν αέρα, και εις άλλους αέρας και είδεν ότι τα πλέον μαύρα μέρη εκοκκίνιζον εις τον ατμοσφαιρικόν αέρα και το χρώμα το κόκκινον ήτον ανάλογον με την ποσότητα του οξυγόνου». Ομοίως, «έβαλεν αίμα εις κύστιν και την άφησεν εις ανοικτόν αέρα. Το μέρος εκείνο όπου ήγγιζε τας πλευράς της κύστεως εκοκκίνισε, το δε λοιπόν έμεινε μαύρον». Σχετικά με την άποψη ότι «η αναπνοή είναι βραδεία καύσις», σημειώνει (σελ. 280) ότι ο αναγνώστης μπορεί να το διαπιστώσει με το ακόλουθο πείραμα: «βάλε εις αγγείον (δηλ. φιάλη) γεμάτον ατμοσφαιρικόν αέρα, αναμμένην λαμπάδα και ζώον εις άλλο τοιούτον αγγείον. Καθ' όσον δαπανάται ο οξυγονικός αήρ, εις το έν αγγείον δια της καύσεως και εις το άλλο δια της αναπνοής, σβύννεται η λαμπάς, και αποθνήσκει το ζώον». Μάλιστα, συνιστά να με-

Μνημονεύει τη ραχίτιδα των παιδιών, που επισυμβαίνει, όπως σημειώνει, από «ελάττωμα του φωσφορικού οξέος», το οποίο είναι συνδεδεμένο με την «τιτανώδη ζωϊκήν γήν», δηλ. το ασβέστιο, τη βάση των οστών. Η ραχίτις, γράφει, θεραπεύεται με την εσωτερική λήψη της «φωσφορικής σόδας», ή «φωσφορικής τιτάνου», δηλ. του φωσφορικού ασβεστίου. Μάλιστα, σημειώνει ότι ο «Σχεέλος» έχει επινοήσει από τα οστά να βγάζουν τώρα το φωσφόρο.

Σε ιδιαίτερο κεφάλαιο αναφέρεται στην αναπνοή και την κυκλοφορία του αίματος. Μνημονεύει τα όργανα της αναπνοής, την τραχεία αρτηρία, τους βρόγχους και τους πνεύμονες και ότι οι μύες οι «μεταξύ των πλευρών» και το «διάφραγμα», συμβάλλουν στην πλάτυνση του θώρακος και την είσοδο του αέρος. Σχετικά με το «σκοπό της αναπνοής», σημειώνει πως το αίμα όταν φθάσει στους πνεύμονες είναι κλεισμένο στις αρτηρίες, όπως και ο αέρας στους βρόγχους. Δεν υπάρχει επικοινωνία μεταξύ τους. «Πώς λοιπόν γίνεται η χημική αυτή σύνθεσις» του αέρος με το αίμα; (σελ. 280). Ο Βαρδαλάχος επεξηγεί ότι το οξυγόνο διέρχεται στο αίμα από τα τοιχώματα των αρτηριών και κυψελίδων. Μάλιστα, παραθέτει και σχετικά περάματα για την κατανόηση και απόδειξη της φυσιολογικής αυτής γνώσης. Σημειώνει ότι σε πείραμα έβαλαν σε μια κύστη φλεβώδες αίμα και σε μια άλλη κύστη οξυγόνο. Τις έφεραν δίπλα δίπλα και το αίμα μεταβλήθηκε σε αρτηριώδες.

Ομοίως, παραθέτει και άλλα πειράματα (σελ. 283) τα οποία αποδεικνύουν ότι το κόκκινο χρώμα του αίματος οφείλεται στο οξυγόνο. «Βάλε αίμα εις την πνευματικήν αντλίαν, ή εις τόπον όπου δεν είναι οξυγόνον, και θέλεις ιδεί, ότι αποκτά μαύρον χρώμα. Εάν δε το βάλλης εις ανοικτόν αέρα, ή μάλλον εις το οξυγόνον, λαμβάνει χρώμα ερυθρόν». Επίσης, αναφέρει και το πείραμα του Jos. Priestley (1733-1804), ο οποίος «έβαλεν αίμα κριού εις οξυγόνον, εις ατμοσφαιρικόν αέρα, και εις άλλους αέρας και είδεν ότι τα πλέον μαύρα μέρη εκοκκίνιζον εις τον ατμοσφαιρικόν αέρα και το χρώμα το κόκκινον ήτον ανάλογον με την ποσότητα του οξυγόνου». Ομοίως, «έβαλεν αίμα εις κύστιν και την άφησεν εις ανοικτόν αέρα. Το μέρος εκείνο όπου ήγγιζε τας πλευράς της κύστεως εκοκκίνισε, το δε λοιπόν έμεινε μαύρον». Σχετικά με την άποψη ότι «η αναπνοή είναι βραδεία καύσις», σημειώνει (σελ. 280) ότι ο αναγνώστης μπορεί να το διαπιστώσει με το ακόλουθο πείραμα: «βάλε εις αγγείον (δηλ. φιάλη) γεμάτον ατμοσφαιρικόν αέρα, αναμμένην λαμπάδα και ζών εις άλλο τοιούτον αγγείον. Καθ' όσον δαπανάται ο οξυγονικός αήρ, εις το έν αγγείον δια της καύσεως

τρηθεί ο αέρας και θα διαπιστωθεί τότε ότι ο «νιτρογονικός αέρας», δηλ. το άζωτο, έμεινε αναλλοίωτος ενώ το οξυγόνο ελαττώθηκε. Επιπλέον, σημειώνει πως «εάν εννωθή το βάρος της καυθείσης λαμπάδος, με το του δαπανηθέντος οξυγονικού αέρος, θέλει είσθαι ακριβώς ίσον με το βάρος του εκτελεσθέντος ανθρακικού οξέος και ύδατος».

Στην περί κυκλοφορίας του αίματος παράγραφο (σελ. 277), αφού περιγράφει τη θέση, το σχήμα της και ότι περιβάλλεται από το «περικάρδιον», αναφέρει τις κοιλότητες της καρδιάς. Αποκαλεί τους κόλπους «ώτα», έχοντας επικοινωνία με την «κοίλην φλέβα» και την «πνευμονικήν φλέβα», και τις κοιλίες «γαστέρες», οι οποίες διαιρούνται με το «μεσόφραγμα», δηλ. το μεσοκοιλιακό διάφραγμα και έχουν επικοινωνία με την «αορτήν αρτηρίαν» και «πνευμονικήν αρτηρίαν».

Περιγράφει την κυκλοφορία του αίματος και σημειώνει πως «ο Αρβέυος (δηλ. ο W. Harvey) έλαβε την δόξαν ως εφευρετής πρώτος της του αίματος κυκλοφορίας, μ' όλον ότι ο μέγας Ιπποκράτης και άλλοι από τους παλαιούς την ε γνώρισαν ως απέδειξεν ο πολυμαθής Δυτένσιος». Μάλιστα, παραθέτει και τον τίτλο του βιβλίου του Γάλλου M.L. Dutens (1730 -1812), *Origine des découvertes attribuées aux modernes*, που πρωτοεκδόθηκε το 1766 και αντίτυπο της 4ης έκδοσης, του 1812, βρίσκεται, με ιδιόχειρη υπογραφή του Ανθίμου Γαζή, στη Βιβλιοθήκη των Μηλεών Πηλίου.

Για το «έμφυτον θερμόν», δηλ. τη δημιουργία της θερμοκρασίας του σώματος, ο Κων. Βαρδαλάχος μνημονεύει (σελ. 284) τις μέχρι τα τέλη του 18^{ου} αιώνας αντιλήψεις του «Άλεις και Βοεραάνιου» (Stephen Hales και H. Boerhaave) ότι το «αίμα αποκτά την θερμότητα όταν περνά δια των πνευμόνων». Στη συνέχεια αναφέρει ότι «πρώτος ο Λαυοϊσιήρος είπεν ότι η θερμότης προέρχεται από τον οξυγονικόν αέρα». Αρχίζει στους πνεύμονες και συνεχίζεται σε όλο το σώμα.

Αναφέρει και τις χρήσεις του οξυγόνου σε παθολογικές καταστάσεις (σελ. 286), όπως όταν «πάσχη δύσπνοιαν ή άλλα πάθη του στήθους», καταγράφοντας του «Φοντάνα» έναν τρόπο «ευκολώτατον δια ν' αναπνεύσωμεν τούτον τον αέρα». Επίσης, «ιατρεύει τους βλαφθέντας από πνιγώδη αέρια» και τα βρέφη που γεννήθηκαν «αδύνατα», δηλ. είχαν αναπνευστικά προβλήματα. Ομοίως, παρατηρεί πως πολλοί ιατροί χρησιμοποιούν το οξυγόνο στη «φθίσιν».

Για μερικά όργανα αναφέρει τα εξής: τα οστά κατά την πρώτη περίο-

και εις το άλλο δια της αναπνοής, σβύννεται η λαμπάς, και αποθνήσκει το ζών». Μάλιστα, συνιστά να μετρηθεί ο αέρας και θα διαπιστωθεί τότε ότι ο «νιτρογονικός αέρας», δηλ. το άζωτο, έμεινε αναλλοίωτος ενώ το οξυγόνο ελαττώθηκε. Επιπλέον, σημειώνει πως «εάν εννωθή το βάρος της καυθείσης λαμπάδος, με το του δαπανηθέντος οξυγονικού αέρος, θέλει είσθαι ακριβώς ίσον με το βάρος του εκτελεσθέντος ανθρακικού οξέος και ύδατος».

Στην περί κυκλοφορίας του αίματος παράγραφο (σελ. 277), αφού περιγράφει τη θέση, το σχήμα της και ότι περιβάλλεται από το «περικάρδιον», αναφέρει τις κοιλότητες της καρδιάς. Αποκαλεί τους κόλπους «ώτα», οι οποίοι έχουν επικοινωνία με την «κοίλην φλέβα» και την «πνευμονικήν φλέβα», και τις κοιλίες «γαστέρες», οι οποίες διαιρούνται με το «μεσόφραγμα», δηλ. το μεσοκοιλιακό διάφραγμα, και έχουν επικοινωνία με την «αορτήν αρτηρίαν» και «πνευμονικήν αρτηρίαν».

Περιγράφει την κυκλοφορία του αίματος και σημειώνει πως «ο Αρβέυος (δηλ. ο W. Harvey) έλαβε την δόξαν ως εφευρετής πρώτος της του αίματος κυκλοφορίας, μ' όλον ότι ο μέγας Ιπποκράτης και άλλοι από τους παλαιούς την εγνώρισαν ως απέδειξεν ο πολυμαθής Δυτένσιος». Μάλιστα, παραθέτει και τον τίτλο του βιβλίου του Γάλλου M.L. Dutens (1730 -1812), *Origine des découvertes attribuées aux modernes*, που πρωτοεκδόθηκε το 1766 και αντίτυπο της 4^{ης} έκδοσης, του 1812, βρίσκεται, με ιδιόχειρη υπογραφή του Ανθίμου Γαζή, στη Βιβλιοθήκη των Μηλεών Πηλίου.

Για το «έμφυτον θερμόν», δηλ. τη δημιουργία της θερμοκρασίας του σώματος, ο Κων. Βαρδαλάχος μνημονεύει (σελ. 284) τις μέχρι τα τέλη του 18^{ου} αιώνα αντιλήψεις του «Άλεις και Βοεραάυιου» (Stephen Hales και H. Boerhaave) ότι το «αίμα αποκτά την θερμότητα όταν περνά δια των πνευμόνων». Στη συνέχεια αναφέρει ότι «πρώτος ο Λαυοϊσιήρος είπεν ότι η θερμότης προέρχεται από τον οξυγονικόν αέρα». Αρχίζει στους πνεύμονες και συνεχίζεται σε όλο το σώμα.

Αναφέρει και τις χρήσεις του οξυγόνου σε παθολογικές καταστάσεις (σελ. 286), όπως όταν «πάσχη δύσπνοϊαν ή άλλα πάθη του στήθους», καταγράφοντας του «Φοντάνα» έναν τρόπο «ευκολώτατον δια ν' αναπνεύσωμεν τούτον τον αέρα». Επίσης, «ιατρεύει τους βλαφθέντας από πνιγώδη αέρια» και τα βρέφη που γεννήθηκαν «αδύνατα», δηλ. είχαν αναπνευστικά προβλήματα. Ομοίως, παρατηρεί πως πολλοί ιατροί χρησιμοποιούν το οξυγόνο στη «φθίσιν».

Για μερικά όργανα αναφέρει τα εξής: τα οστά κατά την πρώτη περίο-

δο της ζωής είναι ως «υμήν» συνιστάμενος από «κόλλαν (gelatin)». Το άλας «φωσφορική τίτανος», δηλ. το φωσφορικό ασβέστιο, προξενεί τη «σκληρότητα και στερεότητα» τους. Αναφέρει ότι τα βρέφη λαμβάνουν το άλας αυτό από το γάλα της μητρός των και από την τροφή. Με την αύξηση του βρέφους εναποτίθεται στους οδόντας, οι οποίοι καταρχάς είναι υμενώδεις, και στη συνέχεια εξέρχονται από τα ούλα.

Τα οστά κατά την αρθρική επιφάνεια τους είναι καλυμμένα με ύλη ομαλή ελαστική λευκή, ονομαζομένη «χόνδρος», που χρησιμεύει στην ομαλή κίνηση τους. Οι μύες είναι «δεμάτια από ίνας, αι οποίαι τελειώνουν εις σύνδεσμον λεγόμενον τέντονα», δια του οποίου ο μυς προσφύεται στα οστά.

Για τα αγγεία του σώματος αναφέρει ότι εκτός των «αιματοφόρων», αρτηριών και φλεβών, υπάρχουν και άλλα «αγγεία διαφανή, τα οποία περιέχουν υγρόν τι. Τούτο μεταφέρεται εις το αίμα των φλεβών», χωρίς όμως να τα χαρακτηρίζει ότι είναι τα λεμφοφόρα αγγεία.

Αναφέρει ότι υπάρχουν και άλλα αγγεία, τα οποία «απορροφούν τον χυλόν από τον στόμαχον και από τα έντερα και τον μεταφέρουν εις την μεγάλην φλέβα πλησίον της καρδιάς», χωρίς πάλι να τα προσδιορίζει ονομαστικά. Είναι τα αποκαλούμενα από άλλους συγγραφείς «γαλακτοφόρα ή χυλοφόρα», τα οποία εκβάλλουν στην υποκλείδιο φλέβα.

Για το δέρμα, γράφει ότι σύγκεται από τρία μέρη «το εκτός κάλυμμα λέγεται επιδερμής», το δεύτερον είναι «υμήν μυξώδης και κελλώδης και εις τους Αιθίοπας μαύρος, λέγεται και δίκτυον του μαλπιχίου», όπου βρίσκεται η αίσθησις της αφής. Το τρίτον λέγεται «κυρίως δέρμα», είναι πυκνότερον και σκληρότερον. Μεταξύ αυτού και των μυών βρίσκεται το «πάχος», δηλ. ο λιπώδης ιστός.

Σχετικά με τη λειτουργία της πέψης σημειώνει ότι οι «διωρισμένοι αδένες» του στομάχου εκκρίνουν τον «γαστρικόν χυμόν», δηλ. το γαστρικό υγρό, για την πέψη των τροφών. Μάλιστα, αναφέρει ότι το γαστρικό υγρό σε κενό στόμαχο ερεθίζει τον υμένα του στομάχου με αποτέλεσμα να «αισθανόμεθα πείναν». Με τη βοήθεια της χολής και «άλλων υγρών», χωρίς να μνημονεύει το παγκρεατικό υγρό, δημιουργείται ο χυλός, ο οποίος απορροφάται από τα χυλοφόρα αγγεία, μεταφέρεται στην καρδιά και μετά στους πνεύμονες όπου, σημειώνει, ότι μεταβάλλεται σε αίμα. Κατ' αυτόν τον τρόπο γίνεται η ανανέωση του αίματος. Ας τονισθεί ότι ο Βαρδαλάχος δεν αναφέρει τα όργανα που μεταφέρουν το χυλό στην υποκλείδιο φλέβα, όπως κάνουν άλλοι συγγραφείς.

δο της ζωής είναι ως «υμήν» συνιστάμενος από «κόλλαν (gelatin)». Το άλας «φωσφορική τίτανος», δηλ. το φωσφορικό ασβέστιο, προξενεί τη «σκληρότητα και στερεότητα» τους. Αναφέρει ότι τα βρέφη λαμβάνουν το άλας αυτό από το γάλα της μητρός των και από την τροφή. Με την αύξηση του βρέφους εναποτίθεται στους οδόντας, οι οποίοι καταρχάς είναι υμενώδεις, και στη συνέχεια εξέρχονται από τα ούλα.

Τα οστά κατά την αρθρική επιφάνειά τους είναι καλυμμένα με ύλη ομαλή ελαστική λευκή, ονομαζομένη «χόνδρος», που χρησιμεύει στην ομαλή κίνησή τους. Οι μύες είναι «δεμάτια από ίνας, αι οποίαι τελειώνουν εις σύνδεσμον λεγόμενον τέντονα», δια του οποίου ο μυς προσφύεται στα οστά.

Για τα αγγεία του σώματος αναφέρει ότι εκτός των «αιματοφόρων», αρτηριών και φλεβών, υπάρχουν και άλλα «αγγεία διαφανή, τα οποία περιέχουν υγρόν τι. Τούτο μεταφέρεται εις το αίμα των φλεβών», χωρίς όμως να τα χαρακτηρίζει ότι είναι τα λεμφοφόρα αγγεία.

Αναφέρει, ακόμη, ότι υπάρχουν και άλλα αγγεία, τα οποία «απορροφούν τον χυλόν από τον στόμαχον και από τα έντερα και τον μεταφέρουν εις την μεγάλην φλέβα πλησίον της καρδιάς», χωρίς πάλι να τα προσδιορίζει ονομαστικά. Είναι τα αποκαλούμενα από άλλους συγγραφείς «γαλακτοφόρα ή χυλοφόρα», τα οποία εκβάλλουν στην υποκλειδίο φλέβα.

Για το δέρμα, γράφει ότι σύγκειται από τρία μέρη, «το εκτός κάλυμμα λέγεται επιδερμής», το δεύτερον είναι «υμήν μυξώδης και κελλώδης και εις τους Αιθίοπας μαύρος, λέγεται και δίκτυον του μαλπιχίου», όπου βρίσκεται η αίσθησις της αφής. Το τρίτον λέγεται «κυρίως δέρμα», είναι πυκνότερον και σκληρότερον. Μεταξύ αυτού και των μυών βρίσκεται το «πάχος», δηλ. ο λιπώδης ιστός.

Σχετικά με τη λειτουργία της πέψης σημειώνει ότι οι «διωρισμένοι αδένες» του στομάχου εκκρίνουν τον «γαστρικόν χυμόν», δηλ. το γαστρικό υγρό, για την πέψη των τροφών. Μάλιστα, αναφέρει ότι το γαστρικό υγρό σε κενό στομάχο ερεθίζει τον υμένα του στομάχου με αποτέλεσμα να «αισθανόμεθα πείναν». Με τη βοήθεια της χολής και «άλλων υγρών», χωρίς να μνημονεύει το παγκρεατικό υγρό, δημιουργείται ο χυλός, ο οποίος απορροφάται από τα χυλοφόρα αγγεία, μεταφέρεται στην καρδιά και μετά στους πνεύμονες όπου, σημειώνει, ότι μεταβάλλεται σε αίμα. Κατ' αυτόν τον τρόπο, γίνεται η ανανέωση του αίματος. Ας τονισθεί ότι ο Βαρδαλάχος δεν αναφέρει τα όργανα που μεταφέρουν το χυλό στην υποκλειδίο φλέβα, όπως κάνουν άλλοι συγγραφείς.

Μνημονεύει (σελ. 131) το «λιθικόν ή ουρικόν» οξύ των ούρων, που δημιουργεί την «λιθίασιν».

Σχετικά με την απολύμανση των διαφόρων χώρων, όπως των νοσοκομείων, δεσμοκτηρίων, μνημονεύει το διάλυμα του Μορβώ, αποτελούμενο από κοινό αλάτι και θειικό οξύ. Αναφέρει ότι οι δημιουργούμενοι από την αντίδραση των ουσιών ατμοί ενούνται με τα «μιάσματα» και τα καταστρέφουν.

Περιγράφει το όργανο της ακοής και παράλληλα, αναφέρει ότι η επικοινωνία μεταξύ της στοματικής κοιλότητας και του έσω ωτός, που την αποκαλεί κοιλότητα του τύμπανου, πραγματοποιείται δια της «Ευσταθίου σάλπιγγος». Μνημονεύει τα τέσσερα ακουστικά οστά «σφύρα, άκμων, αναβολεύς και το περιφερές». Αναφέρει την «ωώδη θύρα», στην οποία εφαρμόζεται η βάση του αναβολέως, και την «στρογγυλή θύρα», η οποία καλύπτεται από μία λεπτή μεμβράνη που εμποδίζει την επικοινωνία του λαβυρίνθου με το κοίλον του τύμπανου. Ας σημειωθεί ότι και σήμερα χρησιμοποιούνται στην ιατρική ορολογία οι όροι ωοειδής και στρογγυλή θύρα.

Η κοιλότητα του «λαβυρίνθου», βρίσκεται στο «ονομαζόμενο υπό των ανατόμων πετρώδες οστούν», όπως αποκαλεί το λιθοειδές οστούν. Αναφέρει τους «ημικυκλοειδείς σωλήνες», και τον «κοχλίαν», καθώς και την κατανομή του ακουστικού νεύρου, το οποίο διαιρείται σε δύο, στο «απαλόν μέρος» και το «σκληρόν», που διανέμεται στον τυμπανικό υμένα και στο έξω ους.

Υποστηρίζει ότι εντός της κοιλότητας του ωτός, για την μεταβίβαση του ακουστικού ερεθίσματος, υπάρχει αέρας και όχι ύδωρ, όπως έγραψε προ ετών ο Άνθιμος Γαζής.

Ως αιτίες «κωφότητος» σημειώνει δύο 1) όταν ο «υμένας του κοχλίου ...κοκκαλωθεί», με αποτέλεσμα να μην είναι δυνατόν να κινηθεί και να καθίσταται κανείς ανίατος κώφωσης και 2) εάν υπάρχει απόφραξη του ακουστικού πόρου. Μάλιστα προτείνει και την δοκιμασία με «ψοφητικόν σώμα εις το στόμα», προκαλώντας το να ηχήσει. Εάν ακουσθεί, τότε, σημειώνει πως ο υμένας του κοχλίου δεν έχει βλάβη.

Αφιερώνει ιδιαίτερο κεφάλαιο στην όραση, όπου περιγράφει την κατασκευή του οφθαλμού, παραθέτοντας και ένα σχετικό ανατομικό ιχνόγραμμα του οφθαλμού. Χρησιμοποιεί τον όρο «βολβό» για τον οφθαλμό.

Αναφέρει τους χιτώνες του βολβού: ο εξωτερικός «κερατοειδής», ο δεύτερος «σκληρωτικός» με την «κόρη του οφθαλμού ή γλήνη» και την «ίριδα». Ο τρίτος είναι ο «χοροειδής» και τέλος, ο «αμφιβληστροειδής».

Μνημονεύει (σελ. 131) το «λιθικόν ή ουρικόν» οξύ των ούρων, που δημιουργεί την «λιθίασιν».

Σχετικά με την απολύμανση των διαφόρων χώρων, όπως των νοσοκομείων, δεσμοτηρίων, μνημονεύει το διάλυμα του Μορβώ, αποτελούμενο από κοινό αλάτι και θειικό οξύ. Αναφέρει ότι οι δημιουργούμενοι από την αντίδραση των ουσιών ατμοί ενούνται με τα «μιάσματα» και τα καταιπνέφρουν.

Περιγράφει το όργανο της ακοής και παράλληλα, αναφέρει ότι η επικοινωνία μεταξύ της στοματικής κοιλότητας και του έσω ωτός, που την αποκαλεί κοιλότητα του τυμπάνου, πραγματοποιείται δια της «Ευσταθίου σάλπιγγος». Μνημονεύει τα τέσσερα ακουστικά οστά «σφύρα, άκμων, αναβολεύς και το περιφερές». Αναφέρει την «ωώδη θύρα», στην οποία εφαρμόζεται η βάση του αναβολέως, και την «στρογγύλη θύρα», η οποία καλύπτεται από μία λεπτή μεμβράνη που εμποδίζει την επικοινωνία του λαβυρίνθου με το κοίλον του τυμπάνου. Ας σημειωθεί ότι και σήμερα χρησιμοποιούνται στην ιατρική ορολογία οι όροι ωοειδής και στρογγύλη θύρα.

Η κοιλότητα του «λαβυρίνθου», βρίσκεται στο «ονομαζόμενο υπό των ανατόμων πετρώδες οστόν», όπως αποκαλεί το λιθοειδές οστόν. Αναφέρει τους «ημικυκλοειδείς σωλήνες», και τον «κοχλίαν», καθώς και την κατανομή του ακουστικού νεύρου, το οποίο διαιρείται σε δύο, στο «απαλόν μέρος» και το «σκληρόν», που διανέμεται στον τυμπανικό υμένα και στο έξω ούς.

Υποστηρίζει ότι εντός της κοιλότητας του ωτός, για τη μεταβίβαση του ακουστικού ερεθίσματος, υπάρχει αέρας και όχι ύδωρ, όπως έγραψε προετών ο Άνθιμος Γαζής.

Ως αιτίες «κωφότητος» σημειώνει δύο: 1) όταν ο «υμένος του κοχλίου ...κοκκαλωθεί», με αποτέλεσμα να μην είναι δυνατόν να κινηθεί και να καθίσταται κανείς ανάτος κώφωσης και 2) εάν υπάρχει απόφραξη του ακουστικού πόρου. Μάλιστα προτείνει και τη δοκιμασία με «ψοφητικόν σώμα εις το στόμα», προκαλώντας το να ηχήσει. Εάν ακουσθεί, τότε, σημειώνει πως ο υμένος του κοχλίου δεν έχει βλάβη.

Αφιερώνει ιδιαίτερο κεφάλαιο στην όραση, όπου περιγράφει την κατασκευή του οφθαλμού, παραθέτοντας και ένα σχετικό ανατομικό ιχνόγραμμα του οφθαλμού. Χρησιμοποιεί τον όρο «βολβός» για τον οφθαλμό.

Αναφέρει τους χιτώνες του βολβού: ο εξωτερικός «κερατοειδής», ο δεύτερος «σκληρωτικός» με την «κόρη του οφθαλμού ή γλήνη» και την «ίριδα». Ο τρίτος είναι ο «χοροειδής» και τέλος, ο «αμφιβληστροειδής».

Το περιεχόμενο του βολβού αποκαλείται «υδατώδες υγρόν», ο φακός «κρυστάλλινος χυμός» και τέλος, το «υελώδες υγρόν».

Αναφέρεται στην παθολογική κατάσταση του καταρράκτου και της θεραπείας του, δια της αφαίρεσης του φακού. Μάλιστα, σημειώνει ότι «η καλλιωτέρα θεραπεία είναι να κοπή με το ψαλλίδιον ο κερατοειδής χιπόν εις το τρίτον αυτού και να εκβληθή με τελειότητα ο κρυστάλλινος χυμός».

Δημ. Καραμπερόπουλος, «Η αποδοχή της ευρωπαϊκής ιατρικής επιστήμης μέσω...», σελ. 331-332, 334-335, 338-344.

1. Αντωνίου Στρατηγού, *Διδασκαλία Θεωρηκοπρακτική περί των πυρετών*, Βενετία 1745.

Είναι μετάφραση από τα ιταλικά του συγγράμματος του Ιωάννου Δομινίκου Σαντορίνου αρχιάτρου και ανατομικού (Giovanni Domenico Santorini, 1681 -1737), ονομαστού καθηγητού ανατόμου, ο οποίος μεταξύ των άλλων περιέγραψε, και φέρει το όνομα του, τον επικουρικό παγκρεατικό πόρο. Ο τίτλος του ιταλικού βιβλίου είναι *Istruzione intorno alle feбри, Venetia 1734*.

Ο λόγιος Αντώνιος Στρατηγός (1691;-1758), όπως σημειώνει και στον πρόλογο του «Τω φιλομαθεί αναγιγνώσκοντι ευ πράττειν», μετέφρασε το βιβλίο αυτό «εις την κοινήν απλήν γλώσσαν» για να ωφελήσει το «Γένος του» σχετικά με το σοβαρό νοσολογικό πρόβλημα των πυρετών, που μάστιζε και την Ελλάδα. Μάλιστα, παρατηρεί ότι «ανάμεσα εις τόσα ιατρικά βιβλία, οπού καθημερινά τυπώνονται εδώ και εις άλλους τόπους, μου εφάνη αρεστή πολλά και αρμόδιος εις τον σκοπόν μου εκείνη η διδασκαλία περί των πυρετών». Σημειώνει ότι παρακινήθηκε «εις τέτοιον έργον κοινής ωφελείας από την μεγάλην επιθυμίαν πολλών ευγενών σπουδαίων», μνημονεύοντας τον εκ Κεφαλληνίας Ιωάννη Βαπτιστή Χαρβούρη (1722-1801) και το Δόκτορα Γεώργιο Μορμόρη (-1790) «νέων όντως μεγίστης προσδοκίας εις την ιατρικήν επιστήμην».

Ακόμη, παρατηρεί ότι στο κείμενο του χρησιμοποιήσε «πολλάς ελληνικάς λέξεις και άλλοτε ακόμη ιταλικάς» και τούτο διότι αναγκάσθηκε να τις μεταχειρισθεί για τη «μεγάλη στενοχωρία του απλού ιδιώματος» και τη «συγχυσιμένη ονομασία των παθών, των ιαμάτων και των φυτών», από την έλλειψη, δηλαδή, ελληνικής ιατρικής ορολογίας. Στην έκδοση του, ο Στρατηγός προσέθεσε ακόμη «την Αγγελικήν σύνθεσιν, τόσον ωφέλιμον δια τους όξεις πυρετούς», «μίαν βραχείαν είδησιν της ζυγοστατικής και των μέτρων» καθώς και έναν «Κατάλογον των εκλεκτοτέρων και ολιγώτερον δαπανηρών ιαμάτων». Εντύπωση προκαλεί το ότι ο μεταφραστής, στο διαφωτιστικό του αυτό έργο ενδιαφέρεται και για το χαμηλό κόστος της θεραπείας των συμπατριωτών του.

Το περιεχόμενο του βολβού αποκαλείται «υδατώδες υγρόν», ο φακός «κρυστάλλινος χυμός» και τέλος, το «υελώδες υγρόν».

Αναφέρεται στην παθολογική κατάσταση του καταρράκτου και της θεραπείας του, δια της αφαίρεσης του φακού. Μάλιστα, σημειώνει ότι «η καλλιωτέρα θεραπεία είναι να κοπή με το ψαλλίδιον ο κερατοειδής χιτών εις το τρίτον αυτού και να εκβληθῇ με τελειότητα ο κρυστάλλινος χυμός».

ΙΙ. Αντωνίου Στρατηγού, Διδασκαλία Θεωρητικοπρακτική περί των πυρετών, Βενετία 1745.

Είναι μετάφραση από τα ιταλικά του συγγράμματος του Ιωάννου Δομινίκου Σαντορίνου αρχιάτρου και ανατομικού (Giovanni Domenico Santorini, 1681 -1737), ονομαστού καθηγητού ανατόμου, ο οποίος μεταξύ των άλλων περιέγραψε, και φέρει το όνομά του, τον επικουρικό παγκρεατικό πόρο. Ο τίτλος του ιταλικού βιβλίου είναι *Istruzione intorno alle febbri, Venetia 1734*.

Ο λόγιος Αντώνιος Στρατηγός (1691;-1758), όπως σημειώνει και στον πρόλογό του «Τω φιλομαθεί αναγιγνώσκοντι ευ πράττειν», μετέφρασε το βιβλίο αυτό «εις την κοινήν απλήν γλώσσαν» για να ωφελήσει το «Γένος του» σχετικά με το σοβαρό νοσολογικό πρόβλημα των πυρετών, που μάστιζε και την Ελλάδα. Μάλιστα, παρατηρεί ότι «ανάμεσα εις τόσα ιατρικά βιβλία, οπου καθημερινά τυπώνονται εδώ και εις άλλους τόπους, μου εφάνη αρεστή πολλά και αρμόδιος εις τον σκοπόν μου εκείνη η διδασκαλία περί των πυρετών». Σημειώνει ότι παρακινήθηκε «εις τέτοιον έργον κοινής ωφελείας από την μεγάλην επιθυμίαν πολλών ευγενών σπουδαιών», μνημονεύοντας τον εκ Κεφαλληνίας Ιωάννη Βαπτιστή Χαρβούρη (1722-1801) και το Δόκτορα Γεώργιο Μορμόρη (;-1790) «νέων όντως μεγίστης προσδοκίας εις την ιατρικήν επιστήμην».

Ακόμη, παρατηρεί ότι στο κείμενό του χρησιμοποίησε «πολλάς ελληνικάς λέξεις και άλλοτε ακόμη ιταλικάς» και τούτο διότι αναγκάστηκε να τις μεταχειρισθεί για τη «μεγάλη στενοχωρία του απλού ιδιώματος» και τη «συγχυσμένη ονομασία των παθών, των ιαμάτων και των φνυτών», από την έλλειψη, δηλαδή, ελληνικής ιατρικής ορολογίας. Στην έκδοσή του, ο Στρατηγός προσέθεσε ακόμη «την Αγγελικήν σύνθεσιν, τόσον ωφέλιμον δια τους οξείς πυρετούς», «μίαν βραχείαν είδησιν της ζυγοστατικής και των μέτρων» καθώς και έναν «Κατάλογον των εκλεκτοτέρων και ολιγότερον δαπανηρών ιαμάτων». Εντύπωση προκαλεί το ότι ο μεταφραστής, στο διαφωτιστικό του αυτό έργο ενδιαφέρεται και για το χαμηλό κόστος της θεραπείας των συμπατριωτών του.

5. Γεωργίου Βεντότη, *Αυνανισμού επίτομη, ήτις περιέχει τα διάφορα πάθη και τας αρρωστίας, οπού γεννώνται από τας ασελγείς και ακόλαστους ηδονάς και μάλιστα από την επάρατον και φθοροποιόν πράξιν της μαλακίας*, Βενετία 1777.

Μεταφράσθηκε από τα γαλλικά στην «ημετέραν απλήν διάλεκτον», από τον Γεώργιο Βεντότη (1757-1795), όπως αναφέρεται από τον Γεώργιο Ζαβίρα και τον Λόγιο Ερμή. Ο τίτλος του γαλλικού πρωτοτύπου είναι: *L' Onanisme ou dissertation physique sur les maladies produites par la masturbation...* Lausanne 1760. Γίνεται μνεία εκτός των άλλων και του εμβολιασμού κατά της ευλογιάς «το κέντρισμα της ευλογιάς», όπως αναφέρεται ο ευλογιασμός, για τον οποίο μάλιστα ο Τισσό είχε γράψει και βιβλίο με τίτλο *L' inoculation Justifiée*, Lausanne 1754.

6. Γεωργίου Βεντότη, *Νουθεσίαι εις τον λαόν εις διαφύλαξιν της σωματικής υγείας πάνν ωφέλιμοι*, Βενετία 1780.

Εκδόθηκε σε δύο τόμους «εις την απλήν των Ελλήνων φράσιν ... εις κοινήν ωφέλειαν», μεταφρασμένο από τα ιταλικά, όπου το βιβλίο του Τισσό γνώρισε πολλές επανεκδόσεις με πρόσφατη, πριν από την ελληνική έκδοση, στα 1774. Στην αρχή του πρώτου τόμου γίνεται αναφορά στις «*αιτίαις των πλέον συχνών αρρωστιών του λαού*», καταπολεμώντας αρκετές δεισιδαιμονίες που τότε επικρατούσαν. Στη συνέχεια, καταχωρίζονται οι σύγχρονες απόψεις για τις πιο συχνές παθήσεις, καθώς και οι τρόποι θεραπείας τους, παραθέτοντας και τις διάφορες συνταγές των φαρμάκων στο τέλος του δευτέρου τόμου.

Ας σημειωθεί ότι στο βιβλίο αυτό καταγράφεται η διαγνωστική μέθοδος της επικρούσεως για τον εντοπισμό του αποστήματος στον πνεύμονα, που είχε παρουσιασθεί από τον Βιεννέζο ιατρό Leopold Auenbrugger (1722-1809) στο δημοσίευμα του *Inventum novum* (Νέα ανακάλυψις, 1761). Χαρακτηριστικά σημειώνεται ότι «όπου είναι το απόστημα ο κτύπος είναι ξηρός και κουφός ωσάν να εκτυπείτο ένα κομμάτι κρέας, εις καιρόν οπού κτυπώντας εις άλλο μέρος, ο κτύπος δυνατός ωσάν να εκτυπείτο μία κασσέλα».

Στο βιβλίο του Βεντότη γίνεται αναφορά στον εμβολιασμό κατά της ευλογιάς με τη μέθοδο του ευλογιασμού, ο οποίος, ας σημειωθεί, προτάθηκε από τους Έλληνες ιατρούς Ιάκωβο Πυλαρινό και Εμμανουήλ Τιμώνη στις αρχές του 18ου αι. Ακόμη, καταχωρίζεται ειδικό κεφάλαιο κατά των «*κυκλοφόρων ήτοι τζαζλατάνων*», που ήταν αληθινή πληγή εξαπατώντας το λαό, με αποτέλεσμα να κινδυνεύει η υγεία και η ζωή του.

12.1. Γεωργίου Βεντότη, Αυνανισμού επιτομή, ήτις περιέχει τα διάφορα πάθη και τας αρρωστίας, οπού γεννώνται από τας ασελγείς και ακολάστους ηδονάς και μάλιστα από την επάρατον και φθοροποιόν πράξιν της μαλακίας, Βενετία 1777.

Μεταφράσθηκε από τα γαλλικά στην «ημετέραν απλήν διάλεκτον», από τον Γεώργιο Βεντότη (1757-1795), όπως αναφέρεται από τον Γεώργιο Ζαβίρα και τον Λόγιο Ερμή. Ο τίτλος του γαλλικού πρωτοτύπου είναι: *L' Onanisme ou dissertation physique sur les maladies produites par la masturbation...* Lausanne 1760. Γίνεται μνεία εκτός των άλλων και του εμβολιασμού κατά της ευλογιάς «το κέντρισμα της ευλογιάς», όπως αναφέρεται ο ευλογιασμός, για τον οποίο μάλιστα ο Τισσό είχε γράψει και βιβλίο με τίτλο *L' inoculation justifiée*, Lausanne 1754.

12.2. Γεωργίου Βεντότη, Νουθεσίαι εις τον λαόν εις διαφύλαξιν της σωματικής υγείας πάνν ωφέλιμοι, Βενετία 1780.

Εκδόθηκε σε δύο τόμους «εις την απλήν των Ελλήνων φράσιν ... εις κοινήν ωφέλειαν», μεταφρασμένο από τα ιταλικά, όπου το βιβλίο του Τισσό γνώρισε πολλές επανεκδόσεις με πρόσφατη, πριν από την ελληνική έκδοση, στα 1774. Στην αρχή του πρώτου τόμου γίνεται αναφορά στις «αιτίαις των πλέον συχνών αρρωστιών του λαού», καταπολεμώντας αρκετές δεισιδαιμονίες που τότε επικρατούσαν. Στη συνέχεια, καταχωρίζονται οι σύγχρονες απόψεις για τις πιο συχνές παθήσεις, καθώς και οι τρόποι θεραπείας τους, παραθέτοντας και τις διάφορες συνταγές των φαρμάκων στο τέλος του δευτέρου τόμου.

Ας σημειωθεί ότι στο βιβλίο αυτό καταγράφεται η διαγνωστική μέθοδος της επικρούσεως για τον εντοπισμό του αποστήματος στον πνεύμονα, που είχε παρουσιασθεί από τον Βιεννέζο ιατρό Leopold Auenbrugger (1722-1809) στο δημοσίευμά του *Inventum novum* (Νέα ανακάλυψις, 1761). Χαρακτηριστικά σημειώνεται ότι «όπου είναι το απόστημα ο κτύπος είναι ξηρός και κουφός ωσάν να εκτυπείτο ένα κομμάτι κρέας, εις καιρόν οπού κτυπώντας εις άλλο μέρος, ο κτύπος δυνατός ωσάν να εκτυπείτο μία κασσέλα».

Στο βιβλίο του Βεντότη γίνεται αναφορά στον εμβολιασμό κατά της ευλογιάς με τη μέθοδο του ευλογιασμού, ο οποίος, ας σημειωθεί, προτάθηκε από τους Έλληνες ιατρούς Ιάκωβο Πυλαρινό και Εμμανουήλ Τιμώνη στις αρχές του 18^{ου} αι. Ακόμη, καταχωρίζεται ειδικό κεφάλαιο κατά των «κυκλοφόρων ήτοι τζαρλατάνων», που ήταν αληθινή πληγή εξαπατώντας το λαό, με αποτέλεσμα να κινδυνεύει η υγεία και η ζωή του.

12. Κηρύκου Χαιρέτου, *Εγχειρίδιον της των ζώων οικονομίας. Τοντέστιν η περί ανθρώπους και περί τα άλογα ζώα αιτία του ζην*, Βενετία 1798.

Το βιβλίο του Κήρ. Χαιρέτη (1756-1841), που αναφέρεται στην ανατομία και φυσιολογία των τριών συστημάτων του οργανισμού - αναπνευστικού, πεπτικού και κυκλοφορικού - είχε την αποδοχή αξιόλογων καθηγητών, του Ιωάννη Χαρβούρη (1722-1801), καθηγητή της «Πρακτικής θεραπείας» στο Τορίνο και Παρίσι, του Μάρκου Χαρβούρη (1731-1808), καθηγητή της Χημείας στην Πάδοβα και του Βικέντιου Μαλακάρνε (V. Malacarne, 1744-1816), καθηγητή της Χειρουργικής στην Πάδοβα. Μάλιστα, όπως σημειώνεται στον πρόλογο, οι καθηγητές αυτοί είχαν συστήσει στο συγγραφέα να το μεταφράσει και να το τυπώσει και στα ιταλικά. Το Εγχειρίδιον της των ζώων οικονομίας του Κήρυκου Χαιρέτη περιέχει τις τότε γνώσεις φυσιολογίας των τριών συστημάτων, αναπνευστικού, πεπτικού και κυκλοφορικού, και θα πρέπει να θεωρείται, όπως έχει υποστηριχθεί, ως το πρώτο «εγχειρίδιο φυσιολογίας» στα ελληνικά για τα ανωτέρω συστήματα κατά την προεπαναστική εποχή.

13. Γεωργίου Χρυσοβελόνη, *Ομιλία φυσιολογική*, Βιέννη 1802.

Το ιατρικό αυτό βιβλίο του εκ Χίου ιατρού Γ. Χρυσοβελόνη είναι μια συνοπτική μελέτη για το «νευρικό σύστημα», όρος που μάλλον στο βιβλίο αυτό πρωτοχρησιμοποιήθηκε, όπως και ο όρος «συζυγία εγκεφαλικών νεύρων», και οι οποίοι έκτοτε καθιερώθηκαν στην ελληνική ιατρική ορολογία.

14. *Διδασκαλία παραινετική περί της χρήσεως της δαμαλίδος*, Βιέννη 1805.

Η νέα επιστημονική γνώση περί χρησιμοποίησεως του εμβολιασμού κατά της ευλογιάς, που ανακοινώθηκε στα 1798, γίνεται γρήγορα αποδεκτή στον ελληνικό χώρο. Μάλιστα, έξι χρόνια μετά τη δημοσίευση της εργασίας του Ed. Jenner (1749-1823) για την αποτελεσματικότητα του δαμαλισμού δημοσιεύεται στα ελληνικά το βιβλίο *Διδασκαλία παραινετική περί της χρήσεως της δαμαλίδος ... και η κατ' αυτήν διατριβή του εξοχωτάτου ιατροφιλοσόφου κυρίου Λονδοβίκου Καρένου*, σημειώνοντας πως εκδίδεται το βιβλίο «προς κοινήν ωφέλειαν».

Στο πρώτο μέρος του βιβλίου καταχωρίζονται οι παραινέσεις «λογί-ου ανδρός», όπως παρατηρεί ο ιατρός Σοφοκλής Οικονόμου, για να εμβολιάσουν όλοι οι γονείς τα παιδιά τους με το σωτήριο εμβόλιο του δα-

13. Κηρύκου Χαιρέτου, Εγχειρίδιον της των ζώων οικονομίας. Τουτέστιν η περί ανθρώπους και περί τα άλογα ζώα αιτία του ζήν, Βενετία 1798.

Το βιβλίο του Κήρ. Χαιρέτη (1756-1841), που αναφέρεται στην ανατομία και φυσιολογία των τριών συστημάτων του οργανισμού - αναπνευστικού, πεπτικού και κυκλοφορικού - είχε την αποδοχή αξιόλογων καθηγητών, του Ιωάννη Χαρβούρη (1722-1801), καθηγητή της «Πρακτικής θεραπείας» στο Τορίνο και το Παρίσι, του Μάρκου Χαρβούρη (1731-1808), καθηγητή της Χημείας στην Πάδοβα και του Βικέντιου Μαλακάρνε (V. Malacarne, 1744-1816), καθηγητή της Χειρουργικής στην Πάδοβα. Μάλιστα, όπως σημειώνεται στον πρόλογο, οι καθηγητές αυτοί είχαν συστήσει στο συγγραφέα να το μεταφράσει και να το τυπώσει και στα ιταλικά. Το Εγχειρίδιον της των ζώων οικονομίας του Κήρυκου Χαιρέτη περιέχει τις τότε γνώσεις φυσιολογίας των τριών συστημάτων, αναπνευστικού, πεπτικού και κυκλοφορικού, και θα πρέπει να θεωρείται, όπως έχει υποστηριχθεί, ως το πρώτο «εγχειρίδιο φυσιολογίας» στα ελληνικά για τα ανωτέρω συστήματα κατά την προεπαναστική εποχή.

14. Γεωργίου Χρυσοβελόνη, Ομιλία φυσιολογική, Βιέννη 1802.

Το ιατρικό αυτό βιβλίο του εκ Χίου ιατρού Γ. Χρυσοβελόνη είναι μια συνοπτική μελέτη για το «νευρικό σύστημα», όρος που μάλλον στο βιβλίο αυτό πρωτοχρησιμοποιήθηκε, όπως και ο όρος «συζυγία εγκεφαλικών νεύρων», και οι οποίοι έκτοτε καθιερώθηκαν στην ελληνική ιατρική ορολογία.

15. Διδασκαλία παραινετική περί της χρήσεως της δαμαλίδος, Βιέννη 1805.

Η νέα επιστημονική γνώση για τη χρησιμοποίηση του εμβολιασμού κατά της ευλογιάς, που ανακοινώθηκε στα 1798, γίνεται γρήγορα αποδεκτή στον ελληνικό χώρο. Μάλιστα, έξι χρόνια μετά τη δημοσίευση της εργασίας του Ed. Jenner (1749-1823) για την αποτελεσματικότητα του δαμαλισμού δημοσιεύεται στα ελληνικά το βιβλίο «Διδασκαλία παραινετική περί της χρήσεως της δαμαλίδος ... και η κατ' αυτήν διατριβή του εξοχωτάτου ιατροφιλοσόφου κυρίου Λουδοβίκου Καρένου», σημειώνοντας πως εκδίδεται το βιβλίο «προς κοινήν ωφέλειαν».

Στο πρώτο μέρος του βιβλίου καταχωρίζονται οι παραινέσεις «λογίου ανδρός», όπως παρατηρεί ο ιατρός Σοφοκλής Οικονόμου, για να εμβολιάσουν όλοι οι γονείς τα παιδιά τους με το σωτήριο εμβόλιο του δαμαλισμού

μαλισμού και να τα σώσουν από τη φοβερή ασθένεια της ευλογιάς. Στο δεύτερο μέρος γίνεται αναφορά στον τρόπο του εμβολιασμού και τις εκδηλώσεις που προκαλεί τοπικά και γενικά στον οργανισμό. Καταχωρίζεται επίσης κείμενο του ιατρού Καρένου (L. Careno, 1766-1810), από τους πρώτους θιασώτες της νέας μεθόδου του δαμαλισμού, ο οποίος μάλιστα είχε μεταφράσει στα λατινικά, ένα χρόνο μετά την αρχική αγγλική έκδοση, την εργασία του Ed. Jenner, γνωστοποιώντας έτσι στην Ευρώπη την νέα μέθοδο του δαμαλισμού για την προστασία των παιδιών από την ευλογιά.

Μάλιστα, για να πεισθεί ο Έλληνας αναγνώστης για την ωφέλεια από την εφαρμογή του εμβολιασμού με το υγρό από τις φλύκταινες των αγελάδων, δημοσιεύεται και ένας στατιστικός πίνακας με τον αριθμό παιδιών που πέθαναν από ευλογιά στην πόλη της Βιέννης, πριν και μετά την εφαρμογή του δαμαλισμού. Αντικειμενικά πλέον, δείχνεται η σημαντική μείωση των θανάτων παιδιών από την ευλογιά μετά την εφαρμογή, το 1800, του δαμαλισμού. Ο στατιστικός αυτός πίνακας θα πρέπει να θεωρηθεί από τους πρώτους ιατρικούς στατιστικούς πίνακες της προεπαναστατικής εποχής.

17. Γεωργίου Κοζάκη Τυπάλδου, *Διατριβή περί των εν γένει χολερικών πυρετών*, Παρίσι 1815.

Η διδακτορική διατριβή του (Ιωάννου Σεραφείμ παρουσιάστηκε στους καθηγητές της Ιατρικής Σχολής του Παρισιού, όπου μεταξύ αυτών ήταν και οι διάσημοι Ph. Pinel (1745-1826) και J.-N. Corvisarti (1755-1821). Κυκλοφόρησε στα 1815 με τίτλο *Dissertation sur les fièvres bilieuses en général*, και στη συνέχεια μεταφράστηκε στα ελληνικά από τον Γεώργιο Κοζάκη Τυπάλδο (1790-1867), φοιτητή τότε στην ίδια Σχολή. Μάλιστα, σημειώνει στον πρόλογο του ότι μετέφρασε στα ελληνικά την αξιολογή αυτή διατριβή διότι πολύ λίγοι γνωρίζουν γαλλικά για να μάθουν όσα επιστημονικά γράφει ο Σεραφείμ στην διατριβή του για τους χολερικούς πυρετούς. Έτσι, οι επιστημονικές ιατρικές γνώσεις την ίδια χρονιά μεταφέρονται στον ελληνικό χώρο.

Ο Τυπάλδος, ωστόσο, απευθυνόμενος στον αναγνώστη παρατηρεί, σχετικά με τα κείμενα του, πως δεν θα πρέπει να περιμένει «την κομπόχητα νεωτέρων συγγραφέων, και μάλιστα εκείνην ήτις αφθονεί εις τον περιφανή συγγραφέα των αυτοσχεδίων στοχασμών, του οποίου η φιλία και αι σοφαί συμβουλαί μοι είναι τοσούτοι ωφέλιμοι», εννοώντας, προφανώς, τον ιατρό Αδαμάντιο Κοραή.

και να τα σώσουν από τη φοβερή ασθένεια της ευλογιάς. Στο δεύτερο μέρος γίνεται αναφορά στον τρόπο του εμβολιασμού και τις εκδηλώσεις που προκαλεί τοπικά και γενικά στον οργανισμό. Καταχωρίζεται επίσης κείμενο του ιατρού Καρένου (L. Careno, 1766-1810), από τους πρώτους θιασώτες της νέας μεθόδου του δαμαλισμού, ο οποίος μάλιστα είχε μεταφράσει στα λατινικά, ένα χρόνο μετά την αρχική αγγλική έκδοση, την εργασία του Ed. Jenner, γνωστοποιώντας έτσι στην Ευρώπη τη νέα μέθοδο του δαμαλισμού για την προστασία των παιδιών από την ευλογιά.

Μάλιστα, για να πεισθεί ο Έλληνας αναγνώστης για την ωφέλεια από την εφαρμογή του εμβολιασμού με το υγρό από τις φλύκταινες των αγελάδων, δημοσιεύεται και ένας στατιστικός πίνακας με τον αριθμό παιδιών που πέθαναν από ευλογιά στην πόλη της Βιέννης, πριν και μετά την εφαρμογή του δαμαλισμού. Αντικειμενικά πλέον, δείχνεται η σημαντική μείωση των θανάτων παιδιών από την ευλογιά μετά την εφαρμογή, το 1800, του δαμαλισμού. Ο στατιστικός αυτός πίνακας θα πρέπει να θεωρηθεί από τους πρώτους ιατρικούς στατιστικούς πίνακες της προεπαναστατικής εποχής.

16.1. Γεωργίου Κοζάκη Τυπάλδου, Διατριβή περί των εν γένει χολερικών πυρετών, Παρίσι 1815.

Η διδακτορική διατριβή του (Ιωάννου Σεραφείμ παρουσιάστηκε στους καθηγητές της Ιατρικής Σχολής του Παρισιού, όπου μεταξύ αυτών ήταν και οι διάσημοι Ph. Pinel (1745-1826) και J.-N. Corvisart (1755-1821). Κυκλοφόρησε στα 1815 με τίτλο *Dissertation sur les fièvres bilieuses en général*, και στη συνέχεια μεταφράστηκε στα ελληνικά από τον Γεώργιο Κοζάκη Τυπάλδο (1790-1867), φοιτητή τότε στην ίδια Σχολή. Μάλιστα, σημειώνει στον πρόλογό του ότι μετέφρασε στα ελληνικά την αξιολογή αυτή διατριβή διότι πολύ λίγοι γνωρίζουν γαλλικά για να μάθουν όσα επισημονικά γράφει ο Σεραφείμ στην διατριβή του για τους χολερικούς πυρετούς. Έτσι, οι επιστημονικές ιατρικές γνώσεις την ίδια χρονιά μεταφέρονται στον ελληνικό χώρο.

Ο Τυπάλδος, ωστόσο, απευθυνόμενος στον αναγνώστη παρατηρεί, σχετικά με τα κείμενά του, πως δεν θα πρέπει να περιμένει "την κομψότητα νεωτέρων συγγραφέων, και μάλιστα εκείνην ήτις αφθονεί εις τον περιφανή συγγραφέα των αυτοσχεδίων στοχασμών, του οποίου η φιλία και αι σοφαί συμβουλαί μοι είναι τοσούτοι ωφέλιμοι", εννοώντας, προφανώς, τον ιατρό Αδαμάντιο Κοραή.

18. Γεωργίου Κοζάκη Τυπάλδου, *Περί του καθαρισμού του αέρος δια του αλίκωαυ οξέος*, Βιέννη 1815 (Καραμπερόπουλος, 1994).

Ο Γ. Κ. Τυπάλδος καταχώρισε το κείμενο αυτό στο τέλος της διατριβής του Ι. Σεραφείμ, «Περί χολερικών πυρετών», που μετέφρασε στα 1815, με σκοπό να προσφέρει τις καινούργιες γνώσεις για την προστασία από τη μεγάλη μάστιγα της εποχής, την πανώλη. Με το κείμενο αυτό γίνεται αποδεκτή η επιστημονική θέση του Γάλλου ονομαστού χημικού L. B. Guyton de Morveau (1737-1816), για τη χρησιμοποίηση των ατμών, του «αλίκωαυ οξέος», δηλ. του υδροχλωρικού οξέος, από τις χημικές αντιδράσεις ουσιών στην απολύμανση διαφόρων χώρων και την προστασία έτσι από την πανώλη, που δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά στα 1773, με τίτλο *Nouveau moyen de purifier une masse d' air infectée*.

Μάλιστα, όπως αναφέρει ο Τυπάλδος, η μέθοδος αυτή του καθαρισμού του αέρος από τα «μιάσματα» είχε μεγάλη απήχηση στους επιστημονικούς κύκλους, με αποτέλεσμα «άπασαι αι σοφαί εταιρείαι της Ευρώπης» εξέλεξαν τον Guyton de Morveau μέλος τους. Ας σημειωθεί ότι ο Τυπάλδος υποστηρίζει τις θέσεις του με την παράθεση βιβλιογραφικών στοιχείων, ώστε να γίνουν αποδεκτά τα όσα προτείνει.

Για την εφαρμογή της προφυλακτικής αυτής μεθόδου συνιστά, εκτός από την «πατρική προτροπή» του Πατριάρχη, και τη βοήθεια της κρατικής εξουσίας, την «προσταγή της κραταιός Οθωμανικής αυλής ίνα γένηται ο αλικός καπνισμός γενικός εις τα εργαστήρια, εις τας εκκλησίας, εις τας αυλάς... και εις πάντα τόπον ένθα υπάρχει υποψία μολυσμού».

19. Πέτρου Ηπότη, *Λοιμολογία ή περί της πανώλης προφυλάξεως και εξολοθρεύσεως αυτής*, Βιέννη 1816.

Ο ιατρός Πέτρος Ηπότης (1795-1861) ανακηρύχθηκε διδάκτωρ στη Βιέννη στα 1816, και την ίδια χρονιά δημοσίευσε στα ελληνικά το θέμα της διατριβής του για την πανώλη, της οποίας οι επιδημίες ήταν συχνές στον ελληνικό χώρο. Με συστηματικό τρόπο παρουσιάζει πρώτα την ιστορία της πανώλης και στη συνέχεια αναφέρεται στην αιτία, τις εκδηλώσεις, τη θεραπεία και την πρόληψη. Μάλιστα, παραθέτει και τα ονόματα 664 συγγραφέων, που είχαν γράψει για την πανώλη, χωρίς όμως τους τίτλους των μελετών τους, γιατί όπως παρατηρεί, δεν ήθελε να γίνει ογκώδες το βιβλίο του. Στη μελέτη του καταχωρίζονται οι τελευταίες γνώσεις περί πανώλους, που είχαν και την έγκριση των καθηγητών της Ιατρικής Σχολής της Βιέννης, και έτσι μεταφέρονται στον ελληνικό χώρο την ίδια χρονιά.

Ας σημειωθεί ότι ο Ηπότης στον πρόλογο του συνιστά όπως «η καθα-

16.2. Γεωργίου Κοζάκη Τυπάλδου, Περί του καθαρισμού του αέρος δια του αλικού οξέος, Βιέννη 1815 (*Καραμπερόπουλος, 1994*).

Ο Γ. Κ. Τυπάλδος καταχώρησε το κείμενο αυτό στο τέλος της διατριβής του Ι. Σεραφεΐμ, «Περί χολερικών πυρετών», που μετέφρασε στα 1815, με σκοπό να προσφέρει τις καινούργιες γνώσεις για την προστασία από τη μεγάλη μάστιγα της εποχής, την πανώλη. Με το κείμενο αυτό γίνεται αποδεκτή η επιστημονική θέση του Γάλλου ονομαστού χημικού L.B. Guyton de Morveau (1737-1816), για τη χρησιμοποίηση των ατμών, του «αλικού οξέος», δηλ. του υδροχλωρικού οξέος, από τις χημικές αντιδράσεις ουσιών στην απολύμανση διαφόρων χώρων και την προστασία έτσι από την πανώλη, που δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά στα 1773, με τίτλο *Nouveau moyen de purifier une masse d' air infectée*.

Μάλιστα, όπως αναφέρει ο Τυπάλδος, η μέθοδος αυτή του καθαρισμού του αέρος από τα «μιάσματα» είχε μεγάλη απήχηση στους επιστημονικούς κύκλους, με αποτέλεσμα «άπασαι αι σοφαί εταιρείαι της Ευρώπης» να εκλέξουν τον Guyton de Morveau μέλος τους. Ας σημειωθεί ότι ο Τυπάλδος υποστηρίζει τις θέσεις του με την παράθεση βιβλιογραφικών στοιχείων, ώστε να γίνουν αποδεκτά τα όσα προτείνει.

Για την εφαρμογή της προφυλακτικής αυτής μεθόδου συνιστά, εκτός από την «πατρική προτροπή» του πατριάρχη, και τη βοήθεια της κρατικής εξουσίας, την «προσταγή της κραταιάς Οθωμανικής αυλής ίνα γένηται ο αλικός καπνισμός γενικός εις τα εργαστήρια, εις τας εκκλησίας, εις τας αυλάς ... και εις πάντα τόπον ένθα υπάρχει υποψία μολυσμού».

17. Πέτρου Ηπήτη, Λοιμολογία ή περί της πανώλης προφυλάξεως και εξολοθρεύσεως αυτής, Βιέννη 1816.

Ο ιατρός Πέτρος Ηπήτης (1795-1861) ανακηρύχθηκε διδάκτωρ στη Βιέννη στα 1816, και την ίδια χρονιά δημοσίευσε στα ελληνικά το θέμα της διατριβής του για την πανώλη, της οποίας οι επιδημίες ήταν συχνές στον ελληνικό χώρο. Με συστηματικό τρόπο παρουσιάζει πρώτα την ιστορία της πανώλης και στη συνέχεια αναφέρεται στην αιτία, τις εκδηλώσεις, τη θεραπεία και την πρόληψη. Μάλιστα, παραθέτει και τα ονόματα 664 συγγραφέων, που είχαν γράψει για την πανώλη, χωρίς όμως τους τίτλους των μελετών τους, γιατί όπως παρατηρεί, δεν ήθελε να γίνει ογκώδες το βιβλίο του. Στη μελέτη του καταχωρίζονται οι τελευταίες γνώσεις περί πανώλους, που είχαν και την έγκριση των καθηγητών της Ιατρικής Σχολής της Βιέννης, και έτσι μεταφέρονται στον ελληνικό χώρο την ίδια χρονιά.

Ας σημειωθεί ότι ο Ηπήτης στον πρόλόγό του συνιστά όπως «η καθα-

ριότητας του σώματος, των πόλεων και των χωριών είναι ουσιωδέστερον απαιτούμενον της υγιείας» και απαριθμεί τι θα πρέπει να εφαρμόζεται για τη δημόσιο υγεία. Επίσης, γράφει και για τη σημασία της διατροφής τονίζοντας ότι «η κακή τροφή προξενεί όχι ολιγωτέρας σηπτικός αρρώστιας και κακοήθεις ενδημίας», καταχωρίζοντας, ίσως για πρώτη φορά σε ελληνικό έντυπο βιβλίο, και την ονομασία «γεώμηλα», τα οποία, όπως παρατηρεί «εθεράπευσαν κάνποσας πείνας».

20. Σεργίος Ιωάννου, *Πραγματείας Ιατρικής, τόμος πρώτος, περιέχον επίτομον Ιστορίαν της Ιατρικής τέχνης*, Κωνσταντινούπολη 1818.

Είναι βιβλίο σχετικό με την Ιστορία της Ιατρικής και ο συγγραφέας του, ιατρός Σέργιος Ιωάννου, όπως γράφει στον πρόλογο του (σελ. ε'), «ερανίσθην τα αναγκαία» από διαφόρους συγγραφείς και ιδιαίτερα από το «αξιόλογον σύγγραμμα», την ιστορία του Black την οποία μετέφρασε από τα αγγλικά στα γαλλικά ο Αδαμάντιος Κοραής, στα 1798.

Επιπλέον, αναφέρεται στο σκορβούτο, στο αφροδισιακό πάθος ή «συφιλίτιδα νόσο», όρος, που έκτοτε καθιερώνεται στην ελληνική ιατρική ορολογία, στον εμβολιασμό της ευλογιάς, στον ευλογιασμό και στον εμβολιασμό με δαμάλαιο λύμφη, το δαμαλισμό. Στο τέλος του βιβλίου γράφει περί «Ιατρικής ύλης», δηλ. για τα φάρμακα που παρασκευάζονταν από ορυκτές, φυτικές ή ζωικές ύλες.

21. Διονύσιος Πύρρος, *Φαρμακοποιία Γενική*, Κωνσταντινούπολη 1818.

Ο ιατροφιλόσοφος Διονύσιος Πύρρος (1777-1853) εξέδωσε, στα 1818, το βιβλίο του *Φαρμακοποιία Γενική* σημειώνοντας ότι είναι «εκ των πλέον νεωτέρων σοφών χημικών και φαρμακοποιών συγγραφέων της Ευρώπης». Τονίζει μάλιστα ιδιαίτερα ότι έλαβε στοιχεία από τον σοφό χημικό Βρουνιατέλο (Luigi Brugnatelli 1761-1818), Ιταλό ιατρό και χημικό, καθηγητή της Χημείας στην Παβία, όπου ο Διονύσιος Πύρρος παρακολούθησε τα μαθήματα του και του οποίου η Φαρμακοποιία «όταν εκβήκεν εις φώς (δηλ. επτά χρόνια πρωτύτερα, στα 1811) οι Γάλλοι και τα λοιπά έθνη της Ευρώπης, ευθύς την μετάφρασαν, και την έδωκαν εις τύπον προς ωφέλειαν του γένους αυτών», όπως σημειώνει στο εισαγωγικό κείμενο του (σελ. ζ').

Για το σκοπό της έκδοσης του βιβλίου του σημειώνει ότι «Η Φαρμακοποιία αυτή στοχάζομαι ότι είναι ωφέλιμος και αναγκαία όχι μόνο εις τους ιατρούς και φαρμακοποιούς, αλλ' ακόμη σχεδόν εις κάθε γνωστικόν άνθρωπον, επειδή και με αυτήν εμπορεί ο καθείς να κατασκευάση σχε-

ριότης του σώματος, των πόλεων και των χωρίων είναι ουσιωδέστερον απαιτούμενον της υγιείας» και απαριθμεί τι θα πρέπει να εφαρμόζεται για τη δημόσιο υγεία. Επίσης, γράφει και για τη σημασία της διατροφής τονίζοντας ότι «η κακή τροφή προξενεί όχι ολιγωτέρας σπητικές αρρωστίας και κακοήθεις ενδημίας», καταχωρίζοντας, ίσως για πρώτη φορά σε ελληνικό έντυπο βιβλίο, και την ονομασία «γεώμηλα», τα οποία, όπως παρατηρεί «εθεράπευσαν κύνποσας πείνας».

18. Σεργίου Ιωάννου, Πραγματείας Ιατρικής, τόμος πρώτος, περιέχον επίτομον Ιστορίαν της Ιατρικής τέχνης, Κωνσταντινούπολη 1818.

Είναι βιβλίο σχετικό με την Ιστορία της Ιατρικής και ο συγγραφέας του, ο ιατρός Σέργιος Ιωάννου, όπως γράφει στον πρόλογό του (σελ. ε'), «ερανίσθην τα αναγκαία» από διαφόρους συγγραφείς και ιδιαίτερα από το «αξιόλογον σύγγραμμα», την ιστορία του Black, την οποία μετέφρασε από τα αγγλικά στα γαλλικά ο Αδαμάντιος Κοραΐς, στα 1798.

Επιπλέον, αναφέρεται στο σκορβούτο, στο αφροδισιακό πάθος ή «συφιλιτίδα νόσο», όρος, που έκτοτε καθιερώνεται στην ελληνική ιατρική ορολογία, στον εμβολιασμό της ευλογιάς, στον ευλογιασμό και στον εμβολιασμό με δαμάλειο λύμφη, το δαμαλισμό. Στο τέλος του βιβλίου γράφει περί «Ιατρικής ύλης», δηλ. για τα φάρμακα που παρασκευάζονται από ορυκτές, φυτικές ή ζωϊκές ύλες.

19. Διονύσιος Πύρρος, Φαρμακοποιία Γενική, Κωνσταντινούπολη 1818.

Ο ιατροφιλόσοφος Διονύσιος Πύρρος (1777-1853) εξέδωσε, στα 1818, το βιβλίο του Φαρμακοποιία Γενική σημειώνοντας ότι είναι «εκ των πλέον νεωτέρων σοφών χημικών και φαρμακοποιών συγγραφέων της Ευρώπης». Τονίζει μάλιστα ιδιαίτερα ότι έλαβε στοιχεία από τον σοφό χημικό Βρουνιατέλο (Luigi Brugnatelli 1761-1818), Ιταλό ιατρό και χημικό, καθηγητή της Χημείας στην Παβία, όπου ο Διονύσιος Πύρρος παρακολούθησε τα μαθήματά του και του οποίου η Φαρμακοποιία «όταν εκβήκεν εις φώς (δηλ. επτά χρόνια πρωύτερα, στα 1811) οι Γάλλοι και τα λοιπά έθνη της Ευρώπης, ευθύς την μετάφρασαν, και την έδωκαν εις τύπον προς ωφέλειαν του γένους αυτών», όπως σημειώνει στο εισαγωγικό κείμενό του (σελ. ζ').

Για το σκοπό της έκδοσης του βιβλίου του σημειώνει ότι «Η Φαρμακοποιία αυτή στοχάζομαι ότι είναι ωφέλιμος και αναγκαία όχι μόνο εις τους ιατρούς και φαρμακοποιούς, αλλ' ακόμη σχεδόν εις κάθε γνωστικόν άνθρωπον, επειδή και με αυτήν εμπορεί ο καθείς να κατασκευάση σχεδόν

δόν όλα τα ιατρικά...» και συμπληρώνει πως «θέλει γίνει πολλά ωφέλιμος και εις τινάς δυστυχείς ημών αδελφούς, οι οποίοι υστεροῦμενοι των προς το ζην αναγκαίων, δεν δύνανται να προσκαλέσωσιν ιατρούς πολλούς εις τον οίκον τους, μήτε τας σοβαράς και υπερήφανους αυτών προσαγάς να ακούσωσιν» (σελ. ι').

Τα ονόματα των φαρμακευτικών ουσιών αναγράφονται ελληνικά και ιταλικά και καταχωρίζεται ένα «Λεξικόν των πράξεων και κατασκευών της Πρακτικής Φαρμακοποιίας» (σελ. ιβ' -κ'), καθώς και στο τέλος ένας πίνακας με σχέδια των οργάνων που χρησιμοποιούνται στην κατασκευή των φαρμάκων. Η Φαρμακοποιία του Πύρρου, όπως έχουμε υποστηρίξει, θα πρέπει να θεωρείται ως η πρώτη ελληνική Φαρμακοποιία.

22. Σπυρίδωνος Βλαντη, *Υγιεινατάριον*, Βενετία 1820.

Ο Σπυρίδων Βλαντής, (1765-1830), μετέφρασε από τα ιταλικά το βιβλίο «Υγιεινατάριον, ήτοι τέχνη δια να ζήση ο άνθρωπος υγιής και πολυχρόνιος», με πολλές υποσημειώσεις όπως επισημαίνεται στον τίτλο του βιβλίου «ερανοισθέντων εκ του Ιποκράτους, Γαληνού και Πλουτάρχου και άλλων νεωτέρων ιατρών». Ας σημειωθεί ότι ο τυπογράφος του βιβλίου, Μιχαήλ Γλυκής, στην αρχή του βιβλίου καταχωρίζει δισέλιδο κείμενο, όπου αναφέρει ότι τα «Παραγγέλματα» τα εξέδωσε «μάλιστα και με την γνώμην τινών ενταύθα (δηλ. της Βενετίας) εν Ιατρική περιβλέπτων» με την ευχή να αξιωθεί να συνεργήσει «εις την ωφέλειαν των φιλάτων ομογενών». Ακόμη, σημειώνει ότι το βιβλίο το βρήκε στα ιταλικά «χωρίς όνομα συγγραφέως, αν και ούτος από την εν σελίδι 69 σημείωσιν, φαίνεται γέννημα μιας των Ιονικών Νήσων». Πράγματι, ο συγγραφέας σε υποσημείωση περί του ελαιολάδου παρατηρεί πως «οι συμπατριώται μου θέλουσι δυσαρεστηθή διότι παραγγέλλω τοσαύτην εγκράτειαν ελαίου, επειδή η τούτου πώλησις προξενεί τα πλούτη των, αλλά στοχαζόμενοι ότι προβάλλω άλλην χρήσιν ωφελιμώτεραν, δεν πρέπει να παραπονεθούν».

Το βιβλίο διαίρεται σε τρία τμήματα: Περί ψυχής, περί αέρος και περί τροφών. Μάλιστα, αναφέρεται και στις πρώτες προσπάθειες μετάγγισης του αίματος, ως θεραπευτικού μέσου, που με απόφαση, όμως, του Πάπα είχαν απαγορευθεί τα σχετικά πειράματα. Ωστόσο, ο συγγραφέας του βιβλίου εύχεται όπως στο μέλλον τα πειράματα αυτά συνεχισθούν για το καλό της ανθρωπότητας. Ο όρος «μετάγγισις του αίματος» έκτοτε εισάγεται στην ελληνική ιατρική ορολογία.

όλα τα ιατρικά...» και συμπληρώνει πως «θέλει γίνει πολλά ωφέλιμος και εις τινάς δυστυχείς ημών αδελφούς, οι οποίοι υστερούμενοι των προς το ζήν αναγκάων, δεν δύνανται να προσκαλέσωσιν ιατρούς πολλούς εις τον οίκον τους, μήτε τας σοβαράς και υπερηφάνους αυτών προσταγάς να ακούσωσιν» (σελ. ι').

Τα ονόματα των φαρμακευτικών ουσιών αναγράφονται ελληνικά και ιταλικά και καταχωρίζεται ένα «Λεξικόν των πράξεων και κατασκευών της Πρακτικής Φαρμακοποιίας» (σελ. ιβ'-κ'), καθώς και στο τέλος ένας πίνακας με σχέδια των οργάνων που χρησιμοποιούνται στην κατασκευή των φαρμάκων. Η Φαρμακοποιία του Πύρρου, όπως έχει υποστηριχθεί, θα πρέπει να θεωρείται ως η πρώτη ελληνική Φαρμακοποιία.

20. Σπυρίδωνος Βλαντίη, Υγιεινατάριον, Βενετία 1820.

Ο Σπυρίδων Βλαντίης, (1765-1830), μετέφρασε από τα ιταλικά το βιβλίο «Υγιεινατάριον, ήτοι τέχνη δια να ζήση ο άνθρωπος υγιής και πολυχρόνιος», με πολλές υποσημειώσεις όπως επισημαίνεται στον τίτλο του βιβλίου «ερανισθέντων εκ του Ιπποκράτους, Γαληνού και Πλουτάρχου και άλλων νεωτέρων ιατρών». Ας σημειωθεί ότι ο τυπογράφος του βιβλίου, Μιχαήλ Γλυκής, στην αρχή του βιβλίου καταχωρίζει δισέλιδο κείμενο, όπου αναφέρει ότι τα «Παραγγέλματα» τα εξέδωσε «μάλιστα και με την γνώμην τινών ενταύθα (δηλ. της Βενετίας) εν Ιατρική περιβλέπτων» με την ευχή να αξιωθεί να συνεργήσει «εις την ωφέλειαν των φιλάτων ομογενών». Ακόμη, σημειώνει ότι το βιβλίο το βρήκε στα ιταλικά «χωρίς όνομα συγγραφέως, αν και ούτος από την εν σελίδι 69 σημείωσιν, φαίνεται γέννημα μιας των Ιονικών Νήσων». Πράγματι, ο συγγραφέας σε υποσημείωση περί του ελαιολάδου παρατηρεί πως «οι συμπατριώται μου θέλουσι δυσαρεστηθή διότι παραγγέλλω τοσαύτην εγκράτειαν ελαίου, επειδή η τούτου πώλησις προξενεί τα πλούτη των, αλλά στοχαζόμενοι ότι προβάλλω άλλην χρήσιν ωφελιμωτέραν, δεν πρέπει να παραπονεθούν».

Το βιβλίο διαιρείται σε τρία τμήματα: Περί ψυχής, περί αέρος και περί τροφών. Μάλιστα, αναφέρεται και στις πρώτες προσπάθειες μετάγγισης του αίματος, ως θεραπευτικού μέσου, που με απόφαση, όμως, του Πάπα είχαν απαγορευθεί τα σχετικά πειράματα. Ωστόσο, ο συγγραφέας του βιβλίου εύχεται στο μέλλον τα πειράματα αυτά να συνεχισθούν για το καλό της ανθρωπότητας. Ο όρος «μετάγγισις του αίματος» έκτοτε εισάγεται στην ελληνική ιατρική ορολογία.

Δημ. Καραμπερόπουλος, *Η μεταφορά της επιστημονικής ιατρικής γνώσης μέσω των εντύπων ελληνικών βιβλίων κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1996, σελ. 8-10.

Από τις απαρχές ακόμα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, που εντοπίζεται στα μέσα του 18ου αιώνας, γίνεται προσπάθεια όπως η ευρωπαϊκή επιστημονική γνώση των φυσικών - θετικών επιστημών μεταφερθεί στον ελληνικό χώρο με σκοπό την ανάπτυξη της παιδείας και το φωτισμό του Γένους.

Παραστατικά, ο Νικόλαος Παπαδόπουλος στα 1815, περιγράφει την κατάσταση σημειώνοντας πως «κατά το ήμισυ της παρελθούσης εκατονταετηρίδος (ότε με δίκαιον λόγον πρέπει να καταμετρηθή η Εποχή της Ελλαδικής Αναγεννήσεως) πλήθη νέων Ελλήνων προδραμόντες και διδάχθέντες. Οι μὲν επέστρεψαν εἰς τὴν ἰδίαν πατρίδα διδάσκοντες τὰ τέκνα τῆς, οἱ δὲ καὶ μακρὰν ἀποδημούντες ἐφρόντισαν καὶ φροντίζουν διὰ τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ γένους, συγγράφοντες ὅσα χρήσιμα, καὶ συντείνοντα εἰς τοῦτον τὸν ἀξιώπαινον σκοπὸν τῶν καὶ διὰ τῶν εὐδοκιμησάντων εἰς πλοῦτον ἐμπόρων συμβοηθούμενοι, ἐκδίδουσιν εἰς τὸ κοινὸν τοῦ Γένους τὰ ἐπωφελέστατα συγγράμματα τῶν».

Η προσπάθεια αυτή επικεντρώνεται στην εκπαίδευση των Ελλήνων στα πανεπιστήμια της Ευρώπης και στην έκδοση επιστημονικών ελληνικών βιβλίων με τη σύγχρονη, της εποχής, γνώση.

Από τις απαρχές ακόμα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, που εντοπίζεται στα μέσα του 18^{ου} αιώνας, γίνεται εντατική και συστηματική προσπάθεια έτσι ώστε η ευρωπαϊκή επιστημονική γνώση των φυσικών – θετικών επιστημών να μεταφερθεί στον ελληνικό χώρο με σκοπό την ανάπτυξη της παιδείας και το φωτισμό του Γένους.

Παραστατικά, ο Νικόλαος Παπαδόπουλος στα 1815, περιγράφει την κατάσταση σημειώνοντας πως «κατά το ήμισυ της παρελθούσης εκατονταετηρίδος (ότε με δίκαιον λόγον πρέπει να καταμετρηθή η Εποχή της Ελλαδικής Αναγεννήσεως) πλήθη νέων Ελλήνων προδραμόντες και διδαχθέντες. Οι μεν επέστρεψαν εις την ιδίαν πατρίδα διδάσκοντες τα τέκνα της, οι δε και μακράν αποδημούντες εφρόντισαν και φροντίζουν δια την ανόρθωσιν του γένους, συγγράφοντες όσα χρήσιμα, και συντείνοντα εις τούτον τον αξιέπαινον σκοπόν των και δια των ευδοκιμησάντων εις πλούτον εμπορών συμβοηθούμενοι, εκδίδουσιν εις το κοινόν του Γένους τα επωφελέστατα συγγράμματά των».

Η προσπάθεια αυτή επικεντρώνεται στην εκπαίδευση των Ελλήνων στα πανεπιστήμια της Ευρώπης και στην έκδοση επιστημονικών ελληνικών βιβλίων με τη σύγχρονη, της εποχής, γνώση.

Οι Έλληνες σπουδαστές των ευρωπαϊκών Πανεπιστημίων αφομοιώνουν το πνεύμα του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και στη συνέχεια το μεταφέρουν στον ελληνικό χώρο, όπου κατά κύριο λόγο, εξασκούν την επαγγελματική τους δραστηριότητα.

Ο Ιατρός Δημ. Πούλιος, στα 1801, σημειώνει για την προσπάθεια αυτή πως *«Νυν ήδη νέοι και ιεροί τίνες άνδρες, αφήνοντας την φιλάτην πατρίδα, σπεύδουσι μακράν, όπου εμφιλοχωρούσι αι Μούσαι, και εκεί διαπανώςιν άφθονα χρήματα, μοχθούσι και σπονδάζουσι να μετακομίσωσιν ουχί εν λάρνακι μικρά τίνα ζώπυρα, αλλ' όλον αυτό το σύνταγμα των Μουσών, και όσον ούπω, αν Θεός θέλη ελπίζεται εις την Ελλάδα μία εντυχής σύστασις παιδείας παντοδαπής»*.

Επιπλέον, αρκετοί λόγιοι-συγγραφείς μεταφράζουν ευρωπαϊκά κείμενα ή συνθέτουν δικά τους, τα οποία τυπώνουν με σκοπό η νέα γνώση να περάσει σε μεγαλύτερο ποσοστό ανθρώπων και να ανατραπούν έτσι οι διάφορες προλήψεις και δεισιδαιμονίες που μάστιζαν το λαό.

Χαρακτηριστικά, ο Γεώργιος Ζαβίρας, στα 1787, παρατηρεί πως *«ημείς ολιγώτατα συγγράμματα έχομεν περί ιατρικής»* και προσθέτει πως την έλλειψη αυτή προσπαθεί να την αναπληρώσει μεταφράζοντας το βιβλίο *«Ιατρικαί παραινέσεις»*.

Ο Ζαβίρας γράφει αυτά, διότι γνώριζε πως πολύ λίγα σε αριθμό ελληνικά ιατρικά βιβλία κυκλοφορούσαν κατά τα μέσα του δεκάτου ογδόου αιώνας. Ενώ μεγάλη διάδοση είχαν τα διάφορα *«Ιατροσόφια»*, τα οποία κατά κανόνα ήταν της παραδοσιακής θεραπευτικής.

Η ιατρική γνώση, ως μέρος των φυσικών - θετικών επιστημών, από τα πρώτα βήματα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού μεταφέρεται με τα έντυπα, κυρίως, βιβλία στον ελληνικό χώρο από τους λογίους συγγραφείς και από τους επιστήμονες ιατρούς, οι οποίοι είχαν σπουδάσει στις Ιατρικές Σχολές των Πανεπιστημίων της Ευρώπης.

Μέχρι τώρα, δεν είχε συστηματικά διερευνηθεί το επίπεδο των ιατρικών γνώσεων που «κυκλοφορούσαν» στον ελληνικό χώρο, μέσω των εντύπων βιβλίων, ιδίως κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, όπου τότε αρχίζει η μεγάλη εκδοτική προσπάθεια, που φθάνει στην κορύφωση της κατά τις δύο προεπαναστατικές δεκαετίες. Σχετικά ο Κοραής, στα 1803, σημειώνει πως *«Η αύξησις αυτή των βιβλίων οφείλεται κυρίως εις την αύξησιν των φώτων· και τα βιβλία διαχυμένα ήδη εις το*

Οι Έλληνες σπουδαστές των ευρωπαϊκών Πανεπιστημίων αφομοιώνουν το πνεύμα του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και στη συνέχεια το μεταφέρουν στον ελληνικό χώρο, όπου κατά κύριο λόγο, εξασκούν την επαγγελματική τους δραστηριότητα.

Ο ιατρός Δημ. Πούλιος, στα 1801, σημειώνει για την προσπάθεια αυτή πως «Νυν ήδη νέοι και ιεροί τινες άνδρες, αφήνοντας την φιλότιμη πατριδα, σπεύδουσι μακράν, όπου εμφολωρούσι αι Μούσαι, και εκεί δαπανώσιν άφθονα χρήματα, μοχθούσι και σπουδάζουσι να μετακομίσωσιν ουχί εν λάρνακι μικρά τινα ζώπυρα, αλλ' όλον αυτό το σύνταγμα των Μουσών, και όσον ούπω, αν Θεός θέλη ελπίζεται εις την Ελλάδα μία ευτυχής σύστασις παιδείας παντοδαπής».

Επιπλέον, αρκετοί λόγιοι συγγραφείς μεταφράζουν ευρωπαϊκά κείμενα ή συνθέτουν δικά τους, τα οποία τυπώνουν με σκοπό και πρόθεση η νέα γνώση να περάσει σε μεγαλύτερο ποσοστό ανθρώπων και να ανατραπούν έτσι οι διάφορες προλήψεις και δεισιδαιμονίες που μάστιζαν το λαό.

Χαρακτηριστικά, ο Γεώργιος Ζαβίρας, στα 1787, παρατηρεί πως «ημείς ολιγώτατα συγγράμματα έχομεν περί ιατρικής» και προσθέτει πως την έλλειψη αυτή προσπαθεί να την αναπληρώσει μεταφράζοντας το βιβλίο «Ιατρικαί παραινέσεις».

Ο Ζαβίρας γράφει αυτά, διότι γνώριζε πως πολύ λίγα σε αριθμό ελληνικά ιατρικά βιβλία κυκλοφορούσαν κατά τα μέσα του δεκάτου ογδόου αιώνας. Ενώ αντίθετα, μεγάλη διάδοση γνώριζαν τα διάφορα «Ιατροσόφια», τα οποία κατά κανόνα εντάσσονταν στα πλαίσια της παραδοσιακής θεραπευτικής.

Η ιατρική γνώση, ως σημαντικό και αναπόσπαστο μέρος των φυσικών – θετικών επιστημών, από τα πρώτα βήματα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού μεταφέρεται με τα έντυπα, κυρίως, βιβλία στον ελληνικό χώρο από τους λογίους συγγραφείς και από τους επιστήμονες ιατρούς, οι οποίοι είχαν σπουδάσει στις Ιατρικές Σχολές των Πανεπιστημίων της Ευρώπης.

Μέχρι τώρα, δεν είχε συστηματικά διερευνηθεί το επίπεδο των ιατρικών γνώσεων που «κυκλοφορούσαν» στον ελληνικό χώρο, μέσω των εντύπων βιβλίων, κυρίως κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, όπου τότε αρχίζει η μεγάλη εκδοτική προσπάθεια, που φθάνει στην κορύφωσή της κατά τις δύο προεπαναστατικές δεκαετίες. Σχετικά ο Κοραΐς, στα 1803, σημειώνει πως: «Η αύξησις αυτή των βιβλίων οφείλεται κυρίως εις την αύξησιν των φώτων. Και τα βιβλία διαχυμένα ήδη εις το πλήθος θέ-

πλήθος θέλουσι συντελέσει εις επαύξησιν των φώτων, και εις διόρθωσιν των ηθών του έθνους».

λουσι συντελέσει εις επαύξησιν των φώτων, και εις διόρθωσιν των ηθών
του έθνους».

